

Lokalne konsultacije sa logorašima i nevladinim organizacija o onisvanju REKOM

27.06. 2009. godine
Trebinje, BiH

Organizator: Centar za građansku suradnju, Livno i Solidarnost za jug, Trebinje, BiH

PROGRAM

- 10:00 -10:15 **Otvaranje skupa**
Buha Stanko, Solidarnost za jug, Trebinje
Garić Sonja, Centar za građansku suradnju, Livno
Letić Aleksandra, Helsinški odbor Republike Srpske, Bjeljina
- 10:15 – 11:30 **Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM: cilj i tok konsultativnog procesa**
Uvodne riječi: Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Beograd
- Dokumentarni film Inicijativa REKOM**
- **Zašto REKOM - diskusija**
- 11:30 – 11:45 Pauza
- 11:45 – 12:30 **Najbolja iskustva drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti**
Uvodna riječ: **Aleksandra Letić**, Helsinški odbor RS
- Mandat komisije
Kriterijumi za izbor i način izbora članova komisije
Struktura komisije
Javno slušanje žrtava
Odnos prema počiniocima zločina
- Diskusija
- 12:30 – 13:15 **Sendvič pauza**
- 13:15 – 15:30 **Diskusija, predlozi, zaključci i preporuke**
Moderator: **Sonja Garić**, Centar za građansku suradnju, Livno
Aleksandra Letić, Helsinški odbor RS

Učesnici:

1. Izo Rokolj, građanin Trebinja
2. Husein Hodžić, imam, Medžlis Islamske zajednice
3. Blažo Stevović, *Alternativa Klub*
4. Dragutin Šakotić, Udruženje ratnih vojnih invalida, Bileća
5. Borislav Hamović, Udruženje logoraša Regije Trebinje
6. Kosta Kosović, Udruženje logoraša Regije Trebinje
7. Petar Babić, Udruženje izbjeglih Srba iz Republike Hrvatske
8. Duči Slobodan, zamjenik predsjednika Udruženja izbjeglih Srba iz R. Hrvatske
9. Srećko Barićanin, Odbor ratnih-vojnih invalida, Trebinje
10. Miro Brborić, opštinska boračka organizacija, Ljubinje

Uvodničari:

11. Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo
12. Stanko Buha, *Solidarnost za jug*
13. Aleksandra Letić, Helsinški odbor za ljudska prava u RS

Posmatrači:

14. Vasilika Gkeka, OSCE, Trebinje
15. Helena Nikolić, OSCE, Trebinje
16. Alma Mašić, Inicijativa mladih za ljudska prava u BiH

Organizatori:

17. Sonja Garić, *Centar za građansku suradnju*, Livno
18. Nadja Borić, *Centar za građansku suradnju*, Livno
19. Jelena Grujić, Fond za humanitarno pravo

Stanko Buha: Dobar dan. Moje ime je **Stanko Buha** i htio bih da Vam poželim dobrodošlicu u ime organizatora ali u svakom slučaju u ime grada ili stanovnika ovoga grada. Trebinje je grad koji, možda, ljepše doživljavaju oni koji dođu sa strane na kratko u Trebinje i skoro niko od njih ne ode bez lijepih uspomena u nekom segmentu. Trebinje, u zadnje vrijeme, može da

se gleda i kao grad vrlo često korišten u medijima u negativnom kontekstu bilo zbog političkih svađa, bilo zbog krađe automobila a opet, neki ga doživljavaju, ja se nadam većina, i kao Dučićev grad i kao grad Srđana Aleksića i kao grad Ranjenog Orla. U toku rata je bio grad koji je prilično često ili po medijima možda najčešće, bar od srpskih gradova, granatiran. Doduše, samo po medijima, srećom. Stanovnici Trebinja bi se začudili kad bi svaki dan, maltene, u vijestima čuli da je Trebinje granatirano pa onda okrećemo se gdje li to. U ratu, kao i svi praktično, ne mnogi nego svi bosanskohercegovački gradovi, stanovnici Trebinja su trpili. Nekoje izgubio mali prst, neko nogu, neko glavu neko samo živce. Između ostalog je ovaj danas konsultativni sastanak za osnivanje Regionalne komisije, odnosno REKOM o utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava na prostorima bivše Jugoslavije. Najbolji put za to je iznošenje istine ili bar pokušaj iznošenja jednog dijela istine jer nema ozdravljenja ni pojedinačnog... Znae bar iz filmova da u razvijenim zemljama psihoterapija počinje pričom o životu, odnosno iznošenjem istine pojedinca i traženja tog dijela u životu pojedinca koji je izazvao neki problem. Takođe nema ni ozdravljenja nacije ili naroda bez iznošenja istine iz prošlosti te nacije. Nadam se da ćemo bar djelomično iznijeti istinu i ovdje, sviđala se to nekome ili ne sviđala, il' ne sviđalo ili bar da ćemo otići odavde da se ne posvađamo. I to bi bio neki uspjeh. Želim Vam ugodan boravak ovih par sati, ili duže, u Trebinju i da ga doživite kao što sam ga ja doživio kad sam došao '91 u ovaj grad da živim, prije rata, doduše. Neću više da Vam oduzimam vrijeme. Inače moje je ime **Stanko Buha**, izvršni sam direktor *Solidarnosti za jug*, jednog od organizatora ovoga sastanka, bar što se Trebinja tiče, a sljedeći govornik je gospođica **Sonja Garić** iz *Centra za građansku suradnju*, Livno i ona će dalje nastaviti.

Sonja Garić: Hvala, Stanko. Dakle, ja se zovem **Sonja Garić**. Radim u *Centru za građansku suradnju* u Livnu, na poziciji izvršnog direktora. *Centar za građansku suradnju* je inače u Koaliciju ušao početkom ove godine i sa još četiri organizacije na razini Bosne i Hercegovine, mi provodimo konsultativne procese na lokalnom nivou. Ono što bih ja htjela, najprije bih se htjela zahvaliti Stanku što je *Solidarnost za jug* pristao biti suorganizator današnjeg skupa a sad bih vas sve pojedinačno zamolila da se predstavite. Molim Vas, samo malo, Aleksandra će reći par riječi a onda ću ja moderirati cijelim skupom. Izvoli, Aleksandra.

Aleksandra Letić: Ne znam da li snimatelji čuju. Je li se čuje? Dobro jutro. Ja bih također željela da vam se zahvalim što ste došli danas. Znamo da je subota, da je lijepo vrijeme, ali, stvarno smo vam jako zahvalni što ste došli da prisustvujete konsultacijama i da zajedno sa nama otvorimo pitanja koja jesu teška ali koja su vrlo bitna za sve nas. Ja sam **Aleksandra Letić** iz Helsinškog odbora za ljudska prava iz Bijeljine. Prvenstveno na ovim konsultacijama ću govoriti ispred Koalicije za REKOM, tj. kao nacionalni koordinator ispred Koalicije za REKOM u Bosni i Hercegovini i zajedno sa vama željela bih da podijelim neke stvari koje su se do sada desile u Bosni i Hercegovini i mislim da je bitno da ih i vi znate ovdje u Trebinju i naravno za vas koji dolazite iz drugih gradova koji su iz okoline Trebinja. Ovo je šesta lokalna konsultacija koja se dešava u Bosni i Hercegovini. Ono što je bitno naglasiti jeste da su ove lokalne konsultacije u Bosni i Hercegovini bile fokusirane na udruženja žrtava, na udruženja ratnih-vojnih invalida, na povratnike, na izbjegla i raseljena lica, tj. na predstavnike onih organizacija koje možda i najprirodniji interes imaju za ovaj proces uspostavljanja Regionalne komisije za utvrđivanje ratnih zločina i teških povreda ljudskih prava na teritoriji bivše SFRJ. Ono što je Stanko rekao, da bi eventualno postojala mogućnost da se mi za ovim stolom posvađamo, ja, nažalost, moram fundamentalno da se ne složim sa Stankom jer dosadašnja iskustva nisu bila takva. Čak i u onim sredinama koje se u Bosni i Hercegovini smatraju vrlo osjetljivim, vrlo teškim sredinama kao što je Srebrenica, kao što je Prijedor, svi znamo koji su se teški zločini desili tamo, postojao je konsenzus između udruženja žrtava,

neovisno od etničke pripadnosti, neovisno od nacionalnog korpusa koji ta udruženja predstavljaju. Vrlo je lako bilo složiti se oko vrlo univerzalnih pitanja i ja sam u potpunosti uvjerena da ćemo i mi na današnjem skupu, na današnjim konsultacijama također imati dovoljno empatije i dovoljno razumjevanja jedni za druge i da istinski neće doći do nekog većeg nesporazuma jer dosadašnja iskustva u konsultativnom procesu su pokazala da itekako je sazrelo vrijeme i sazrela svijest i među udruženjima žrtava i među udruženjima ratnih-vojnih invalida, povratnika, izbjeglih i raseljenih lica da je vrlo bitno sjesti za jedan sto, razgovarati o bitnim temama koje apsolutno ne mogu da se uklope u bilo koju etničku i nacionalnu matricu. Još jednom vas pozdravljam i sad bih vas zamolila i još jednom naglašavam samo da se ovaj skup snima. Vidite da imamo tu opremu oko vas, imate mikrofone. Vrlo je bitno da se svaka riječ, koja se danas izgovori na ovom skupu bude zabilježena, da svako od vas ko govori se prvo predstavi prije nego što kaže bilo šta i da onda govori jer je vrlo bitno za nas koji jesmo organizator svega ovoga, koji radimo na dokumentovanju ovih lokalnih konsultacija da imamo zabilježene vaše izjave. Htjela bih također još jednom napomenuti, mislim da nisam to dovoljno jasno rekla. Vi niste slučajno ovdje. Prosto vrlo smišljeno pravimo naše liste ljudi koje želimo pozvati. Također, vrlo pažljivo biramo mjesta gdje se održavaju lokalne konsultacije i vrlo je bitno da vi učestvujete u raspravi koja će uslijediti danas u toku dana. Koliko je bitno da mi koji smo vrlo aktivni u Koaliciji govorimo o ovim temama koje jesu na dnevnom redu, koje ste vidjeli svakako, još je bitnije da čujemo vaš glas, još je bitnije da čujemo ono što vi želite reći. Ovaj proces jeste otvoren. Prvenstveno je otvoren zbog vas i on se apsolutno, isključivo realizuje samo zbog vas. I vrlo je bitno da to shvatite i iskoristite ovu priliku da govorite. Ako bi sad mogli da se predstavimo. I hvala Vam još jednom što ste došli.

Sonja Garić: Samo malo, molim Vas, prije nego što se počemo predstavljati, ja bih htjela predstaviti gospođu Natašu Kandić, koja je inače pokretač ove Inicijative. Evo, izvolite.

Nataša Kandić: Pa, ništa, evo, ja sam **Nataša Kandić** iz Fonda za humanitarno pravo i posle ovog predstavljanja, ja ću kratko da govorim i o toj Inicijativi pa posle toga očekujemo da vi pruzmete učešće i da čujemo vaše mišljenje, vaše predloge, preporuke koje mogu da pomognu da se ova Inicijativa ostvari.

Petar Babić: Ja sam **Petar Babić**, predsjednik Udruženja izbjeglih Srba iz Republike Hrvatske, Srba koji su državljani Bosne i Hercegovine i koji su državljani Republike Hrvatske. Regionalno udruženje broji oko 1500 članova, 7 regionalnih udruženja i mislim da se radi, moram i to naglasiti, o najobespravljenoj kategoriji stanovništva na zemaljskoj kugli. Toliko za sada. Hvala.

Kosta Kosović: Ja sam **Kosta Kosović**, iz Trebinja trenutno, izbjeglica iz Sarajeva. Sad sam član *Udruženja logoraša* u Trebinju i kao član tako i djelujem na rasvjetljavanju krivičnih djela nad narodima ove republike, odnosno ex-Jugoslavije.

Srećko Barićanin: Ja sam **Srećko Barićanin**, izbjeglica iz Sarajeva. Sada živim u Trebinju, inače član Odbora ratnih-vojnih invalida i u tom svojstvu sam ispred Odbora prisutan.

Borislav Hamović: Borislav Hamović, logoraš logora u Hrvatskoj koji trenutno živi u Trebinju. Radim i boravim na mjestu kancelarije Udruženja kao sekretar.

Vasiliki Gkeka: Dobro jutro. Ja sam Vasiliki Gkeka iz OSCE, Trebinje. Hvala.

Helena Nikolić: Helena Nikolić. Ja sam sa Vasiliki, prevodim joj.

Blažo Stevović: Blažo Stevović, *Alternativni klub*, Trebinje. Dobro jutro.

Husein Hodžić: Dobro jutro. Husein Hodžić, glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Trebinja, Bileća i Gackog. Blažo me zaduži da duže govori. Slučajno smo sjeli jedan kod drugoga. Nemamo ništa. On je liberal, ja sam teista. Oprostite na ovo malo šali. Već devetu godinu obnašam funkciju i poslove u kojima sam se maloprije predstavio. Možda sam rijedak slučaj na prostorima Balkana i Europe, možda i šire da neko ko ima svoje, kako se kaže, stado, vjerničko, pristalice vjeroispovjesti koji borave po svijetu a ja ovdje jedini u domicilnom i obnašam, kako se kaže, kroz instituciju zastupam njihova prava i tome slično. Dakle, široka, široka djelatnost.

Draško Šakotić: Dobro jutro. Ja sam Draško Šakotić iz Bileće, predsjednik ratnih-vojnih invalida.

Miro Brborić: Dobar dan. Sve Vas pozdravljam. Ja sam Miro Brborić, sekretar boračke organizacije iz Ljubinja.

Alma Mašić: Alma Mašić, Inicijativa mladih za ljudska prava iz Bosne i Hercegovine, također članica grupe za koordinaciju konsultacija u Bosni i Hercegovini.

Nada Borić: Nada Borić iz Livna iz *Centra za građansku suradnju*.

Jelena Grujić: Dobar dan. Ja sam Jelena Grujić iz Fonda za Humanitarno pravo.

Sonja Garić: Ja Vam svima zahvaljujem na predstavljanju i sad bih kratko predstavila naš današnji dnevni red. Znači, nakon predstavljanja imamo uvodnu riječ gospođe Nataše Kandić, Fond za humanitarno pravo iz Beograda gdje će ona govoriti o konsultacijama i o cijelom procesu koji se događa na području zemalja bivše Jugoslavije. Nakon toga ćemo imati jedan dokumentarni film u kojem ćemo vidjeti na koji način se organiziraju i gdje su sve dosad održane konsultacije na razini zemalja bivše Jugoslavije i, onda imamo kratku diskusiju. Poslije toga imamo jednu pauzu za kafu i nakon toga imamo najbolja iskustva drugih u utvrđivanju činjenica iz prošlosti. Tu će nam govoriti **Aleksandra Letić**, poslije čega ćemo imati jedan mali lagani ručak, neku sendvič pauzu i diskusiju tako da namjeravamo završiti negdje oko 15.30 sati. Evo, ja bih dala riječ gospođi Nataši Kandić. Nataša izvoli.

Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM:

Cilj i tok konsultativnog procesa

Uvodne riječi: **Nataša Kandić**, Fond za humanitarno pravo, Beograd

Nataša Kandić: Ja ću da pokušam da što jednostavnije objasnim šta je to, kakva je to ideja, kakva je to Inicijativa, otkuda, zbog čega, kako možemo da ostvarimo tu Inicijativu i vaše mišljenje i vaša uloga u čitavom ovom procesu koji mi vodimo tako što organizujemo bezbroj skupova kao što je ovaj danas, ali uvek sa većim brojem učesnika. Ali, uglavnom, uvek je Inicijativa, razmatramo na sličan način preko tema kao što je i danas. Ja sam iz Fonda za humanitarno pravo, organizacije koja je pokrenula ovu Inicijativu. Da vam objasnim kako, šta to znači „pokrenuli smo inicijativu“. Mi smo organizacija koja se od osnivanja bavila dokumentovanjem ratnih zločina. Zatim smo pratili sva suđenja za ratne zločine, saradivali

smo sa tužilaštvom Haškog tribunala, pomogli smo dokumentacijom koja se tiče brojnih masovnih zločina počinjenih i prema Hrvatima i prema Srbima i prema Muslimanima i prema Albancima, prema svima prema kojima su činjeni ratni zločini. Mi smo pomogli Tužilaštvo tako što smo dostavljali dokumentaciju na osnovu izjava preživelih i svedoka. Kada su svi ti ratovi završeni, mi smo počeli da razmišljamo o tome kako zapravo jedna organizacija za ljudska prava treba da koristi tu svoju dokumentaciju i, zapravo, kao može da pomogne društvu a da izađe iz tog perioda koji zapravo jeste neki rat, stanje oružanih sukoba ali trenutak kada treba da otpočne jedna tranzicija prema nekoj demokratskoj budućnosti, stvaranju nekog demokratskog društva i čitajući o tome kako su druga društva, koja su također na svojim teritorijama imale ratove, došli smo do zaključka da zapravo država, ali osim države, da i građansko društvo, civilno društvo, nevladine organizacije, udruženja porodica žrtava, udruženja logoraša također imaju jednu obavezu da se pitaju, razmišljaju i predlažu načine za prevazilaženje tog ratnog nasleđa koje je na svim stranama obeleženo velikim žrtvama, velikim razaranjima, uništenju imovine, raseljavanjem velikog broja ljudi. I mi kao organizacija za ljudska prava došli smo do toga da smo jako pozdravili, podržali suđenja za ratne zločine. Shvatili smo da suđenja za ratne zločine su najvažniji pravni instrument koji može da pomogne da se utvrde činjenice o onome što se desilo ali u najvećoj meri u odnosu na odgovornost onih koji su optuženi. Onda smo, također, prateći ta suđenja i u Hagu i pred domaćim sudovima, vrlo jasno videli šta ta suđenja mogu da donesu. Shvatili smo da vrlo mali broj onih koji su činili ratne zločine može da bude osuđen, da nema primera u istoriji da su suđenjima za ratne zločine obuhvaćeni i osmina onih koji su počinili ratne zločine, da, ako ostane sve na suđenjima za ratne zločine da se ta istina o tome šta se desilo neće moći uskoro odrediti. I otuda zapravo jedno naše veliko bavljenje tom, upravo tim pitanjem – kako, koji su drugi instrumenti koji mogu da pomognu da to pitanje počinjenih ratnih zločina, pitanje istina o tome, pitanje šta se stvarno dogodilo, da tome pristupimo sa velikom, velikom pažnjom i da stalno preispitujemo neko naše mišljenje u razgovorima, diskusijama sa drugim. Dobro je bilo da 2005., 2006., 2007. godine, mi smo o tome jako puno raspravljali sa našim regionalnim partnerima iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine i konačno u maju 2008. godine, na jednom vrlo važnom skupu predstavnika udruženja porodica nestalih, bilo je i učesnika iz veteranskih organizacija, iz udruženja logoraša, iz udruženja ratnih-vojnih invalida, ali je opet mali skup, tu je bilo 45-oro pozvanih iz čitave regije, mi iz Fonda za humanitarno pravo, Dokumenta – organizacije za dokumentovanje ratnih zločina iz Hrvatske i Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva, Bosne i Hercegovine, mi smo izneli tu našu ideju, inicijativu da smatramo da bi bilo jako važno da mi, kao civilno društvo, pokrenemo tu jednu Inicijativu o osnivanju Regionalne komisije, da napravimo veliki broj razgovora kao ovih danas, da se čuje mišljenje ljudi, pojedinaca iz različitih grupa, udruženja žrtava ali, isto tako, iz udruženja izbeglih, zatim udruženja raseljenih izbeglica, udruženja ratnih-vojnih invalida, iz udruženja ženskih organizacija, organizacija mladih, profesionalnih grupa, pravnika, sudija, advokata, sociologa, istoričara, da se čuje mišljenje o toj Inicijativi. Zatim da se raspravlja o tome kakva bi to Regionalna komisija bila, šta bi trebalo da bude u tom mandatu i da na osnovu vrlo, vrlo organizovanih, vrlo jakih rasprava o svim elementima te Regionalne komisije, da mi krajem 2010. godine izađemo sa jednim predlogom modela te komisije i da uputimo svim parlamentima u regiji predlog na usvajanje. Predložili bi da on bude stavljen na dnevni red parlamenta, da se o njemu razgovara i da onda očekujemo, tražimo, veoma pažljivo pratimo da se ta Inicijativa usvoji i da se taj počne... da državni organi, parlamenti počnu da raspravljaju o tom modelu koji ćemo mi izdiskutovati kroz ovaj konsultativni proces koji vodimo. Da bi vam bilo još jasnije šta se u međuvremenu dogodilo. Ovo je rasprava koju vodi civilno društvo, različite grupe u okviru civilnog društva. Još uvek nismo uključili verske zajednice. Povremeno na konsultacije pozovemo predstavnike nekih verskih zajednica ali mislimo da ima vremena, da prvo treba napraviti veći broj konsultacija u

kojima bi se čulo mišljenje žrtava, mišljenje logoraša, onih koji su napustili svoje domove, preselili se u druge države, da čujemo njihovo mišljenje šta je zapravo njihova neka potreba u odnosu na ono što se dogodilo, koliko je istina, koliko su činjenice za njih važne, da li znaju da su druga društva rešavala ta pitanja i putem reparacija, da su žrtve dobivale nadoknade, da li porodice nestalih smatraju da li ova Regionalna komisija može više da doprinese u razjašnjenju sudbine nestalih nego postojeće državne komisije s obzirom da još uvek ima u čitavoj regiji bivše Jugoslavije više od 16 000 još uvek nestalih. Hoćemo da razgovaramo, da čujemo mišljenje, da vidimo da li ljudi kao i mi inicijatori, da li učesnici u ovim konsultacijama daju prioritet činjenicama kao što mi smatramo. **Mi smatramo da su strašno važne da se utvrde činjenice. Mi danas imamo jednu situaciju koja ne daje ni delić potpune slike o tome šta se desilo, zavisno o tome u kom gradu se sedi, zavisno od toga na kom mestu se razgovara i ko razgovara o tome onda ta slika ima hiljadu različitih svojih lica.** A šta je zapravo potrebno? Šta je potrebno da bi se znalo pre svega šta se desilo, a drugo zbog budućih generacija da oni imaju jednu tačnu, potpunu, dovoljno preciznu sliku o tome šta se desilo. **Potrebno je da se utvrde činjenice koje niko ne može da osporava i koje ćemo, baš zbog snage tih činjenica, da svi prihvatimo i da kažemo to je ono što se desilo.** Kada su u pitanju ubistva, tu su činjenice neoborive. Ta forenzička slika, ta forenzička potvrda o tome da nekih ljudi nema su činjenice koje niko ne može da ospori. Ali stvar je u tome što u našim društvima, našim lokalnim zajednicama, zna se uvek ono što se tu dogodilo a manje se zna ili se ne veruje da se i nekom drugom dogodilo. E, upravo zato što ne verujemo da se drugima dogodilo, imamo jednu situaciju da danas nemamo društvo u kojem nemamo solidarnost, nema saosećanja za druge žrtve. Mi smo se svi zatvorili u svoje lokalne zajednice i izvan toga ništa više i ne zanima nas. Ali postoji nešto što prevazilazi svakoga od nas a to je ta svest, svi mi dobro znamo, da zapravo se kulture, društva postoje i stvaraju i čine dobra dela i suočavaju se sa nedelima zbog budućih generacija, zbog toga da se zločin, da se nedela ne bi više ponovila. I utoliko, u ovim konsultacijama, mi upravo zbog tog razloga uspevamo da ti razgovori, rasprave se odvijaju na vrlo jedan delotvoran, konstruktivan način i da nema nikakvih svađa, da nema prepiranja zato što je, zato što smo pronašli taj jedan način koji niko ne osporava. Niko ne osporava značaj činjenica. Niko ne osporava obavezu svih nas, bilo da su u pitanju ljudi kao što sam ja iz organizacije za ljudska prava, kao vi iz udruženja ratnih-vojnih invalida, iz udruženja izbeglica, da su buduće generacije važne, da postoji naša obaveza prema njima da ostavimo čist račun. Čist račun su činjenice. Nema nijedne druge stvari koja može da obezbedi da buduće generacije mogu na pravilan način da zaključuju o tome šta se desilo. Drugo važno pitanje o kojem mi također često razgovaramo i raspravljamo, diskutujemo u ovim konsultacijama je: Koliko je važno i da li je važno pitanje zašto se desilo, o uzrocima pa onda imamo vrlo različita mišljenja. Imamo mišljenja onih koji smatraju da su uzroci važniji od činjenica ali daleko je veći broj koji kaže – činjenice su prioritet. Kada utvrdimo činjenice o tome šta se desilo onda te činjenice same govore za sebe. To treba da nam je cilj. To treba da je neka vizija.

Neko se ubacuje u razgovor.

Nataši Kandić: Molim? A šta je u pitanju? Pa molim vas, nije lepo, nije pristojno. Vi ste me isključili. Ne možete to raditi.

Nataši Kandić: Hoćemo da niko ne spori značaj tih činjenica i svi smatraju da jeste, da nama svima koji smo, zapravo, od 1991. godine, 1990-e i pre toga na ovim prostorima i da... čak i da smo samo posmatrači, i kao posmatrači imamo obavezu i prema tom nasleđu i prema tome što se desilo a i obavezu prema budućim generacijama a također i prema generacijama koje zapravo su rasle u ovom okruženju za koje smo svi odgovorni. Ima nešto također što je vrlo

važno, što mislim da je dobro imat u vidu i vi danas ovde a to je da smo mi do sada organizovali preko 35 konsultacija i potpuno su svi učesnici, nezavisno iz kojih udruženja, organizacija dolaze da mladi, današnje mlade generacije jesu u jednoj specifičnoj poziciji. Oni nisu odgovorni za ono što se desilo. Nema nikakve odgovornosti na mladima koji su znači imali 5-6 godina i danas neki imaju 20 godina, za ono što se desilo. Ali, mi smo i njih pozivali na konsultacije i, ma koliko se oni razlikovali po mestu odakle su, da li su iz Bosne i Hercegovine, da li su sa Kosova, Hrvatske, da li su iz Srbije, svi oni su nepodeljeni u svom mišljenju da oni nisu odgovorni za ono što se desilo ali da hoće da kontrolišu, da traže način na koji će se odnositi prema toj prošlosti. Oni hoće ovu Inicijativu zato što smatraju da bi neka regionalna komisija bio najbolji način i najbolji instrument pomoću kojeg bi društvo, zapravo, mlade oslobodilo odgovornosti za ono što se desilo. Jučer su bile konsultacije u Peći, na Kosovu i mi imamo, malopre smo zvali da vidimo kako su protekle te konsultacije. Kažu da je bilo jako dobro, da su svi jako podržali tu regionalnu dimenziju. Čuli smo i pre toga na raznim konsultacijama, na primer, na Kosovu, oni kažu „Šta mi dobijamo?“, pitaju se i postavljamo pitanje „Šta mi dobijamo sa Regionalnom komisijom?“ Kaže svi, međunarodna zajednica Albance priznaje kao žrtve. Oni su priznati kao žrtve. Zna se da je najveći broj Albanaca stradao ali su iza toga reki: „Da, ali o tome šta se nama desilo ne zna niko drugi. Znamo mi ovde na Kosovu. Srbi ne veruju da se to desilo“. S druge strane, Srbi koji su napustili, morali da napuste Kosovo, oni podržavaju Inicijativu i njihovo obrazloženje ili njihovo mišljenje kada ih pitate – otkuda, kako vi to podržavate, šta nalazite u tome?; Oni kažu: „Nas niko ne priznaje.“ Ovo je šansa. Ovo je jedna Inicijativa koja nudi jednak odnos za žrtve, da sve žrtve budu registrovane, da svi učestvujemo u tome da utvrdimo ko su te žrtve, da se svi brinemo o tome da se, šta se svima, svim žrtvama dogodilo da se zna. To je šansa da se i na Kosovu, danas pretežno albanskoj zajednici, zna šta se Srbima dogodilo. Mi imamo u svim sredinama uobičajeno da se ne zna, da se sklanja pogled od onoga šta se dogodilo drugima ali to ne znači da je to zauvek, ta knjiga o tome, ta istorija, ta prošlost zatvorena. Time što ne govorimo, time što odmahujemo glavom, time što sklanjamo pogled, time što kažemo „To nije tačno. To se nije dogodilo, oni preteruju, oni preuveličavaju“, nećemo doći do toga da stvarno učinimo to da svi na svetu veruju da se to nije dogodilo. Činjenice imaju najveću snagu i one kad-tad, hteli mi to ili ne, one izbijaju u prvi plan i onda nas stavljaju i u situaciju kao što je bila Nemačka do '85-e godine ili kada se pričalo o tome šta se desilo ali kada nije bilo javnog odgovora od onih koji su učestvovali i bili odgovorni za ono što se dogodilo. Još samo da vam pomenem, zašto sam pomenula tu '85-u godinu. Vi svi znate da je Nemačka prošla i kroz proces denacifikacije i suđenja ali sve je to bilo nešto što je bilo nametnuto politikom sila pobednica. U Nemačkoj, u tom nemačkom društvu je vladala panika od toga da li će neko prstom pokazati na nekoga da li je bio pristalica, šta je sve učinio. Ali, '85-e godine u Federalnom parlamentu Nemačke, predsednik tog Federalnog parlamenta bio je čovek čiji je otac bio vrlo blizak nacistima. Njegovo ime je Richard von Weisäcker ali on, naravno, niti je imao uticaja na svog oca, niti je pripadao toj politici, on je pripadao toj jednoj maloj struji onih koji su činili neki otpor. On je '85-e godine bio predsednik Federalnog parlamenta Nemačke, i on je, po meni, najveća istorijska ličnost sa najvećom snagom zato što je upravo pripadao nemačkom narodu i zato što je shvatio koliko ta pozicija, da je on predsednik jednog parlamenta, daje njemu snagu da promeni mišljenje u društvu. On je na jednoj svečanoj sednici nemačkoga parlamenta rekao da on u poziciji predsednika Federalnog parlamenta preuzima odgovornost za sve što je nemačko društvo, što su Nemci kao pojedinci, Nemci kao pripadnici vojske, Nemci kao pripadnici nemačkih institucija počinili drugima i da će Nemačka zauvek ostati odgovorna, koja su počinjena ne samo Jevrejima, Romima nego i brojnim drugim ljudima drugih etničkih zajednica. To je bila prelomna tačka za Nemačku. Od tada, Nemačka ima jednu drugu kulturu u kojoj je najvažnije kako zapravo to njihovo strašno iskustvo preneti drugima da im pomogne u formiranju jednog vrlo čvrstog odnosa prema

prošlosti i sa stalnim, stalnim mišljenjem o tome da postoji ta jedna budućnost i buduće generacije. Ja bih mogla da vam pričam satima ali mislim da je dovoljno i ovo što sam rekla a da ako pogledamo film on će vam pružiti još, da kažem, novih nekih momenata, koji mogu da vam pomognu da vi onda iznosite svoja mišljenja, komentare. Šta vas molim da imate? Ovde nema reči ni o kakvoj politici. Nikakva politička opcija nema niti bilo ko od nas zagovara bilo šta drugo osim da su činjenice o tome šta se desilo najvažnije, najvažnije za nas, da je to neki dug prema onima koji više nisu živi i da je to obaveza prema budućim generacijama. Nema nijedne političke partije koju bi mi zastupali. Nema nijedne političke opcije osim istine, činjenica i potrebe da se stvore garancije da se zločin nikada više ne ponovi. Ali stalno mišljenje da smo mi na ovim prostorima, stvarno imamo tu jednu nesreću, imamo, tako da kažem, jedan istorijski maler da se zločini ponavljaju svakih 50 godina. I dajte da time što ćemo da učestvujemo u ovome, da vidimo da li ćemo uz pomoć ove Regionalne komisije uspeti da zaustavimo ono što je na ovim prostorima uvek donosilo nesreću, uvek nas činilo lošim ljudima i uvek je stvaralo situaciju u kojima su stotine, hiljade, stotine strahovale da se ponovo ne ponovi.

Sonja Garić: Hvala lijepo, Nataša. Evo, sad ćemo pogledati film *Inicijativa REKOM-a*. To je napravio Fond za humanitarno pravo.

Dokumentarni film Inicijativa REKOM

Nataša Kandić: Kao što smo rekili, žao nam je svima što se nije dovoljno čulo, ali to su neke tehničke mogućnosti, zato što je šteta, toliko je tu tih ljudi koji kažu važne, dobre stvari. Mnogi ti predlozi koje smo mogli da čujemo bit će predlozi koje će radna grupa, koja će raditi na izradi ovog modela REKOM, uzeti u obzir. Videli ste kako oni, kako mladi, kao učesnici iz organizacija, udruženja žrtava, koliko oni predlažu stvari koje jesu relevantne za rad komisije koja treba da utvrdi mandat, koja će da pomogne da se prikupe činjenice i javno saopšte činjenice o svim nedelima koji su počinjeni počevši od '91. godine. Ja, a i ostali organizatori, mi vas sada molimo da slobodno iznesete svoje mišljenje i da vodite računa da je vrlo važno da svaki vaš predlog je vrlo važan i da nam kažete da li se vi bavite, da li razmišljate o tome koje su vaše potrebe zbilja u odnosu na to što se desilo. Kako doći do te potpune slike? Da li je ova Inicijativa, da li ta Regionalna komisija može da dovede do stvaranja te jedne činjenične slike o tome šta se desilo? Koliko je to važno da iznesete svoje mišljenje potpuno, slobodno. Pomozite da gradimo nešto iza čega ćemo svi zajedno da stojimo. Izvolite, slobodno. Nama je sada jako važno, sad ćemo, imamo vremena do 12 sati potpuno, slobodno samo se uvek predstavite zbog tog snimanja.

Zašto REKOM - diskusija

Kosta Kosović: Ja gledam ovaj film

Nataša Kandić: Prvo ime i prezime. Mi smo čuli Vaše ime i prezime...

Kosta Kosović: Pa predstavio sam se....

Nataša Kandić: ... ali to je samo zbog snimanja.

Kosta Kosović: Ja sam **Kosta Kosović**, logoraš iz Sarajeva, sada živim u Trebinju, u Udruženju logoraša, Trebinje. Gledajući ovaj film sa većinom ovih zaključaka se duboko ne

slažem jer je netačno. Odmah da obrazložim. Da je Drugi svetski rat obrađen historijski, sociološki, pravno, ekonomski i zločinački do ovog rata ne bi došlo. To je više nego sigurno. I sad se isto pokušava. Sad je krenulo se negde od sredine ili kraja ovoga rata a nije se krenulo od početka ovoga rata, od priprema ovoga rata. Ja sam, recimo, živio u Sarajevu 40 godina i više od 30 godina radio sam na radnom mjestu pravnika u državnim organima i bio sam, recimo, sasvim solidno uključen u sva zbivanja koja su se događala u Sarajevu. Ja vam tvrdim sad, na svim nivoima srpskog naroda u Sarajevu kojeg je bilo preko 200 000 da, možda pojedinac negdje u nekoj buhari, da je znao da će biti rata. Ostalo niko ništa. Niko ništa ne zna. Sad ću vam kazati da imam podatak ja lično – oko 1060 nestalih Srba za samo... počelo je od marta '92. godine. Dakle mnogo prije rata u Bosni i Hercegovini, a april, maj i juni '92. godine, u sarajevskim logorima, 126 logora sarajevskih, u kojim sam i ja u jednim bio, preko 10 000 Srba je bilo. I to je, recimo, kako je meni rekao jedan istražitelj tada za kojeg, nažalost, čujem da je živ ali niko ne zna gdje je, jer je pobjeg'o, ubile bi ga Sarajlije. Meni je rekao '93. godine 5500 Srba je ubijeno u Sarajevu u tim podrumskim zatvorima. Dakle u Sarajevu su bila dva. To je bio *Viktor Bubanj* i to je bio Centralni zatvor. To su bila ta dva čuvena zatvora, a u svih 124 to su bili podrumi. Dakle, ovaj rat je pripremljen mnogo prije početka.

Nataša Kandić: Samo da Vas pitam, gospodine Kosoviću, kad kažete vi mislite da mora da se počne od pripreme rata. Dajte nam to objasnite. Šta to?

Kosta Kosović: Evo, hoću sad da Vam kažem. Vidite, nije bilo lako 126 podruma isprazniti u Sarajevu u gradu, pa tražiti saglasnost stanara, pa saglasnost državnih organa, pa odredit ljude koji će to dovoditi, pa dogovoriti ko će birati te ljude, pa onda ko će ubijati na kraju. Molim Vas, dakle, to je duboka priprema bila i ako se od toga ne krene... To je bilo najmanje pola godine prije ovoga rata... Tvrdim, priprema bila... Evo ja ću Vam... Caritas-om doš'o iz bolnice prije nego što su me odveli u zatvor na mjesec dana. Dakle, bolnički, imao dvije teške, složene operacije u toj bolnici, ja sam doš'o svojoj kući i sjedim normalno u svojoj kući normalno, 8 sati navečer, 19. juni. Ja 'vako polazim, idem u podrum. Čim su uzeli od mene podatke, ma nastala je tuča svim i svačim. Znao šta, to se obrušilo na mene. I sad ulazim u drugu prostoriju ovaliku, kolika je ova, baš ovakvog oblika. To je podrum bio, odmah da Vam kažem, prodavnica, mali *Konsum*, trgovačke prodavnice podrum, skladište, ispražnjeno i tu nađem jedno 20-30 Srba. Nažalost, među njima žena, veoma lijepih dama. I tu je čitavu noć nastalo udaranje, pljuvanje, gaženje. Tu nema šta nije bilo. To je, to ne možete, to sam ja doživio, molim Vas lijepo.

Nataša Kandić: Ali Vi upravo govorite to tome, govorite o tome šta se desilo, iznosite podatke, činjenice. Mi sve vreme, i film govori o tome, koliko su važne činjenice da se utvrdi o tome šta se desilo a onda vi počinjete i kažete „ali se ne slažem sa svim zaključcima“, pa nam sad to objasnite kako to stoji sa ovima zato što Vi upravo sad što pričate, potvrđujete i kažete to je važno, da se prikupe te činjenice, da govorite o tome šta se Vama desilo, šta ste Vi videli.

Kosta Kosović: Mislim da se podrazumjeva što sam ja rek'o da treba ovo rasvijetliti i prikupiti te činjenice, od nule krenuti, a ne krenuti od sredine, snimate film, recimo, i dovodite ljude na film koji su učestvovali u organizovanju. Ja sam ovdje prepozn'o par ljudi koji su učestvovali u organizovanju rata ovoga. I još ću Vam nešto kazati, molim Vas lijepo...

Nataša Kandić: To su ljudi, samo da se razjasnimo, to su ljudi kao vi koji učestvujete, razgovaraju, nekom sledećem mi ćemo napraviti i zapis pa će biti i ono što Vi govorite. Razumete? To nisu ljudi koji su neki, nego učestvuju u konsultativnom procesu...

Kosta Kosović: ... još da Vam kažem odakle moramo početi. Evo, ovdje sam u udruženju logoraša u Trebinju i ovi ljudi su živili u Dubrovniku, živili u Trebinju, živili u Čapljinu i Mostaru i ja razgovaram sa ljudima. Bili u logorima u Splitu, Zagrebu, Mostaru u već će ko još...

Nataša Kandić: Samo da Vam kažem da ne mogu po dvojica da razgovaraju zbog snimanja.

Kosta Kosović: I sad razgovaram sa ljudima. Bili smo svi na ovakvom skupu i razgovaramo sa tim kolegama. „Pa đesi ti zarobljen, družo, kolega? Ja ovdje.“ I svi kad smo sabrali gdje to svaki je od tih logoraša zarobljen na teritoriji Trebinja a ne Dubrovnika ili Mostara ili ne znam gdje drugo. Odakle je to? Dakle, otale moramo početi. Ako ne počnemo od početka priprema rata i da vidimo ko je to organizov'o. Ja ću Vam još jedan podatak kazat. Ja se samo sad pitam koji je to komandant Srpske vojske oko Sarajeva mog'o da se strpi kad je u pitanju gađanje Sarajeva? Ja znam da je puno bombardovano Sarajevo, kad on zna da mu je tamo ost'o žena, dijete, sestra, rodbina čitava. Mahom je ostalo civilno stanovništvo. Jedan je dio pobjeg'o, ko je znao, ko je osjetio potrebu, ne bi ni ja ost'o. I sad, najveće muke ljudske su doživljene u podrumskim zatvorima u Sarajevu. I sad su ti borci oko Sarajeva. Ja pitam koji je to komandant mogao da obuzda te borce. Ma nije niko, da se odmah razumijemo, niko nije mog'o to obuzdat. I još što je jedno, o tome bih ja dugo, neću vas puno zamarat, ali bih samo konsatov'o da sad, interesantno je to, u Sarajevu ratni rukovodioci koji su sa svim ovim zločinima, oni su i sada na rukovodećim mjestima, molim vas. Ja ću spomenuti. Tu je Silajdžić, tu je Ganić, naočigled hiljada ljudi i naočigled televizijskih kamera napravio zločin, naredio da se bombarduje kolona koja je dogovorena i ubijena su tamo, ne znam koliko djece. Tu je bilo i ubijenih Hrvata. Čuo sam pukovnik jedan krvav koji je sjedio u bolničkim kolima, uze pištolj i strelja ga i nikom ništa. Ubijeno je i Muslimana tamo, koji su u toj vojsci bili, koji su ostali ljudi, Jugosloveni su bili i tako je bilo.

Nataša Kandić: Pa, dobro, evo, da Vas pitam. Da li mislite da ta Regionalna komisija bi mogla da utvrdi, rasvetli, ta, činjenice o događajima poput, eto, Dobrovoljačke ulice, zatim raznih drugih slučajeva koji nisu ni predmet suđenja, niti se o njima mnogo zna. Znaju određeni ljudi koji su živeli, čitali.

Kosta Kosović: Dozvolite. Ja sam, možda, igrom slučaja, dio istražnog tima koji radi na utvrđivanju činjenica ratnih zločina u Sarajevu nad srpskim narodom pozvat u jednu emisiju u Banja Luci. To je *Pressing*, se zove, da govorimo o ratnim zločinima i ja pitam „Pa, gospođice šta ćete me pitati?“ Kaže: „Pitat ću Vas šta se događalo.“ Evo ja sam donio papir pa pročitajte jer ja sam to doživio, znate. I sad kad sam ja to pričo, otvorio tu priču, kao sad ovde, dolaze ljudi iz SIPA-e. Aman, odakle sad to? Ne možemo Vas saslušati jer ne smijemo na tu temu. Jeste li bili u *Viktor Bubnju*? Nisam. Jeste li bili u Centralnom zatvoru? Pa nisam. Pa će ste bili. U podrumskom zatvoru. Tamo gdje se ubijalo, klalo, gazilo, silovalo. Nema šta se nije radilo. Odmah ja to otvoreno kažem. Ja sam spreman da razgovaram sa svim funkcionerima u Sarajevu ovako k'o sad s Vama, sa svakim jer je to istina. E, pa kaže, gospodine ne smijemo Vas saslušat. Moramo otić u Sarajevo da se dogovorimo možemo li Vas saslušat na tu temu. I nakon nekih mjesec dana došli. Pa, hoćete li dati izjavu? Hoću, kako ne. Ja sam diktir'o jedno tri sata ovako ove podatke, činjenice, čak sam i personalno govorio pošto i sad govorim, recimo ja kad god vidim te ljude koji su rat organizovali, meni se smuču pred očima. Ja ne mogu vidit ni Harisa, ne mogu vidit ni Ganića, ne mogu vidit ni Lagumdžiju. Ja sam s njegovim ocem, bio mi je rukovodilac, bio gradonačelnik Sarajeva,

jedan predivan čovjek. Žao mi je što, a znam, recimo, njega kao studenta u Sarajevu. Molim Vas lijepo, dok to ne rasvijetlimo, ma nema o ovome ništa.

Nataša Kandić: Molim Vas, samo da Vas pitam. Ja sam upravo govorila o tome da treba da rasvetlimo a sad Vi kažete dok to ne rasvetlimo od toga nema ništa. E, sada, Vi samo nama objasnite

Kosta Kosović: Ja samo kažem, molim Vas lijepo, ovim počecima da krenemo...

Nataša Kandić: ...o pripremama?

Kosta Kosović: ...o počecima rata, o pripremama za rat, počecima i izvršavanje zločina u Sarajevu nad najvećim...

Nataša Kandić: ...mislite na uzroke rata ili na kako...

Kosta Kosović: ...znaju se uzroci rata. Onaj koji je pripremio rat i 10 000 ljudi nevinih iz kancelarija, iz kuća doveo u podrumske prostorije i najteže ljudske muke provodio nad tim narodom. To je uzrok svega, svih zala u Sarajevu. Ja sam o ovome, gospođo, i u Hagu govorio. Otvoreno sam o ovome govorio. Tamo mi Englez nije dao progovoriti. Stalno se petlj'o. Ja sam treb'o da govorim neka tri sata, tražio sam i on se stalno petlj'o... To nije tačno.

Nataša Kandić: A jeste li svedočili u Hagu?

Kosta Kosović: Jesam, jesam.

Nataša Kandić: A u kom predmetu?

Kosta Kosović: Svedočio sam u Hagu u predmetu

Nataša Kandić: Galić?

Kosta Kosović: Ne ... generala...

Nataša Kandić: Milošević?

Kosta Kosović: Milošević. Nisam uspio ovako govoriti ovako jer ništa, odmah da Vam kažem, nije to dozvoljeno. I ljudi se čude zašto je to, oni to nisu čuli. Dakle, nije ništa o tome govoreno. Ja tvrdim sad i ja ću se angažovat dok sam živ da se krene od nule, od priprema rata, od rata i da vidimo ko je kriv. Ne možemo sad kazat, molim Vas, u ratu ja gledam...

Nataša Kandić: Čekajte, samo kad kažete, pazite. Odlično je. Ovo je vrlo dragoceno kad kažete da treba da se krene od priprema ali nije cilj da se, pazite, ova Komisija koju mi predlažemo, ona je fokusirana na žrtve, da se zna tačno šta se ljudima dogodilo, šta se to desilo ali nijedna komisija ne utvrđuje ko je kriv. Pazite, ko je kriv...

Kosta Kosović: Znam, znam ja to, procedura mi je potpuno jasna ali mi stvarno nije jasno, nisu mi još uvijek jasni politički stavovi. Ajmo jednu ovako da kažemo istinu k'o zreli ljudi. Svaki Srbin koji je bio rukovodilac u ratu morao je da ide, bio kriv-ne bio. Nema niko u rukovodstvu Republike Srpske ko je u ratu učestvovao kao rukovodilac. Nema ni Hrvata,

Muslimani su svi ostali. Čemu to? Kad ja znam da je tu, evo, ako ništa drugo opet ću pomenuti Ganića. Pred televizijskim kamerama je naredio da se puca u kolonu, cerade su, samo djeca sjede. Ja sam bio u Sarajevu, gled'o na televiziji. Sve sam to gled'o...

Nataša Kandić: A, jel' mogu da Vas zamolim da malo dozvolimo i drugima da...

Kosta Kosović: Fala.

Nataša Kandić: Vrlo je ovo evo, ja do sada nisam razmišljala o tome da je...šta vi sve.. pada u te pripreme, ali jeste pripreme gde se vidi kakve su se institucije...

Kosta Kosović: Ja bih još, dajte, molim vas, ja bih još samo jednu napomenu jer sam očevidac bio, na televiziji gled'o kad su se Markale pogodile. Taj dan čitav dan je bilo struje i imalo svi televiziju. Jer ovako razmišljam, sjedim u fotelji u stanu „Bože moj, šta se ovo dogodilo? Sve je tiho. Sve je mirno. Odjedanputa je zagrmilo. Aj, granata na pijacu Markale. Ni dva-tri minuta nisu prošla, odmah su se dvije kamere stvorile. Još dim nije se razišao. Molim Vas, i shvatite nose ljude. Ima ljudi unesrećenih koji jauče, krv teče po putu. To je grozota vidjeti, ali ima ljudi, ja to govorim iz nekakvog svog iskustva, hiljade sam uviđaja obavio, raznih događaja, nose čovjeka, mrtav, hajmo reći, to je za 5 minuta poslije eksplozije i jedan ga čovjek drži za ramena, drugi za noge, dakle ukočen čovjek. Evo, tu je gospodin Stanko, ljekar, neka kaže jel' to moglo za pet minuta da se ukoči tijelo čovjeka. Nije. I to je namješteno. Tvrdim da je to namješteno. A im'o sam priliku da razgovaram sa jednim pukovnikom balističarom koji mi je kaz'o: „Nemoj, molim te, nikome da pričaš, ali ovo je namješteno 100%“. Prema tome...

Nataša Kandić: Jel' možemo sada da dopustimo da i drugi... Ali, molim vas, dajte, iako je malo ljudi, dajte da svako ima vremena da može da do 12 sati... Sad je otišlo 156 minuta, a imamo još 15 minuta, da može više ljudi da govori. Biće još diskusije, samo da znate, nije ... ali samo...

Petar Babić: Ja sam **Petar Babić**, predsjednik Udruženja izbjeglih Srba iz Republike Hrvatske sa sjedištem u Trebinju, regionalno udruženje koje broji 7 opština stare ili istočne Hercegovine. Želim da pozdravim sve vas skupa, posebno organizatora koji je našao shodno da ovaj skup upriliči u Trebinju. Zahvalio bih se prethodnim govornicima. Zaista su govorili onako iscrpno. Moram da kažem da predstavljam jednu skupinu ljudi, gdje se ne krše ljudska prava, tamo nema ljudskih prava, gospodo draga. Ovdje, na ovom području ne stanuju prava nikakva. Ja se pravom bavim gotovo cijeli vijek. Od Ustava '74 godine sam upoznat, odnosno upustio sam se u vode prava do danas. Mislim da ovdje na ovim područjima pravda ne stanuje. Vidite, narod kaže svaka batina ima dvije strane. Međutim, imamo mi dvije istine i dva prava. Neko će nazvat da je pravo ovo, neko neće a prvo bih zamolio prisutne da mi se izjasnite prilikom predstavljanja i govora ko je podstanar, odnosno kome je imovina tokom, od '91. do '95. godine nije vraćena. Dalje da vam kažem, da upitam, pošto sam sa stanovanjem u Trebinju, zamolio bih da mi gospodin iz muslimanske vjerske zajednice Hodžić, izjasni koliko Bošnjaka, Muslimana stanuje kao podstanar na području regije Hercegovine. Ako može da da. Ili, ako hoće. Toliko. Dalje, da vam kažem, da sam igrom slučaja živio u Republici Hrvatskoj, iako sam državljanin Bosne i Hercegovine po mjestu rođenja i porijeklu roditelja. Međutim, državljanstvo sam dobio naturalno, kupovno i darovno. Proveo sam skoro većinu svog radnog vijeka u Republici Hrvatskoj i kažem u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, ne u međunarodno priznatom pravnom subjektu Republika Hrvatska. I tamo, kao čovjeku, koji je radio toliko dugo vremena, nemam nikakvih prava. Međutim, ljudi su skloni

da mistifikuju razna prava. Vidio sam maloprije, što rek'o moj prethodnik, jednog čovjeka tu koji je učestvovao u rasturanju Jugoslavije i mislim da sam zamjerio organizatoru i voditelju ovoga skupa, što on tamo traži. Mislim da je nepristojno normalna čovjeka pozvati na sastanak a tamo pojedince prikazat. Mislim da bi se to zvalo nepristojno, u najmanju ruku. A vi znate svi ko je ta.

Nataša Kandić: Da Vam kažem, ali... dajte malo ... misliti šta se dogodilo posle rata i šta neki ljudi danas govore... Ako mislite na Stjepana Mesića... On je Predsednik, zagovornik antifašizma i priznat je u svetu. Jeste li čuli poslednje njegove reči i u vezi sa Jasenovcem i Bleiburgom.

Petar Babić: Ja se izvinjavam ali moram da vam nešto skrenem pažnju da ja pamtim davno, na primjer '71. godinu, '73., '74. pa pamtim i dobro znam gdje je Lepoglava, a znam i gdje je Stara Gradiška. Ja mislim, takav čovjek, kako ste Vi rekli, ipak kažem, bez obzira ako se radi o nekoj organizaciji, ne bi trebao da se nađe tamo. Toliko. Ja ne bih komentarisao njegov... to... nego sam htio samo o ljudskim pravima koja bi bili kao elementarno nešto što se ne može kršiti. Ljudi su radili svoj radni vijek tamo, skoro, ja ne smijem, moje udruženje koje predstavlja broj oko 1500 ljudi, 350 domaćinstava, radili su ljudi po 30 i 40 godina, kategorija ljudi koja je obespravljena po bilo kakavom osnovu..Im'o je čovjek kuću, nije mog'o doć. Bio prinuđen da je da budzašto odnosno nizašto. Ljudi su stjecali stan kroz radni vijek i to stanarsko pravo famozno, kako Republika Hrvatska voli da kaže, to je poništeno. Međutim, hajdemo malo pravo poglegat u oči i jedni drugima pogledamo u oči da kažemo Hrvat koji je radio na području općine Trebinje '97. godine ili '98. godine mog'o je da dođe do svoga stana, da ga proda, zamijeni, iznajmi, a Srbin koji je pobjegao iz Republike Hrvatske, isto kao što je Hrvat pobjegao pod istim pritiskom iz Republike Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, taj ne može ništa. Dalje, Hrvat stanuje u stanu u Dubrovniku, Srbina a ovaj nema ninašta pravo. Ako to Vi gospodo, kažem volio bih da se pojedinačno izjasnimo svi, zašto se to zove pravo, jer zaista kažem nespojivo je to pravo. Ja kažem da radi se o kategoriji državljana Bosne i Hercegovine po mjestu rođenja i po porijeklu roditelja koji *de facto* i *de jure*, ja kažem kad to govorim, ja mislim da vi 90% znate šta sam rek'o, nemaju nikakva prava. Evo za mene, na primjer, ja imam 40 godina penzijskog staža, 40 godina kažem penzijskog staža, imam 190,40 KM penziju ili mirovinu. Znači, od Republike Hrvatske to nikad neću moći ostvarit, što znači da sam, ne socijalni slučaj, nego ne može čovjek ni da bude socijalni slučaj sa 190 KM. To ne može, kaže, pristojno da živimo mi. Ja kažem, nema čovjek ovdje uslova da živi ni nepristojno a ne pristojno. O takvoj populaciji, ja sam naveo svoj primjer da se ne bi ljudi ismijavali sa drugima, nego sam naveo svoj primjer i svoju lošu situaciju. Ako se to zove, gospodo, pravo. Maloprije sam pokaz'o tu stotine nekih ugovora između Fonda PIO Republike Srpske i Fonda Mirovinsko Republike Hrvatske koja kaže, vjerujte mi, mogu vam ga dostaviti pojedincima ko je zainteresovan, to ne bi čovjek normalan pis'o ni potpis'o. Dalje, bio sam na jednom sastanku u Dubrovniku gdje mi je kazao jedan gospodin iz, ne znam, Šipka, kaže kad su došli gospoda iz Fonda PIO Republike Srpske ovi su ih naši u Zagrebu dočekali, čak su ih odveli na Brijone 7-8 dana je ta posjeta trajala. Osmi dan kada su trebali da se vrata su potpisali to. Nisu ni znali šta su potpisali. Ja kažem, ja se izvinjavam, predstavljam jednu veliku skupinu ljudi, i logorašima i ljudima koji su ratni-vojni invalidi.. ali, kažem vam, ne smijemo zanemariti ni jedne ni druge ali moramo da gledamo kako ljudi žive koji su, ne svojom krivicom, ostali bez ikakvih materijalnih i elementarnih prava. Ne znam, kažem vam, imamo na području Bosne i Hercegovine, Republike Srpske... To je jako, po meni, neuredena država ako se uopšte može nazvati država, na stotine vladinih i nevladinih organizacija koje idu nekim, njima samo znamim, aršinima pa rade određene poslove po interesnim sferama. Međutim, u tom momentu je Hercegovina zapostavljena. Odnosno, namjerno ili zlonamjerno

političari koji su sad trenutno na vlasti, oni koji su prije bili, zloupotrebljavaju riječ raseljeno lice i izbjeglo lice. Mi znamo dobro, ko se bavi pravnim ovim poslom, ko je izbjeglo lice a ko je raseljeno lice. Međutim, namjerno naši, kažem Vam, opet podvlačim, namjerno to zloupotrebljavaju. Jer nije meni čudo što političari, nego i sredstva informisanja koja ipak bi trebala da se drže nekog kodeksa istine. Dalje, prilikom dolaska na područje, dok smo bili na neki način potrebni ovim vlastima koje su bile u tom momentu, bili smo poželjni, prihvaćeni. Momentom završetka toga scenarija, mi smo kao potpisana kategorija. Ja ne znam da li je neko, volio bih da znam da se zaposlio neko izbjegao iz Hrvatske. Imali smo obavezu da školujemo našu djecu. Imali smo obavezu, odnosno, pod moranjem, što kaže naš čovjek, baš pod moranjem, da bi se odrekli statusa izbjeglih lica da uzmemo dokumentaciju Republike Srpske, odnosno Bosne i Hercegovine jer nije se moglo poći nigdje bez dokumentacije...

Nataša Kandić: Dokumentata?

Petar Babić: Da. Tako da sam ja otišao prvi put u Republiku Hrvatsku 2001. godine. Dao sam izjavu i mogu vam reć da to ne bih želio mnogima da idu, odnosno ja mislim, od ovih ljudi koji su izbjegli, koje sam naveo, ne ide možda 10ak, 15% u Republiku Hrvatsku. Jer, vidite, mi znamo, sredstva informisanja su takva kakva su. Svakih mjesec, mjesec i pol dana je neko uhvaćen. Sproveden je 15 ili 20 puta, uhvaćen je i zadržan je kod istražnoga sudije pa je određene mu mjere pritvora. Pa dok traje suđenje, znate kako je kod nas pravni sistem napravljen. To traje možda godinu i pol do dvije. Znamo sve, kako ljudi završe koji budu puštani odnosno u kakvom je statusu porodica njegova, još ako je nosilac domaćinstva, odnosno hranilac. Ne može pravnu službu a ni pravnika da angažuje da ga zastupa. Radi se o zaista o najobespravljenoj kategoriji na prostoru bivše Jugoslavije, a mislim i u Europi. A moguće da je to i u svijetu, jer, vidite, veći je problem u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj raseljeno stanovništvo nego izbjeglo stanovništvo. Raseljenom stanovništvom se bave, od vjerskih institucija i domaćih političara, a izbjeglim licima, vjerujte neće niko ni da pipne, da takne tu kategoriju. Jednostavno, svak' taj problem zaobilazi. Kažu ovi iz Bosne i Hercegovine, postoji u Bosni i Hercegovini Ministarsko vijeće gdje je ministar Safet Halilović ocijenjen sa nekim 4% učinkovitosti ili da je uradio svoj pos'o. Mario Nenadić je Hrvat, isto tako zamjenik mu. Prema tome, mi u Bosni i Hercegovini za sljedećih stotinu godina, ne znam, ako bude neko potomstva svoga imao, da ćemo riješit bilo kakav problem. Toliko za sada da ne oduzmem vrijeme dragocjeno.

Nataša Kandić: Biće još...

Petar Babić: Ja želim, želim da kažem da se nešto i po pitanju tom učini jer ja vam kažem ova je organizacija prodorna, ima snage. Toliko. Hvala.

Sonja Garić: Hvala Vam.

Blažo Stevović: Blažo Stevović, *Alternativni klub*, Trebinje. Evo gledat ću da bude dva minuta, jel' može? Prvo da se zahvalim gospodinu Buhi, gospođi Nataši i ovo je historijski dan za Trebinje jer gospođa **Nataša Kandić**, po meni, jedan od većih srpskih patriota je došla u Trebinje. Toliko sam smio da sebi ukradem vremena za digresiju. Pazite, bavim se istraživanjem ratnih zločina od 2006. na teritoriji Istočne Hercegovine. Uzeću ono što je rekla za primjer gospođa **Nataša Kandić**. Ovdje su bitna dva faktora – činjenice i uzroci. Mislim da danas nemamo vremena o uzrocima da pričamo. Pričaćemo o činjenicama. Što se tiče činjenica zaista sam se trudio u proteklom periodu, obilazio sam naše deportovane ljude čak tu, na diktafonu su njihove izjave koje su u Rožaju, u mnogim gradovima Crne Gore,

Podgorici, Prijepolju itd. itd. Nažalost, imam, evo, jedan slučaj osobe koja je i umrla eto, u međuvremenu. Bio sam prije mjesec dana. Ona je umrla. Nebitno. Ona nije vidjela Trebinje poslije. Tih 5500 mojih Trebinjaca je deportovano. To se krilo. Ja hoću još jednom da kažem da je 5500 Bošnjaka iz Trebinja deportovano, oko 5000. Dalje, što se tiče fakata ostalih oni su skupljeni na osnovu medijske građe, na osnovu izjava svjedoka, na osnovu stvari koje su, hajd' da kažemo, opipljive. U konkretnim nekim slučajevima smo išli čak toliko daleko da neke ljude čekamo preko ljeta da dođu ovdje, koji su druge nacije, pošto je Trebinje etnički očišćen grad, kao što su Gacko, Nevesinje itd i ja sam se osjetio kao pravoslavni Srbin dužan da napravim jednostavno u ovoj regiji jedan vid pozitivne diskriminacije i da jurim upravo tu tradicionalnu pravdu zbog toga što mislim da u svakoj regiji... Na primjer, uzeću primjer Visokog, gdje su većina Muslimani odnosno Bošnjaci, moraju njihovi ljudi da ganjaju pravdu za Srbe, Hrvate i ostale nacionalne manjine sada. Suština je cijele priče, ja i dalje ću nositi etiketu na sebi ovdje izdajnika, s ponosom izdajnika pod znacima navoda, ali ću i dalje biti Blažo Stevović, pravoslavni Srbin koji zna šta radi jer znam da i spravljanjem demografske slike u Istočnoj Hercegovini ću raditi mnogo. I samo da Vam kažem gospodine, vezano za medije, ističe i drugi minut. „SDA protjerala Bošnjake“, Dani, 7.5.2009 iz Trebinja. E to je to. To je ta manipulacija sa medijima. Dakle, činjenice ove moramo provjeravati. Da li je Stranka Demokratske Akcije, kako tvrdi Božo protjerala zaista ove Bošnjake ili nije. Da li je Dobrislav Ćuk uključen, kako tvrde pojedini novinari, u ubistvo izvjesnog Nika Brajića ili novinari Monitora, Liberala, itd. Ja upravo radim na tome. Ja sam dao Tužilaštvu i Odjelu za ratne zločine upravo izjave o tim ljudima šta znam, da li je JSO, dok je bio Dušan Mihajlović Ministar vanjskih poslova, imao ovdje obuku, odnosno ne u to vrijeme nego da li je došla iz ICT-a ova informacija, da je bila tu obuka i taj papir je dat našem Okružnom tužilaštvu. Suština je cijele priče. Ovdje imam i svjedočenje mog komšije Sadana Demirovića. Ovo je vaša knjiga. Jeste. Šekija Radončića, kod nas u Bosni. Koji je dobio odštetu od države Crne Gore. To je strašno potresno, znate. i to su fakti, ovo su činjenice. **Ja bih volio da svi ostali danas zarad pravde, budućnosti, pravnog suočavanja sa prošlošću, pričate ljudi istinito.** Jer bio sam na milion okruglih stolova gdje su se ljudi svađali, prepirali itd bez potrebe. Ako nemate činjenice nemojte uzimati riječ. Ako imate činjenice, ako jurite za činjenicama, uzimajte riječ. A što se tiče Predsjednika Mesića, medija, čuda, jada, sve se to da provjeriti, analizirati i budite do kraja koncizni. Ja neću sad da vam pričam šta bih ja sad mogao da ispričam o tom Stipetu Mesiću u afirmativnom smislu riječi. Ali ne želim, nije tema apsolutno, znate. Tako da bih se opet osvrnuo, evo ga u drugi i pol minut, osvrnuo bih se na ovo što je rekla gospođa Kandić. Uzroci – ostavio bih za drugi put, a danas bih ganj'o fakte. Ja i dalje, kao Srbin pravoslavni, ostajem na stanovištu da sam dužan da ispitam ratne zločine Trebinje do Foče, pošto je Foča dosta odrađena u Međunarodnom sudu u Hagu. Hvala.

Nataša Kandić: Evo, tačno, imamo minut do 12 i ne znam da li... Možda je... Ja bih da vas zamolim da budete, pazite... Pogledajte dnevni red. Tako smo ga koncipirali da je u čitavom danu više vremena je vaše nego naše. Mi smo uzeli za sebe samo ulogu kratkih uvodničara, a da vama damo vreme. Samo što, da vas molim onda da ne bude svako, jeste da vas je malo, ali da ipak vodimo računa da svi stignu. Pa, ako nemate ništa protiv, da napravimo kratku pauzu od 15 minuta, da popijemo kafu ovde na terasi. Znači, 15 minuta. Vraćamo se, a da onda **Aleksandra Letić** bude taj uvodničar, da čujemo kako to druga društva rade, a vas bih onda zamolila onda da budete posle toga prvi. Kažite sada šta...

Husein Hodžić: Ja sam se predstavio danas. Hodžić Husein, imam iz Trebinja. Imam, kako se kaže, pozvat sam, prozvat sam da odgovorim na nekoliko pitanja, a želim da se i kao sudionik uključim u rad ovoga skupa. I mislim da mi je ta minuta izlišna, nepotrebna, neću da je koristim, hoću samo da vas pozdravim, da vas zamolim kad se vratimo da mi date riječ.

Nataša Kandić: Kako da ne.

Najbolja iskustva drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti

Mandat komisije

Kriterijumi za izbor i način izbora članova komisije

Struktura komisije

Javno slušanje žrtava

Odnos prema počiniocima zločina

Uvodna riječ: **Aleksandra Letić**, Helsinški odbor RS

Aleksandra Letić: Mislim da smo se svi vratili u salu, koliko ja vidim, tako da bismo mogli krenuti, ako vama odgovara kako bi maksimalno iskoristili ovo vrijeme koje nam stoji danas na raspolaganju jer je već iz ove prve diskusije bilo uočljivo da ima dosta ljudi u ovoj sali koji zaista žele govoriti, koji žele dati svoj doprinos i to bi maksimalno i mi kao organizatori svakako željeli ispoštovati. Sa glavnim imamom smo se dogovorili da će, iako smo mu obećali da će imati riječ odmah nakon pauze, ali smo se upravo dogovorili da ćemo nakon ovog izlaganja o iskustvima drugih, imati svakako diskusiju gdje će i gospodin imati dovoljno vremena da kaže svoje mišljenje. Kao što ste vidjeli u programu, ja ću govoriti o iskustvima drugih zemalja kada su komisije u pitanju koje su se pretežno zvale, doduše, komisije za istinu, komisije za istinu i pomirenje, i slični neki nazivi, ali ja ću ih zvati komisije, tako kad kažem komisije mislim na taj jedan zbirni pojam. Vrlo kratko ću, ustvari pokušat ću moje izlaganje svesti na one najbitnije stvari kada su komisije, kada su iskustva drugih u pitanju, u stvari, dati mali pregled šta su dosadašnja iskustva drugih bila, koja su bila efikasna, koja su bila dobra i koja nama u regionu, u zemljama bivše SFRJ mogu biti od koristi, ali mogu biti i nama na ovakvim konsultacijama i vama kao učesnicima korisni da možemo u daljem razgovoru odrediti gdje ćemo se mi u svemu tome pozicionirati, kako ta iskustva drugih možemo da iskoristimo za ono što je naš cilj, naš napor, naša ideja u svemu ovome. Svakako, pretpostavljam da ćete Vi nakon mog izlaganja, jedna od vrlo čestih reakcija na dosadašnjim konsultacijama su bila da iskustva drugih zemalja, ne znam, u Latinskoj Americi, u Africi ili u drugim zemljama, kakve veze oni imaju sa nama? Bosna i Hercegovina ili zemlje u regionu su vrlo specifične. Niko ne osporava specifičnost naših država, niko ne osporava specifičnost sukoba koje smo mi imali. Ali itekako možemo maksimalno iskoristiti iskustva drugih. Maksimalno možemo iskoristiti ono što su određena društva, koja su se nalazila u sličnoj situaciji kao naša, već uspostavila kao mehanizam, već uspostavile kao dobru praksu i ja bih vas stvarno zamolila, jeste da je to nešto što možda i vama u određenom trenutku može da djeluje kao poprilično daleko, kao nešto što je i fizički daleko od nas. No, iskustva drugih su jako, jako bitna. Mogu nama mnogo koristiti u ovom naporu i u ovom cilju koji smo sami sebi kao Koalicija postavili. U diskusiji koju smo imali maloprije, već se govorilo, mislim da je gospodin Babić govorio o nekim stvarima koje su jako bitne, koje trebaju da budu zabilježene. Svakako da vaše mišljenje, i Kosta koji je govorio i u razgovorima maloprije sa glavnim imamom u pauzi... To su stvari koje jesu bitne i imaćemo svi dovoljno vremena da o tome razgovaramo. Ono što bih ja voljela kratko da vam prezentujem... Kada govorimo o komisijama za utvrđivanje i kazivanje istine, bitno je da razumijemo da su komisije jedan vansudski mehanizam koji se prvenstveno, do sada su iskustva takva u drugim državama, jesu osnovana od države. Znači, zvanična su tijela. Nije nešto što su osnovale nevladine organizacije, vjerske zajednice nego je nešto što je zvanično, oficijelno tijelo, što mu daje daleko veća ovlaštenja, daje mu veći značaj. Ono što jeste primarno zadatak komisije jeste da istražuje, utvrđuje činjenice o događajima iz prošlosti, o zločinima iz prošlosti, što je vrlo, vrlo bitno da znamo i ono što jeste specifičnost komisija za istinu, kada su drugi mehanizmi

utvrđivanja činjenica u pitanju, jeste da su komisije prvenstveno, i to je vrlo bitno za naš region da znamo, fokusirane na žrtve. I to je Nataša također u nekoliko navrata naglasila... Jeste, i ova naša Inicijativa, i ova naša Koalicija, i cilj Koalicije za osnivanje Regionalne komisije jeste i primarno ima u fokusu žrtve. I to je bitno da znamo da su i druge komisije u svijetu na takav način formirane. Imali su u fokusu žrtvu. Ono što je također karakteristika jeste da su komisije geografski i vremenski ograničene, da komisije koje su osnivane u drugim državama, a otprilike je bilo nekih 35 komisija do sada, jesu bile tamo, jesu bile na onim geografskim područjima, u onim dijelovima gdje su se i dešavali ti zločini, što je vrlo bitno za komisiju. Vremenski rok njenog rada kao komisije je također bio ograničen. Pretežno su te komisije trajale najduže do tri godine. Bilo je iskustava gdje su komisije trajale duže što se nije pokazalo kao neki vrlo efikasan model. Prosto više te komisije i njihov rad nisu bile u fokusu javnosti. Maksimalno do tri godine jeste do sada kao jedno od najboljih iskustava pokazalo, u stvari, kada su komisije za istinu u pitanju, što jeste taj jedan vremenski period što može i javnost maksimalno da bude uključena i da prati sam proces rada te komisije. Sve komisije do sada su svoj rad okončavale finalnim izvještajem u kojem su bile prezentovane činjenice, ali i preporuke što je jedna od bitnih karakteristika komisije za istinu. Postojao je način kako su osnovane i to možda sada ima veze i sa ovom našom Koalicijom, našom Inicijativom za osnivanje REKOM-a. Veliki broj komisija za istinu u svijetu su osnovane ukazom predsjednika što jeste jedan poprilično brz način da se osnuje komisija. Jedan manji broj komisija, mislim da je i komisija u Njemačkoj, je osnovana od strane parlamenta. To jeste jedan malo teži, malo duži period osnivanja komisije ali je se pokazao kao daleko efikasniji. To je nešto što i mi u ovoj Koaliciji zagovaramo jer to upravo otvara prostor za ovo što se upravo dešava ovdje u Trebinju, što se dešavalo i u drugim dijelovima bivše SFRJ, jeste da prethodi jedan širok konsultativni proces sa predstavnicima žrtava, sa udruženjima koji prezivljavaju direktnu posljedicu oružanih sukoba, sa organizacijama ljudskih prava, sa medijima, sa znanstvenicima, sa drugim organizacijama i drugim pojedincima koji imaju u ovom cjelokupnom procesu svoj interes. To jeste jedan duži proces, jeste jedan napor koji mora prvenstveno da dolazi od civilnog društva, ali jeste nešto što može maksimalno da osigura opšte prihvatanje te Inicijative, te Komisije koja na kraju slijedi, od šire javnosti. Znači, predsjedničkim ukazom da se osnuje Komisija, jeste brže ali je efikasniji način do sada u iskustvima drugih bio upravo ovaj proces koji smo mi izabrali kao jedini koji nama u ovom regionu bivše Jugoslavije prihvatljiv. Kada govorimo o mandatu Komisije i kada govorimo o iskustvima drugih. Kada govorimo o mandatu onda se mora razumjeti da mandat Komisije utvrđuje metodologiju rada same Komisije, ciljevi Komisije, njena ovlaštenja, kojim će se zločinima baviti, koje će zločine istraživati, kako će odrediti vremenski okvir svoga djelovanja, geografsko područje, sve te bitne stvari koje moraju da stoje u mandatu. Do sada su, u iskustvima drugih, mandat određivali osnivači komisija ali u nekim je slučajevima čak data sloboda i da sama komisija odlučuje o svom mandatu. Mandati mogu biti precizno definisani kao što je recimo bio slučaj u Argentini ili u Urugvaju gdje su se te dvije komisije fokusirale maksimalno na taj dio oko prisilnih nestanaka što jeste učinilo te komisije u tom trenutku vrlo efikasnim jer su se bavile usko ograničenim poslom. Imale su samo da istraže taj dio koji se bavi prisilnim nestancima. Ono što nije bilo dobro u tom iskustvu jeste da taj ograničen, vrlo precizno definisan mandat je isključivao čak i određene grupe žrtava koje nisu spadale u taj njihov mandat o prisilnim nestancima, što, naravno, onda kod određenih grupacija, prvenstveno žrtava, a imajući u vidu da su žrtve itekako u fokusu komisije, naravno da one nisu prihvatile takav rad komisije. Naravno da je došlo do određenih rezervi kada su te komisije u pitanju. One jesu efikasne ali njihov domet rada je prosto bio ograničen.. Ja ću pokušati vrlo taksativno neke stvari i nabrojati da bi imali više vremena razgovarati, mi da razgovaramo o svemu ovome. Kada govorimo, naravno, o kriterijima ko bi bili... Ustvari, kada pokušavamo da odgovorimo na to pitanje ko bi bili članovi te Komisije, ko bi sjedio u

toj Komisiji, ko bi bio komesar u svemu tome... Treba znati, u stvari, da članovi Komisije su oni koji rukovode cjelokupnim radom Komisije. Dosadašnja iskustva su pokazala da su se na različite načine birali ti članovi. Postojalo je direktno imenovanje, bez neke šire rasprave u javnosti, što svakako ponovo, kao i kad govorimo mandatu, kada govorimo o nekim drugim stvarima, ukoliko ne postoji ta šira rasprava, ne postoji taj transparentan, javan način i izbora članova komisije, svakako da se ne može u potpunosti očekivati podrška javnosti, što je i sasvim logična stvar. To je poprilično nama svima prihvatljivo. Ne može da postoji ta šira prihvaćenost javnosti, ako neko samo imenuje nekoga da prethodi šira ne raspravi o tome. U nekim slučajevima, mislim da je to bila komisija u Ekvadoru, čak su nevladine organizacije, prvenstveno organizacije ljudskih prava, imale mogućnost da imenuju članove komisije, tj. komesare. U nekim drugim zemljama je postojao malo komplikovaniji, malo složeniji način izbora članova. Mislim da je tu prvenstveno komisija koja je svima nama poznata – Južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje ili komisija koja je bila u Sierra Leone-u. oni su recimo imale Odbore za imenovanje i Selekcioni panel koji je, u stvari, kroz široku jednu raspravu koja je itekako uključivala i javnost, izabrala, pokušala da izabere članove i komesare koji bi istinski onda i radili u tim komisijama što se pokazalo daleko prihvatljivijim načinom i u stručnoj literaturi se to pojavljuje kao nešto što jeste jedan pozitivan primjer, jedan pozitivan način kako bi se članovi i komesari te komisije trebali da biraju, zato što imaju tu općeprihvaćenost društva što je vrlo bitno za komesare jer upravo oni, te ličnosti koje sjede i tih nekoliko članova... U različitim komisijama je bilo i različitih brojeva komesara od 5, u nekim je bilo čak 17. To prosto zavisi i od nekih drugih faktora. Ono što je bitno jeste da te osobe koje sjede kao komesari u komisiji za istinu ili komisiji za utvrđivanje činjenica, moraju biti ličnosti koje su općeprihvaćene u društvu, koje imaju taj kredibilitet u široj javnosti i to je osnovni princip koji mora da bude ispoštovan kako bi se stvarno mogla osigurati maksimalna efikasnost rada komisije i onih nalaza do kojih komisija na kraju dođe. Vrlo kratko ću Vam reći nešto i o strukturi samih komisija. Pored tih članova komisije, pored tih komesara, postoji i osoblje, u stvari, ti ljudi koji na terenu treba da odrađuju posao. I tu su iskustva drugih različita. Imate, mislim da je u Čileu i u Argentini su recimo, pored tih komesara koji su sjedili, koji su rukovodili samim radom komisije, bilo negdje oko 60 ljudi koji su bili zaposleni. To prateće osoblje koje je u stvari na terenu radilo onaj suštinski dio posla kao što je uzimanje izjava od svjedoka, kao što je dokumentacija, sređivanje dokumentacije, ubacivanje dokumentacije i podataka u baze podataka i slično, nešto što je, u stvari, esencijalno za sam rad komisije. Imate, recimo, Južnoafričku Komisiju koja je imala 300-350 ljudi koji su radili tu, što opet govori o samom radu te komisije i onome čime se ona bavila, koliko se istinski i ozbiljno bavila kršenjima ljudskih prava, istragama i utvrđivanjem činjenica tamo. A Južna Afrika imala je jedan taj poprilično složenu tu svoju strukturu. Pored tih istraga koje je vodila, oni su imali još 3 Pododbora. Recimo, imali su taj Odbor koji se bavio kršenjima ljudskih prava. Onda ste imali jedan Odbor koji se bavio obeštećenjima i rehabilitacijom. Onda jedan Odbor koji se bavio tim kontroverznim aspektom a do njega ćemo malo kasnije doći – Odbor za amnestiju. Onda, imali ste razna Odjeljenja. Imali ste Odjeljenje za istragu, Odjeljenja za zaštitu svjedoka, Odjeljenje za bezbjednost i za sigurnost. Imali ste taj dio koji je također vrlo bitan. Južnoafrička Komisija je u nekoliko svojih karakteristika vrlo specifična. Recimo, imali ste to Odjeljenje za medije i komunikaciju. Ono što je... Kada već govorimo o Južnoafričkoj Komisiji onda možemo u stvari preći na jedan vrlo zanimljiv aspekt. Do Južnoafričke Komisije pretežno su sve ostale komisije radile na jedan, ja bih rekla, zatvoren način, na zatvorenim sjednicama. Njihov rad je postao javan kada bi se na kraju finalizirao taj njihov izvještaj, koji bi se onda prezentovao, njihov rad u tom nekom završnom izvještaju. Južnoafrička Komisija je uradila nešto što su stručnjaci koji se bave tranzicionom pravdom i koji, a ni kod nas, mi ovdje nažalost na Balkanu nemamo baš veliki broj takvih ljudi koji se istinski i vrlo studiozno bave tim pitanjima, ali stručnjaci su

recimo ocijenili da je taj javni, transparentan i otvoren rad Južnoafričke Komisije u velikoj mjeri doprinjeo da je ona istinski bila uspješna u velikom dijelu svoga posla. Ono što jeste bitno kada je Južnoafrička Komisija u pitanju jeste upravo jedan aspekt koji je za nas jako bitan, a to je javno slušanje žrtava. Kao što sam rekla, pretežno su komisije do tada, do južnoafričke radile na vrlo zatvoren način. Izjave su uzimane od svjedoka, pa čak i počinilaca, ukoliko je to bilo u njihovom mandatu, iza zatvorenih vrata, na zatvorenim sjednicama. Javnost nije imala priliku maksimalno biti uključena u cjelokupan proces. Nije imala priliku pratiti to. Južnoafrička Komisija je uradila to na drugačiji način, što je se pokazalo kao vrlo efikasno. Kada govorimo o javnim slušanjima žrtava, bitno je napomenuti da je to možda u određenim trenucima, možda i najjači efekat komisija za istinu ili komisija za utvrđivanje činjenica kao što je ova naša koju mi u regionu zagovaramo i koja je kao takva dobila podršku većeg broja organizacija, da kroz javna slušanja žrtava, žrtve u stvari, dobiju to javno priznanje njihovih patnji. Po prvi put se stvara ta jedna javna platforma, a da se o njihovim patnjama čuje i izvan njihove etničke skupine, izvan njihove nacionalne grupe, izvan njihovog lokalnog konteksta, da se po prvi put o njihovim patnjama i njihove patnje čuju i oni koji čak možda u određenim trenucima uopšte nisu imali mogućnost čuti o tome... Što je vrlo, vrlo značajno... Značajno je za društvo, značajno je za žrtve jer to im vraća dostojanstvo. Ali značajno jer i to u jednom trenutku onda istinski ograničava mogućnost manipulacije sa kvazi-činjenicama, sa kvazi-istinama, sa onim podacima koji se iznose a nisu potkrijepljene činjeničnim stanjem. Ono što javno govore žrtve je vrlo bitno, što za njih, što za organizacije koje se istinski bave suočavanjem s prošlošću ali i za društvo u cjelini. I to jeste se do sada u velikim broju komisija koje su postojale u svijetu pokazalo kao jedan vrlo, vrlo efikasan način i vrlo bitan aspekt i vrlo bitna karakteristika komisija. Naravno, rekla sam da ne samo da su govorile žrtve, nego su govorili i počiniooci u nekim komisijama koje su za javno izlaganje, javno govorenje počinilaca, uz javno govorenje imale u mandatu i da puste počinioce da govore o tome. Vrlo je bitno, u stvari, da govorimo, bitno je i za nas, bitno je za Inicijativu, da govorimo i kakav je odnos drugih komisija koje su postojale u svijetu prema počiniocima. S obzirom na, u nekoliko navrata smo to rekli, postoje krivična, postoje suđenja za ratne zločine i mi to imamo kao jedno iskustvo ovdje u regionu, što je vrlo specifično u stvari. Druge zemlje nisu imale, koje su imale komisije, nisu imale prvo suđenja pa onda komisije, nego je to u velikom dijelu uslijedilo nakon što su komisije svoj finalni izvještaj predstavile javnosti. Mi, recimo, imamo suđenja za ratne zločine i to je jedan vrlo bitan... Nataša je to rekla u svom uvodnom izlaganju... također bitan i ostaje jedan vrlo bitan aspekt tog procesa suočavanja s prošlošću. I tu, naravno, da se kroz suđenja fokusira na krivičnu odgovornost osoba koje su počinile zločine. Komisija za istinu i komisija za utvrđivanje činjenica nisu sudski mehanizam. To je jedan vansudski mehanizam. On ne podliježe pravilima krivičnog postupka. I naravno da se postavlja to pitanje kako ćemo se mi, kako će se u stvari ta komisija odnositi prema počiniocima. U nekoliko komisija do sada, recimo... mislim da je to bio Salvador... Oni su imali ovlašćenja u svom mandatu da imenuju počinioce, da u svom izvještaju stave ime i prezime počiniooca. Druge komisije, mislim da je Gvatemala u pitanju, oni to nisu imali. Oni nisu imali u mandatu da mogu da stave ime i prezime počiniooca. Što ne znači da i one komisije koje nisu to imale u mandatu, koje nisu mogle da stave u svoj finalni izvještaj, na kraju ta imena ili ti podaci koji su dolazili o počiniocima nisu iskorištena na jedan ili na drugi način. U nekim slučajevima, recimo, da su članovi komisije ili komesari taj spisak počinilaca dali medijima. U nekim slučajevima su ti nalazi i te utvrđenje činjenice, kad su počiniooci u pitanju, predati sudskim organima pa su pokrenuti postupci. Prosto su se koristili za nešto. Nije to jednostavno da njihovo ime i prezime stoji a da ništa nakon toga neće uslijediti. Mislim, postojalo je to iskustvo. To za nas, možda sad, u ovom kontekstu nije toliko primarno i bitno. Kada govorimo o tome, jer smo mi do sada imali u konsultativnom procesu u regionu, ne govorim samo o Bosni i Hercegovini, nego govorim o regionu... Imali

smo u nekoliko navrata da su udruženja žrtava... i ponovo naglašavam, to su udruženja žrtava koja su apsolutno bez ijednog etničkog prefiksa... Tu je bilo vrlo lako složiti se oko nekih fundamentalnih stvari koje jesu bitne za ovaj proces... Vrlo često, u najvećem broju slučajeva smo dobili tu informaciju da je bitno imati ime i prezime žrtve, ali i ime i prezime počinioca. I oni moraju da budu negdje zabilježeni. Naravno, za takav jedan pristup postoje određeni rizici. Ukoliko imenujemo počinioca, naravno da postoje ti rizici, postojali su i u drugim komisijama, postoje rizici za žrtve koje javno govore o počiniocima, koje daju ime i prezime počinioca. Postoji jedan, jedna rezerva koliko su te informacije koje se dobiju relevantne za utvrđivanje nečije odgovornosti. Da li se možda nekome neće nanijeti nepravda, da će biti, možda, lažno optužen. I sve to, u stvari, i niz drugih stvari koje su bitne u tom kontekstu i onda se.... Prosto dolazimo do potrebe, i dolazile su druge komisije do te potrebe, da se moraju utvrditi neki mehanizmi. A maloprije smo govorili o Južnoafričkoj Komisiji, govorili smo o toj jednoj dilemi a to jeste da su oni, da je Južnoafrička Komisija i mislim da je komisija u Istočnom Timoru, imala ovlaštenje da dodjeljuje amnestiju u zamjenu za... amnestiju za počinioce u zamjenu za punu istinu i u zamjenu za relevantne informacije koje se dobiju od osoba koje apliciraju za amnestiju. Naravno da su i vrlo često smo mi u konsultativnom procesu dobivali povratnu informaciju od osoba kao što ste vi na ovim konsultacijama – nipošto. To je najgori mogući način da se suočimo sa istinom. Ja uopšte ne govorim da li to nama treba ili ne treba. Ja uopšte nemam mogućnost niti ovlaštenje šta bi trebali ili ne. Svakako da je to nešto što ćemo dobiti kao povratnu informaciju sa terena. Ono što je bitno kada govorimo o Južnoafričkoj Komisiji jeste da čak i ta amnestija koja je bila moguća da se dobije u zamjenu za punu istinu i preuzimanje pune odgovornosti, nije baš bilo tako da je svako mog'o ko je izašao pred Komisiju i rekao ja ću reći istinu, nemojte me kazniti. Prosto nije tako jednostavno bilo. Postojala je jedna procedura koja je itekako bila složena, koja je itekako bila komplikovana. Sve osobe, a mislim da je oko 7000 ljudi apliciralo za amnestiju pred tom Komisijom, sve te osobe koje su aplicirale za amnestiju morale su javno da iznesu i javno da apliciraju i javno da govore o onome u čemu su oni sebe smatrali odgovornim za nešto, za kršenja ljudskih prava koja su se desila. Od tih 7000 ljudi koji su aplicirali pred Južnoameričkom Komisijom za amnestiju samo 1167 osoba je dobilo na kraju mogućnost da dobiju tu punu ili djelomičnu amnestiju. Ali svi oni su morali javno da apliciraju što je vrlo, vrlo bitno. Javno su govorili o tim stvarima koje su oni smatrali da jesu u njihovoj odgovornosti. Javnost je imala priliku da čuje ono što su oni rekli. To je vrlo bitno imati u vidu kada se govori o tome i kada se govori o toj jednoj vrlo kontroverznoj stvari. I znam da je to jako teško prihvatiti, prvenstveno za ljude koji predstavljaju žrtve, prvenstveno za ljude koji su izgubili nekoga u ratu da neko može biti amnestiran. Ja apsolutno ne govorim i mi kao Koalicija ili neko ko učestvuje aktivno u ovoj Inicijativi... Mi apsolutno ne namećemo da bi to bio jedan način koji bi trebao da bude prihvaćen i u ovoj našoj Regionalnoj komisiji. Samo govorim da i to treba imati u vidu kada govorimo o iskustvima drugih. Tu se završava ono što sam ja vama htjela da kažem. No, ima jedna stvar koja prosto... Iskoristit ću, ja ću zloupotrijebiti mogućnost da sam ovdje kao uvodničar u svemu ovome a to je da govorim... Ako govorimo o iskustvima drugih, i govorimo o ovome o čemu mi treba danas da raspravljamo, o onome što jeste ta Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u bivšoj SFRJ. Šta može ova komisija koju mi zagovaramo... Kada kažem mi ne mislim na Fond za humanitarno pravo, ne mislim na Dokumenta, ne mislim na Helsinški odbor nego mislim ipak na jedan broj od 300 nevladinih organizacija. To nimalo nije zanemarljiv broj. To je jedan veliki broj koji su se priključili svemu ovome, prvenstveno organizacija koje okupljaju žrtve, organizacija koje se bave ljudskim pravima. Ja sad moram lično govoriti jer ja dolazim iz organizacije koja se bavi ljudskim pravima. Kako se jedna organizacija može baviti ljudskim pravima a da ne zagovara ovo što jeste cilj ove Koalicije, što jeste cilj ove Inicijative? Ako imamo žrtvu u

fokusu i ako govorimo o tome da hoćemo... A ova Inicijativa i ova, ovakva Regionalna Komisija može konačno dovesti do toga da se odnosi unutar našeg društva, što nacionalno ali i regionalno, i bitno je, regionalni aspekt je vrlo, vrlo bitan. I Vi gospodine Babić, Vi ste upravo govorili... Dolazite iz Hrvatske a živite u Bosni. Taj regionalni pristup je svima nama jako, jako bitan. Ako se bavimo ljudskim pravima i ako se bavimo suočavanjem sa istinom... Ako se bavimo konačno da dobijemo tu satisfakciju, da dobijemo tu jednu pravdu, onda prosto ne postoji prostor da budemo protiv ovoga. Ne postoji prostor da budemo protiv jedne ovakve Inicijative. Ne postoji prostor da se suprostavimo njoj. Prosto... Mogu da postoje male razlike u nekim shvatanjima, mogu da postoje neke razlike u nekim, manje bitnim detaljima ali ona suština jeste, u stvari, nama svima zajednička, neovisno o toga odakle dolazimo, neovisno od toga da li smo u Trebinju, da li smo u Prištini, da li smo u Peći, da li smo u Vukovaru. Apsolutno taj jedan aspekt nije bitan jer ono što jest univerzalno jeste što je nama svima zajedničko, jeste ta patnja, jeste da potreba da se u cilju, sa ciljem normalizacije, konačne normalizacije naših odnosa unutar društva i unutar regiona, da se fokusiramo na nešto što je nama vrlo, vrlo bitno svima nama i što nam je zajedničko. A ova Regionalna komisija jeste nešto što može da nam pruži to. Kao prvo, vjerodostojan popis svega onoga što se dešavalo i to smo dobili kao povratnu informaciju u okviru svih konsultacija koje smo do sada imali. Apsolutno se treba odvojiti od tog lokalnog i nacionalnog pristupa, nego se stvarno fokusirati na taj regionalni. I ta Regionalna komisija to može da uradi ovako kako je do sada postavljena. Može da spriječi ono o čemu stalno govorimo, a to jeste, tu jednu manipulaciju kvazi-činjenicama, polu-istinama, političkim činjenicama jer ovaj proces je potpuno depolitiziran. Ovo nema veze ni sa jednom nacionalnom politikom. Nema veze s tim. Žrtva je, i to je vrlo bitno naglasiti, žrtva istinski jeste u fokusu svega ovoga. Ova Regionalna komisija i ova Inicijativa prvenstveno, pruža prostor za to. Ona jeste i može biti samo onoliko jaka koliko smo mi kao civilno društvo, i svi mi koji smo se uključili u ovo, istinski jaki da iznesemo ovo, da napravimo taj jedan mandat koji će osigurati potpun popis onoga što je se dešavalo, utvrđivanje činjenica. Ona nam pruža mogućnost, u stvari, da svako ima priliku da govori, da se njegov glas čuje i da konačno dođemo do tog jednog popisa žrtava, popisa zločina koji su se desili, da krenemo u istinsko, institucionalno... Jer Komisija treba da bude zvanična. Nju treba da osnuje parlament i parlamenti svih ovih država, da krenemo u jedan konačan obračun sa onim što je se istinski desilo na ovim prostorima.

Nataša Kandić: Mogu ja jednu intervenciju?

Aleksandra Letić: Može. Kako da ne.

Nataša Kandić: Dobila sam sad poruku. Upozoravaju nas, kaže, hladi se ručak. Ne znam kako se hladi ako smo sendviče a to znači da imamo još deset minuta pa da onda odemo na tu pauzu da pojedemo nešto i onda dolazi to najvažnije vreme. Ali, Sandra me je sada inspirisala da imam potrebu da na vrlo kratak jedan način kažemo šta je u stvari svrha ovoga. Kad Sandra govori ovako šta ona u stvari zagovara. Svi smo bili sad prisutni i slušali Sandru kako na jedan vrlo snažan način zagovara jednu ideju. Ona lobira za jednu ideju. Ja sam također govorila na jedan način da lobiram. Mi smo, znači, u jednoj poziciji da mi hoćemo da steknemo podršku za ovu našu Inicijativu, za osnivanje Regionalne komisije i pritom iznosimo argumente. Ja sam iznosila jednu vrstu argumenata koje proizilazi iz ograničenja ili nedostatka onoga što postoji danas u regiji u odnosu na ono što se desilo, a Sandra iznosi argumente, poziva se na iskustvo drugih društava koji su imali ratove i kako su oni rešavali to pitanje nasleđa. Ali, i jedno i drugo, u stvari, pokazuje šta se zapravo ovde događa, šta je cilj ovih Konsultacija, ovih razgovora na koje mi putujemo. Mi smo putovali 8,9 sati jučer da bismo došli ovde zato što nam je najviše stalo u profesionalnom, ljudskom, nekom moralnom

smislu da steknemo podršku za ovo. To je znači jedan cilj, da steknemo podršku za ovu Inicijativu, ali jedan cilj važniji od toga je da stvorimo takvu klimu da se iznesu mišljenja o tome šta su potrebe, šta su prioriteti, šta su očekivanja žrtava i drugih kategorija društva u odnosu na nedela i nepravdu koja su se desila i njima i drugima.. I treći cilj, da kroz ove konsultacije i razgovore izgradimo taj jedan model i zato Aleksandra priča o iskustvima drugih i zato vas zapravo postiže da mislite o svojim potrebama. Imate u vidu kako su drugi rešavali, da onda pokušamo da gradimo ovaj model iza koga ćemo, nećemo biti samo mi, nego iza koga ćete biti i vi. Vi u vašim materijalima imate jedan mali papir na dve strane koji mi stalno koristimo. To su teme za diskusiju i piše *Zašto REKOM*, pa onda Struktura, Kriterijumi, pa Mandat, pa zašto je važno javno slušanje koje je pominjala Sandra.. Pa onda, kakav mi smo odnos imali kada su u pitanju počinioci ratnih zločina i ono pitanje amnestije. Sve to je vrlo važno, ali samo da znate, vaša uloga je danas kao i u drugim konsultacijama drugih učesnika strašno važna, zato što mi hoćemo, mi vas podstičemo, mi hoćemo da vam damo to vreme da vi govorite. Pa ako imate zamerke, to je također deo rasprave. Ali je jako važno da mislite šta je to najbolje, na koji način upravo sprečiti ono što ste vi rekli da se posle Drugog svetskog rata, da su se utvrđivale činjenice, možda se ovo ne bi ponovilo. Vidite danas koliko traje, koliko ima zahteva da se otkriju masovne grobnice. Mi još imamo masovnih grobnica, molim vas... Zna li koliko ima porodica koji čute, još uvek se plaše da kažu pa gde su grobnice tih koji su ubijeni posle Drugog svetskog rata. Pa videli ste šta je u Sloveniji bilo. Ja se potpuno slažem sa vama. Da je bilote pameti, da se posle Drugog svetskog rata utvrde činjenice, ja verujem, verujem u to, da se nešto ovakvo ne bi dogodilo. Da li sada da uradimo to kao što organizatorica ...

Sonja Garić: Mislim, u 13 sati ne možemo na ručak jer je žena izričito naglasila... Imaju tri grupe. Mi nismo danas jedini u hotelu.

Nataša Kandić: Šta da radimo?

Sonja Garić: Ona je rekla u pola 2 onda možemo, ako ne dođemo u pola 2, ako vam svima odgovara.

Nataša Kandić: Ali zašto, ne razumijem, ne možemo sad.

Sonja Garić: Zato što su tri grupe i oni su, mi smo rekli da ćemo ručati u našem programu od 12.30 do 13.15 a ova im grupa dolazi u 13. Znači mi ne možemo... Jer me zamolila i rekla je možemo u pola 2.

Nataša Kandić: Jel' u redu da onda u pola 2? Pa, jeste, ajde onda.

Diskusija, predlozi, zaključci i preporuke

Moderator: **Sonja Garić**, Centar za građansku suradnju, Livno
Aleksandra Letić, Helsinški odbor RS

Husein Hodžić: Vidim da je špic i sa vremenom i sa idejama i sa željom svih da kažu, da se izjasne. Hvala na datoj riječi i još jednom da pozdravim nevladin sektor koji, kako vidim, zdušno stoji iza ovih ideja, ideje o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i kršenjima ljudskih prava. Pozdravljam i mlade u novinarstvu. Kad oni drugi ne mogu da se bave onda eto, vidiš, nađu se dobri ljudi koji hoće da pričaju o istini. Naime, ako se išta desilo lijepo u posljednjih pola godine to je iz Republike Srbije nastojanje

da se i novinarstvo, ratni izvještači malo pozovu na odgovornost, ispitaju i preispitaju. Vjerujte da je to imalo efekta. Već istražitelji muke grdne muče kako su se brzo stvorili ti, ne znam, tekstovi, novine i tome slično pa je... i tu će biti problema... Dakle, ljudi vrlo vješto rade. Da li su ovi današnji novinari takvi, ja ne znam. U svakom slučaju, njihovi preci, predratni, poratni i poslijeratni su, eto, bili dobro snalažljivi. Hoću da kažem da zdušno zaista pozdravljam održavanje ovoga skupa. Podržavam ovu ideju. Potpisao sam propusnicu u ime svoje i u ime Medžlisa Islamske zajednice Trebinje koji okuplja preko 600 familija širom svijeta i na neki način, ja sam ovdje njihov zastupnik više u vjerskom nego u političkom, u nedostatku toga faha, bavim se nekad svim i svačim više nego imamskom tj. vjerskom službom. Podsjetit ću vas da je nekad poslije Dayton-a, ne znam kojih godina, visoka američka dužnosnica Allbright-ova izjavila za medije na našim prostorima, da je ona razumila sliku tadašnjeg stanja i konstatovala, kaže – Ja vidim da ste sad vi svi naseljeni u tuđoj kući. Mnogi od vas niste u svojoj kući, u svome stanu. Možemo reći da je dobro konstatovala stanje i šta se dogodilo? Dogodilo se da su brzo implementacijom Mirovnoga sporazuma, implementacijom Aneksa 7 Dayton-skog mirovnog sporazuma imovina vraćena u posjed, da su mnogi požurili prodati, zamijeniti i onda su se ponovo raselili, ponovo su otišli na neko drugo mjesto. To se kaže prostim rječnikom, znate, svako svome stadi. K'o Srпкиnja kad hoda kroz Stari grad – Otkud ti ovdje?, kaže – Došla svom narodu. To je samo jedan ilustrativan, mali primjer iz naroda, iz svakodnevnice. Dakle, ja ne želim da se... Mislio sam da govorim o uzurpiranju prava ovdje, osnovnih, ljudskih kojih ima i o kojima bi mogli na pretek da govorim u ime moje zajednice koja joj se osporavaju. Nažalost, nema vremena. Želim samo da odgovorim na nekoliko pitanja, iziritiran iz predhodnih, kako se kaže, diskusija. Ja sam, kako hoćete, rat, agresiju, borbu, sukobe, indijanske ove ratove, nazovite kako hoćete dočekao u Bosanskom Novom. Tu me rat zatekao. Odatle sam deportovan u Karlovac, u Zagreb sa još 4000-5000 Bošnjaka. Vidio sam i gledao sam kako gore džamije, kako se pljačka imovina, kako se privode Bošnjaci, da je bio logor ne znam, tu i tu, na stadionu Slobode, ja o tome ne želim da pričam. Ja nisam došao danas da branim te teze kao što su nam to dva pravnik pokušala na samom početku ovdje, jedan iz Sarajeva, jedan iz Hrvatske, što me malo posebno iziritiralo. Naime, ja sam očekivao da mi ovdje ne govorimo pristrasno, da ne govorimo ostrašćeno. Ovdje nisu mikrofoni nacionalnih medija, gospodo, pravnici. Ovdje su danas došli oni koji se zovu nevladin sektor, koji hoće istinu i koji hoće da nam pomognu. Molimo vas, takvim svojim istupima nemojte nam smetati i ometati rad ovakvog jednog skupa. Naime, i mala djeca znaju, recimo, da se u Sarajevu živjelo u podrumima. Ako vi tvrdite da su bili logori u podrumima, ja vas zdušno podržavam da se to istraži. Stojim iza vas, podržavam vas. Ja treba da govorim je li mrtva, ranjena osoba poginula na Markalama ukočena ili podvaljen mrtvac, a vi treba gospodine i gospodo pravnici da govorite je li u Fazlagića Kuli neaktiviran elektro-kabel zapalio džamiju uoči Bajrama. Dakle, de da mi zamjenimo teze, da ja branim vas, a vi mene pa ćemo onda doći do istine. Mislim da je dobro na tom putu bio diskutant, moj prijatelj Blažo Stevović. Ali on je jedinstven slučaj u Trebinju. On je nekakav unikat, raritet, ikebana, šta je, ja ne znam, neka mu Bog pomogne. Kada je trebao da bude izopćen iz Crkve, on i Nikola Sekulić u *Fokus*-u, objavio se pismo, članak sa potpisom *Zabrinuta grupa građana Trebinja*, u kojoj bacaju drvlje i kamenje na njih, kako oni iskaču iz nekakvog nacionalnog fola i nekakvih nacionalnih interesa i usput spominju trebinjskog imama Hodžića da samo on može biti grlatiji od njih dvojice. I šta je bilo? Tražili su moju smjenu i načelnik i gospodin Vladika kod Muftije, treba im drugi imam, a evo njega su iz Crkve. Poslije ovoga, ako budemo i dalje zagovornici nekakvi, onda će ispast da se, moj Blažo, moramo selit što prije sa ovoga svijeta jer mislim da će nam tamo biti bolje u kakvom okruženju živimo. Dakle, i gospodinu iz Hrvatske da odgovorim. Ima li, kaže, neko, ne znam, useljen ili iseljen iz stana i tako dalje. Vratilo se, imovina vratila se ali i danas ima slučajeva uzurpiranja da vlasnik, da korisnik stana koji je dobio rješenje, dobio nalog da izađe, neće da izađe i danas

dan. Nema sile i zakona da Ekrem Kadrović dobije svoju kuću na Sunčanom brijegu ovdje u Trebinju. Eto vam samo jedan primjer. Ja neću više isticati a daću vam i primjer da Islamska zajednica, njena imovina se ovdje prodaje ispred, eto, restitucije i nacionalizacije, a da je Pravoslavnoj crkvi vraćeno sve i još štošta poklanjano. Dakle, ima kršenja ljudskih prava i o tome ovaj put ne želim. Nemam vremena. Hvala.

Aleksandra Letić: Hvala imamu što je se javio. Da li neko drugi želi da se javi za riječ?

Aleksandra Letić: Ali, jel' Vas mogu samo zamoliti da stvarno ne pretvorimo ovaj skup u jednu raspravu... Molim Vas ako možemo da budemo konstruktivni. Pogledajte u Dnevni red. Vrlo je bitno da iskoristimo ovo itekako ograničeno vrijeme da govorimo o onim stvarima koje jesu bitne a to jeste tema skupa, tema konsultacija...

E, hvala Vam.

Aleksandra Letić: Možete se samo predstaviti prije nego što počnete govoriti.

Kosta Kosović: Ja sam.. se izvinjavam. Možda sam malo bučno govorio jer sam iritiran filmom bio.

Aleksandra Letić: Samo ime, molim Vas.

Kosta Kosović: **Kosta Kosović.** A što se tiče ovoga gospodina imama, on je najveći prouzročnik neslaganja u ovom gradu. Ja ga prvi put vidim, ali znam iz postupaka.

Aleksandra Letić: Molim Vas, molim Vas

Kosta Kosović: Molim Vas. Ovde svaki dan...

Aleksandra Letić: Kosta, Kosta ...

Kosta Kosović: Ovde svaki dan u ovom gradu ćete naći desetak kola iz Dubrovnika, dubrovačkih registracija. Dozvolite...

Aleksandra Letić: Kosta, ja Vas ...

Kosta Kosović: Družimo se, popijemo piće. Nema nikakvih problema. Ovdje u ovom gradu ćete naći svaki dan, na ulici grada Sarajeva ima najmanje 200 Bošnjaka koji su došli iz Skandinavije i drugih zemalja. Nikom ništa ne fali. Druže se ljudi, piju piće, grle se. Nikakvih problema nema. Drugo, ja... Mene ne iznenađuje što je imam postavio ovako svoju diskusiju kada znamo da je poglavar Islamske vjerske zajednice, gospodin Cerić, ovih dana desetine teških laži izgovorio o svemu, o Srbiji i o Bosni i Hercegovini. Odmah da Vam kažem. Prvo je za *Dan* podgorički izjavio kako Visoki predstavnik... Ne može tako... Nap'o je njega što vraća Srbima...

Aleksandra Letić: Kosta, Kosta...

Kosta Kosović:... Srpskoj pravoslavnoj crkvi zemlju. Molim Vas

Aleksandra Letić: Kosta, ja se izvinjavam stvarno i u potpunosti razumijem šta hoćete da kažete, ali odlazimo u potpuno pogrešnom pravcu ...

Kosta Kosović: Samo malo još... Eto, budite ljubazni. Drugo, što me je pogodilo strašno... Kaže gospodin Cerić, u Sarajevu niko nije potjer'o Srbe i Hrvate da idu iz grada. Nikome nije falila ni dlaka sa glave. A, molim Vas, desetine hiljada je na najvećim ...

Aleksandra Letić: Kosta, Kosta, sačekajte samo... Ja se stvarno izvinjavam...

Kosta Kosović: Hvala.

Aleksandra Letić: Apsolutno ne želim... Nemojte se naći uvrijeđeni. Ne želim Vam oduzeti riječ, nego prosto govorite sada o gospodinu Ceriću koji nije na ovome skupu i gospodin Hodžić je govorio...

Kosta Kosović: Jeste njegov predstavnik...

Aleksandra Letić: Pa, dobro, ali nije njegov glasnogovornik. Tako da ne možemo sada previše ići široko na tu diskusiju nego hajte da iskoristimo priliku. Evo, javila se Alma Mašić iz Sarajeva, iz Inicijative mladih...

Alma Mašić: Ja samo vidim da ovdje i gospodin imam i gospodin Kosta, u stvari, pokušavaju da nama pošalju jednu poruku a to je da se toliko stvari, bolnih pitanja iz prošlosti ostalo negdje zatrpano, da mi nikada nismo otvorili otvorenu komunikaciju, razgovor i dijalog o ovome. I mislim da nekako sa drugačijih strana je to upravo naša poruka, vaša odnosno poruka ovom cijelom skupu. I zato negdje ja vidim da jednostavno ono što je Sandra imala izlaganje, razgovor o mandatu, razgovor o strukturi Komisije... Vidim da već negdje kroz vašu diskusiju vi predlažete stvari, koji su to događaji odnosno vremenski period do danas ... Dakle, trebamo početi razgovarati o događajima. A koji su to dokumenti, činjenice koje su prikupljene, na koji način javnost cijela treba biti obavještena i informisana o tome... Jednostavno na jedan način u jednom dijalogu, civiliziranom dijalogu, podastrijeti te činjenice i vidjeti na kojim stvarima treba da radimo i šta ova Komisija, u stvari, treba uključiti u svoj rad. Isto tako, gospodin Petar je puno govorio o tim, obespravljenosti građana koji su živjeli u drugim državama bivše Jugoslavije. Znači koja su to čak... I pored pitanja zločina, utvrđivanja činjenica šta se desilo na nekim područjima. Postoje i ona pitanja koja nas žive ljude, je li, interesuju ... vrlo bitno, to su ta neka materijalna, socijalna pitanja. Stoga bih ja... Mislim da sam negdje pokušala samo da sažmem šta ste vi, u stvari, htjeli da nam kažete, da nam pošaljete poruku o kojim stvarima treba da razgovaramo i da negdje u takvom tonu i dalje krenemo. Otvaranje svih i utvrđivanje svih činjenica, početak sukoba i sve ono što je doprinjelo ovome što mi imamo, ali, naravno, opet kažem, u jednom civilizovanom i otvorenom dijalogu. Eto, ja se izvinjavam. Malo sam ...

Aleksandra Letić: Samo sekund. Pošto Sonja je... Hvala ti, Alma. Sonja je nešto htjela dodati. Ja mislim da je se Blažo poslije toga javio. Jeste se Vi javili Blažo? Onda gospodin... Sačekajte samo sekund. Sonja je bila prva. Samo sekund.

Sonja Garić: Dakle, ja sam Sonja Garić. Ono što sam ja htjela reći... Gospodin Kosta se javio i rekao je čovjek ono što je on doživio i način na koji je on doživio to. Imam je rekao isto na svoj način ono što je on doživio i ono što Bošnjaci-Muslimani doživljavaju kad dolaze kod njega kad se jadaju. Znači da jedno utvrđivanje činjenica, činjenica koje su se dogodile

gospodinu Kosti, činjenica koje je doživio imam... Te činjenice sve treba neko zapisati. Mi možemo ovdje sjediti cijeli dan ... Ako ono što se dogodilo Kosti ne zapišemo, ako ono što se dogodilo imamu ne zapišemo, mi.. naša djeca u budućnosti će rješavati iste ovakve stvari. I meni je to bio osnovni motiv zašto sam se ja uključila u REKOM i zašto se *Centar za građansku suradnju* uključio u REKOM. Ja u Livnu živim isto u višetničkoj zajednici. Ljudi svih nacionalnosti su doživljavali grozne stvari. Vi ne možete nesreću moju i vašu mjeriti jer vi i ja ne doživljavamo stvari na isti način. Ukoliko sve te naše nedaće, a mi smo ovdje svi doživjeli nedaće, ne zabilježimo, naša djeca će se suočavati sa istim problemom. Znači, ja Vas zbog toga molim... Bitno je... Ja cijenim što ste Vi rekli Kosta. Mislim da to treba negdje biti zapisano. Ali i ono što je rekao imam isto treba negdje biti zapisano. Ukoliko mi ne odlučimo kako će izgledati ta komisija koja će sve to zapisati, mi ne stvaramo preduvjete za normalan život u ovoj državi, bez obzira ko njom vladao, ko njom upravljao i na koji način. Mi smo kreatori budućnosti naše djece. Meni je to bio osnovni motiv zašto sam se ja uključila u ovaj cijeli proces. Zbog toga. Pošteno govoreći... svi oni koji pošteno razmišljaju će potpisati naše izjave i priključiti sa našoj Inicijativi. Molim Vas, šta se kod nas događalo i događa? Žrtve govore kao političari, a političari koriste žrtve u predizborno vrijeme da bi manipulirali njima. Ja mislim da je vrijeme da se mi svi malo osvijestimo, da kažemo i zapišemo šta nam se dogodilo u prošlosti ali da krenemo ka budućnosti. Eto. Hvala Vam lijepa.

Izo Rokolj: Ako mogu, ovaj...

Aleksandra Letić: Hoćete samo reći, molim Vas, ime i prezime prije nego što počnete...

Izo Rokolj: Sad ću ja reći. Ja se zovem Izo Rokolj. Rođen sam u Trebinju prije 65 godina i ne predstavljam nikog osim samog sebe već 20 godina. I dodacu još nešto... Živim u Holandiji. Sebe smatram kao i milioni drugih žrtvama rata. Tamo u Holandiji za 20-ak godina, kroz Europu sreo sam mnogo meni sličnih iz raznih zemalja bivše Jugoslavije i cijelog svijeta. Nisam sreo nijednu žrtvu koja nije imala potrebu da se čuje njena priča. Mi tamo, po bijelom svijetu, već godinama nikom ne trebamo osim kad treba da se glasa. Nas se sjete svake 4 godine razni politički foliranti kojima trebaju naši glasovi i onda nas otkače. Formiranje ove Komisije za ratne zločine, kršenje ljudskih prava je dar s neba za žrtve rata. Posljednja prilika da se čuje njihova priča, da ostane zabilježena, jer kad se ove naše nacionalne oligarhije koje su na vlasti međusobno dogovore, mi više nikome nećemo trebati. Mi ćemo njima biti problem kao što su problem onaj koji čita dnevne novine. Pogledajte sad ovo.. ove demonstracije u Sarajevu oko, ne znam, ratnih vojnih invalida i drugih... vi, i sad ćete dobivati u Bosni i Hercegovini, svoje mjesto u štampi samo onda kad su vaši istupi idu u prilog onima koji upravljaju našim životima, koji su nas u rat i uveli i iz rata izveli, privremeno. Hoću da vam kažem ovo: Niko nema pravo od žrtve da se pravi kao da se ništa nije dogodilo. To će ove naše oligarhije uskoro od naš tražiti kad se međusobno dogovore oko novih ciljeva, oko nove love, oko svega. Prema tome, za druga koji je govorio šta mu se dogodilo u Sarajevu, ova Komisija je sjajna stvar da njegova priča bude zabilježena i da je čitaju svi. Gospođa Kandić je o tom govorila. Denacifikacija Njemačke nije počela onog trenutka kad su im Saveznici dali po mozgu, kad je bombardovan Dresden i tako dalje nego kad su njemačka djeca pročitala šta su Jevreji napisali o tom šta se dogodilo u Njemačkoj... Kad su postavili jedno bolno pitanje svojim roditeljima: A šta ste vi radili kad su vam komšije odvodili? To je to. Dakle, 15 godina nam treba u Trebinju da sjednemo o tom da pričamo. Dobro, to je vrijeme koje treba... Ali meni ne smeta Vaša priča iz Sarajeva ni na kakav način. Ja je ne dovodim ni u kakvu sumnju. Ja mislim da je sjajno da Vi imate priliku da je ispričate i da ja mogu da Vas čujem i da Vi mene čujete. Sve drugo je samo pripremanje nekog novog rata, samo guranje pod tepih onog što je... što drugi neće da čuju. Eto, to je to. Zato je sam

danas tako doš'o... Nekako samoinicijativno, nekako na svoj način kad sam vidio da... da će gospođa Kandić biti tu koju ja znam iz nekih...tako... teških vremena i jednostavno želim da kažem... Ja ne znam kako će reagovat ovi koji su na vlasti na raznim stranama na ovu Inicijativu. Ovo nije njihov interes. Ovo je interes nas koji smo žrtve. Mi se za to moramo izborit. Još malo im trebamo. Poslije će nas pustit niz vodu, kao što su nas već pustili. Pustili su nas niz vodu. Da nije ne bi ti, drugar moj Babić, je li, im'o 160 maraka penziju. Boga ti! Koga mi više zanimamo. Koga ja zanimam? Nikog. Nikog. I ja, dakle, imam potrebu da moja priča ostane zabilježena, moje lično svjedočenje koje je, šta je sa mnom bilo. To nema veze ko je branio, ko je napad'o Jugoslaviju, ko je ko razbijao. Ima istoričara koji će na tom lovu zarađivat i manipulisat našim životima do sudnjeg dana. Dakle, naša je potreba da ostane svjedočenje da smo postojali, da smo žrtve i mi imamo pravo da se to naglas kaže, sviđalo se to kome ili ne. Izvinjavam se, malo je emotivno, ali neću više.

Aleksandra Letić: Hvala Vam najljepša. Mislim da se gospodin iz udruženja logoraša prije...

Borislav Hamović: Borislav Hamović iz Udruženja logoraša. Ja bih zamolio sve prisutne da se mi prihvatimo teme. Za dva minuta ćemo mi formirat Komisiju i kontrolu. Daću i jedan primjer, mada nisam stručan. Alija ubio mog oca 1. januara ove godine. Ja njemu 1. maja i oca i majku. Suđenje idućeg maja iduće godine. Osuđen ja. Je li treba tu komisija? Ima li tu krivac? Dao sam primjer, nisam rekao. Ali, treba li tu komisija? Za moj pojam, istina je daleko i istina najviše boli. Istine se neće nikad niko prihvatit, ni pravde. Možemo mi pričat šta hoćemo. Ovako, ja koliko vidim i pratim medije... **Za moj pojam, Komisiju će sačinjavat isti oni ljudi koji su radili zločine jer mi žrtve koji smo proživjeli sve to nemamo nikakva ljudska prava i treba da se sagleda budućnost i ja kažem među prisutnim članovima formirat ćemo komisiju i riješit. S ovom temom se ne slažem nikako.** Oni su obuhvatili prošlost... Ako je Alija meni ubio oca 1. januara ja nisam mro pa živio kad sam ja ubio njemu i oca i majku. Istina se daleko krije i neće nikad na vidjelo. Toliko. Ako nije jasno, ja ću ponovit.

Aleksandra Letić: Samo sekund. Prije nego što Blažu damo riječ...

Aleksandra Letić: Sačekajte, mislim da postoji potreba da sa gospodin... Vi kad govorite ova Komisija će biti... u ovoj Komisiji će biti ljudi

Borislav Hamović: Ne možemo mi odlučivat ni tražit prava. Nećemo mi formirat... Žrtve neće formirat Komisiju nego će je formirat oni ko je na vlasti i ko je činio za moj pojam ...

Aleksandra Letić: Ja Vas samo moram prekinuti, na žalost.

Borislav Hamović: Odlično.

Aleksandra Letić: Ja bih Vas samo zamolila da me saslušate na sekund. Upravo se dešava suprotna stvar od onoga što Vi govorite. Mi upravo otvaramo širok proces da se raspravi o tome kakva će Komisija biti, ko će sjediti u njoj, ko će je formirati...

Borislav Hamović: Gospodo, ne živimo mi u Južnoj Africi

Aleksandra Letić: Ne radi se uopšte gospodine...

Borislav Hamović: Mi živimo, formiramo Komisiju na regiji Trebinje-Sarajevo.. ako smo došli danas, ista manifestacija i priredba će se davati u Sarajevu. Što sam ja rekao primjer i

budimo mi u Komisiji... Kako će sud, gospodo, presudit ako svjedok nije došao na suđenje? Ako nije svjedočio? Ajd vi meni objasnite i zašto je zaštićeni svjedok? Ja sam rekao o pravdi nikakvoj nećemo govorit, samo o nepravdi jer je namještaljka i ono... Sjetimo se mi samo mjesec dana prije utakmice Chelsea-Barcelona. Ono je moralo bit da Barcelona, i da prođe i da prođe i da ovoji nesuđenih 5 penala... Neću ja u to ulazit. Daleko. Ali, dao sam vam izričit primjer ko je krivac i stvorimo mi komisiju ispred sebe.

Aleksandra Letić: Ali, gospodine, upravo zbog tih stvari o kojima ...

Borislav Hamović: Ja predlažem s ovim institucijama....

Aleksandra Letić: Naravno, naravno...

Borislav Hamović: Ja ne mogu biti na vlasti...

Aleksandra Letić: Naravno, naravno...

Borislav Hamović:...ja ne mogu dobiti intervju

Aleksandra Letić: Gospodine, gospodine...

Borislav Hamović: ...vidjet ćemo formiranje ove Komisije kakva će bit ili kad vama odgovara ili nama...

Aleksandra Letić: Ali, ko smo mi i vi? Ovdje nemamo mi i vi. Gospodine, u redu je, u potpunosti uvažavamo Vaša... Vašu primjedbu i svakako ovaj proces i jeste otvoren i mi smo i Vas pozvali da svako ko učestvuje na ovim konsultacijama ima mogućnost da govori, da da svoje mišljenje. Ono što bi mene interesovalo u ovom kontekstu o čemu ste Vi govorili jeste da ... Jel' možete mi... Meni bar... Možda nekom drugom jeste jasno, meni jasno. Protiv čega ste Vi konkretno? Gdje se Vi ne slažete?

Borislav Hamović: Protiv čega? Da se dokaže istina.

Aleksandra Letić: Jeste li Vi protiv...

Borislav Hamović: Je li ...

Aleksandra Letić: ...dokazivanja?

Borislav Hamović: Ako sam ja, Kosta je rekao maloprije, da sam ja uhvaćen na vratima Trebinja... uhvaćen kao... onaj, stanar Hercegovine i Trebinja došao i slobodno kažite ko Vas je zarobio.. Zagrebački tigrovi. Ni dan danas nije Hrvatska učesnik rata u BiH. Pa Vi to nama dokažite o dođite.

Aleksandra Letić: Ali, gospodine, Vi kako god. Stalno govorite da niste, da se ne slažete sa ovim stvarima o kojim govorimo, a upravo govorite u prilog tome. Ali upravo to jeste ono što Komisija može da osigura. Mi smo govorili maloprije o suđenjima, govorili smo o vansudskim mehanizmima. Govorili smo o tome da ono što suđenja mogu, suđenja za ratne zločine da pruže jeste jedan vrlo ograničen domet njihovog rada. Ona neće moći procesuirati sve zločine. Sačekajte, pustite me, ja sam Vas pustila da govorite do kraja. Ono što može kroz

Komisiju upravo da se utvrdi jeste upravo o tome o čemu Vi govorite, da se upravo te činjenice, koje možda do sada nisu bile poznate, da budu zabilježene i Vaša, od Vašeg komšije, od nekoga iz Bijeljine, nekoga iz Vukovara, nekoga iz Beograda, nekoga i sa Kosova. Upravo ovo pruža mogućnost da se o tim stvarima govori, da one ne budu sakrivene, da one budu zabilježene, da one ne budu nešto o čemu se javno ne može ili ne smije govoriti. Ja apsolutno ne vidim sada, pokušavala sam da nađem gdje se mi to ne slažemo. Kad kažem mi mislim prvenstveno na mene jer meni ovo jeste nešto što je vrlo, vrlo bitno, bitno je za mene, bitno je za budućnost, bitno je za moju djecu. A ne vidim da se mi ne slažemo u nekim suštinskim stvarima. Mislim, naprotiv, da se itekako slažemo. Bitno je sada da samo sjednemo i da razgovaramo oko onih stvari koje jesu bitne a to jeste ono zašto. Kakva nam Regionalna Komisija treba? Šta bi njen mandat bio? Koji vremenski period? Vi smatrate da to o čemu Vi sada govorite treba da bude u sastavnom dijelu mandata. Svakako. Dobro je došla Vaša preporuka i ona će biti zabilježena. I ne vidim da se mi ne slažemo. Prosto ne vidim.

Borislav Hamović: Ali, onda nemamo sudiju da nam da rezultate. Mi možemo godinama ovako raspravljat...

Aleksandra Letić: Naprotiv,

Borislav Hamović: .... i radit...

Aleksandra Letić: Ali onda ćemo, tražićemo da se na bilo koji način... Vi imate mogućnost sada da utičete na cjelokupan proces. Imam osjećaj kao da Vi vidite da je ovo u stvari nešto što je gotovo i predstavljeno Vama. Nije. Naprotiv, naprotiv. Ja Vas molim da to shvatite. Nije ovo gotova stvar koja je donesena u Trebinje ili donesena u Peć, ili donesena u Bijeljinu. Vi imate sada mogućnost, sad Vam se pruža jedinstvena mogućnost da date konkretan prijedlog, da budete konstruktivni, da budemo potpuno lišeni te političke manipulacije, da govorimo upravo o tim stvarima o kojima Vi govorite. Mi se uopšte ne ne slažemo. Mi se, naprotiv, mi se vrlo slažemo.

Borislav Hamović: Ali, gospodo, zašto su ponovljeni izbori? Nećete vi, biće on. Samo mi to objasnite.

Aleksandra Letić: Koji izbori?

Borislav Hamović: Bilo koji. Evo su ponovljeni u Srbiji, drugi krug pa evo došlo i do Amerike.

Aleksandra Letić: Ja stvarno, moram Vas zamoljeti... Nećemo sad miješati babe i žabe u ovome...

Stanko Buha: I ja stvarno moram zamoliti da prekinemo više sa ovi nadmudrivanjem

Borislav Hamović: ... istine. Ali ako ćemo govorit istinu ja se složio i slušao i jednog i drugog. Možda su oni vinovnici ti, ali ja sam žrtva.

Aleksandra Letić: Niko to ne osporava...

Stanko Buha: Da li.. Da li možemo da prekinemo sa ovim dijalogom, molim Vas

Borislav Hamović: ... e to ja 'oću.

Stanko Buha: Ima i drugih ljudi. Ja sam na početku rekao, ako se ne posvađamo bit će uspjeh ovoga sastanka.

Ima. Ima.

Stanko Buha: Ima i drugih ljudi koji bi htjeli da iznesu svoje mišljenje.. Ne znam koliko ima 6 minuta.

Blažo Stevović: E, jel' ja mogu doktore...

Stanko Buha: Blažo se javio. Izvini. Izvoli.

Blažo Stevović: Doktore da komentarišem ovo? Teme za diskusiju na regionalnim... Jel' mogu malo komentara dat na ovo? Mogu? OK. Uz sugestiju da svi poslije razmijenite kontakte.. Svi ste vi.. Ne, ne... Oprostite, molim Vas. Blažo Stevović, *Alternativni klub*. Svi ste vi ovdje, pazite, žrtve. E sad morate razmijeniti kontakte i na kraju ćemo da fatamo dželate. Ajd... Da budete prijatelji. E, ovako... Pazite, ja imam ovdje bezbroj nekih sugestija ali u kratkom roku... Ajde, nešto sam pohvatao. Prvo, mislim da bi u fokus REKOM-a.. Opet se vraćam na izlaganje gospođe Kandić.. Naravno, trebala da bude u fokusu žrtva i ona se provlači, zaista, kroz ovo ali na nama je, čini mi se, da te modalitete, je li, malo proširimo. Naročito bih to odmah se okrenuo na stranu broj 2 kada je u pitanju, recimo, uloga nevladinih organizacija i udruženja žrtava, u ohrabrivanju žrtava da svedoče. Na koji način javno slušati počinioce? Mislim da tu moramo biti vrlo obazrivi i naročito kad su u pitanju silovane žene, ljudi koji su dobili razne psiho-somatske poremećaje, PTSP, itd. I moramo zaštititi te ljude. Čak sam nedavno, na jednom sličnom forumu UNDP-a, imao prijedlog da lokalne uprave stimulišu ove ljude na taj način što će ih, na neki način, zaposliti, znate, njih ili nekog od člana familije. U principu, da ti ljudi se ne kriju, znate. Sad su u statusu, bukvalno, ajd da kažem, straha, panike, da budu oni otprilike... Ajd da okrenem situaciju, tako sam to i tamo nekako obrazložio, da oni budu nosioci, ajd da kažemo, porodica. Znači, ako je on žrtva... Evo, ovi logoraši... gospodin iz Sarajeva.. Da on dobije neku satisfakciju novčanu, o njoj govorim, koja će biti dovoljna da on bude nosilac i porodice i kasnije da može sam obavljati svoje funkcije kroz REKOM i ostale slične instance. Jer će se on sigurno do kraja života boriti o ovim pitanjima, pitanjima ... pisati knjige, eseje, nebitno šta. Što se tiče ovog pitanja da li REKOM treba da se bavi samo postupcima pojedinaca ili delovanjem institucija. Ako je ovo drugo, kojih institucija? Mislim da su sudovi u pitanju. Moramo raditi neki monitoring sudova. Mislim da to možemo. Na kraju krajeva, imamo i Zakon o pristupu informacija i dobro bi bilo da prisustvujemo svim onim suđenjima gdje možemo da prisustvujemo fizički. Što se tiče ovog pitanja pod 5 – javno slušanje – Da li održavati javna slušanja predstavnika institucija? Naravno, ja bih sve ovo stavio pod javnost, znate. I žrtvu i ljude koji su počiniooci. Sve bih javno, znači, pustio pa da imamo CD kao što recimo Međunarodni sud u Hagu to radio. Što se tiče treba li pitanja... gore u vrhu uzroka... treba li REKOM da se bavi samo činjenicama o počinjenim zločinima ili kontekstom istorijskim i političkim. I to bih, također, ušao u istoriju, politiku i sve ostalo jer ja čvrsto mislim da mi svako 20-30 godina ratujemo i bacamo se u jame, koljemo, bijemo, da ne kažem šta već, upravo zbog neraščišćenih, pod znacima navoda, ovih istorijskih nekih računa. Moramo konačno staviti tačku na to. A to je to, suočavanje sa prošlošću. Što se tiče... Ovo je moje sad mišljenje, privatno. Nemojte, molim Vas, da izazove negativnu reakciju... Ne želim... Da li bi REKOM bio tako organizovan da bi imao centralnu kancelariju i urede? U tom slučaju, gde bi bilo sedište REKOM-a? Ja

mislim da, uz poštovanje svih žrtava, zaista, mislim da bi glavna kancelarija REKOM-a, za čitavu jugoistočnu Europu, znači... s tim da bi uključio i Sloveniju i Makedoniju, to sam zaboravio reći... trebala biti u Srebrenici. U Srebrenici. Eto, toliko za sada. Imao sam vrlo kratak rok, znate. Možda dodam posle nešto i tako, e-mail-om ili slično. Hvala Vam.

Stanko Buha: Hvala. Da li se još neko javlja za riječ?

Aleksandra Letić: Dvije minute.

Stanko Buha: Izvolite.

Aleksandra Letić: Hoćete? Petre, hoćete li sada da govorite, ako će to malo duže trajati pošto bi trebali sada otići na pauzu 45 minuta, a poslije toga ćete imati daleko više vremena da... Možda Vam je lakše da to ostavimo, pa nakon pauze? Vama odgovara to. Hvala Vam najljepša. Onda sada predlažem da odemo na ovu kraću sendvič pauzu koja će trajati 45 minuta. S tim što vas molim, da poslije 45 minuta, počnemo sa radom. Ima dosta ljudi koji su se javili. Vrlo je interesantna diskusija i onda mislim da možemo najefikasnije iskoristiti to vrijeme.

Aleksandra Letić: Možemo li onda polako da krenemo? Ja bih Vas samo zamolila da se ponovo pridržavamo načina koji smo ispoštovali prije pauze, to jeste svako ko govori da se prije toga predstavi. Nije zato što smo mi zaboravni pa ne znamo vaša imena, nego prosto zbog audio zapisa koji je vrlo bitan. Također Vas molim da isključimo mobilne telefone jer to stvarno zna ometati. Ako me pamćenje dobro služi, onda je se gospodin Babić prije pauze javio za riječ. Hoćete li?

Petar Babić: Ja se zahvaljujem. Ja sam **Petar Babić**, ponovo da se predstavim, predsjednik Udruženja izbjeglih Srba iz Republike Hrvatske, regija Hercegovina, regionalno udruženje. Ja bih da idemo u cilju tih postavljenih tema i zadataka. Maloprije sam sluš'o neke komentare. Ja kažem ipak, moram nešto prodiskutovati i reći da je pravo jedna ozbiljna nauka i moraju ljudi dobro poznavat pravo da bi se sa njim bavili. To je, ja vam kažem, mukotrpan stjecanje znanja i ne znam koliko se može iskoristiti u životu, ali ipak kažem da je jedna ozbiljna nauka. Samo toliko. Dalje, slušao sam ovdje, ne bih htio da izazovem repliku. Nema namjeru ni da ometam rad, ni preusmjeravam dnevni red sastanka, ali se pominje, Evo, tu jedan gospodin nanese, kaže 5000 je ljudi Bošnjaka ili Muslimana iselilo u momentu od '93. godine nekad. Mislim da je to netačan podatak. Imamo egzaktno, tačne podatke koliko je i ja bih kao građanin Republike Srpske, po nacionalnosti Srbin, želio da je i meni omogućeno na tako pristojan način da napustim područje gdje sam bio do '91. odnosno '92. godine. Toliko. Dalje, kažem Vam. O povratku imovine, rekao sam da na području države Bosne i Hercegovine postoji Ministarsko vijeće i tamo je ministar za ljudska prava i izbjegla lica gospodin Safet Halilović, po nacionalnosti Bošnjak ili Musliman, ne znam kako se izražava, Mario Nenadić mu zamjenik. Ministar u Vladi Republike Srpske je Omer Branković, po struci mislim da je doktor veterine, po nacionalnosti Bošnjak. Možete mislit kakve su želje ljudi da to riješe naši problemi. Ja kažem, vid'te, država kao Bosna i Hercegovina, u uvodu sam rekao, ima obavezu da bi zastupala prava i interese državljana Bosne i Hercegovine, jesam tako. Vid'te, oni zvanično kažu da je 99, 3% riješeno svih problema, ja kažem imovinsko-pravnih odnosa, ja uvažavajući logoraše i žrtve rata, trebamo postaviti sve na svoju težinu. Ja kažem nije jednako iskočit.

Aleksandra Letić: Sačekajte samo sekund. Da li je... Gospođice, ja se stvarno izvinjavam, ali pošto je snimanje u toku... samo... E, hvala Vam, izvinjavam se.

Petar Babić: Nije lako iskočit, htio sam reć, 8 stepenica i 30 stepenica. Gledali smo onaj film maloprije pa nismo imali hrabrosti da postavimo sve težine na određeno mjesto, po redoslijedu. Ja kažem, rekao sam maloprije da je pravo ozbiljna tema. Nisam rekao da su sudovi u Bosni i Hercegovini, i u ovom našem okruženju, sudovi pravde. Ja mislim, ja ih doživljam kao sudovi nepravde odnosno sudovi koji ne treba radit tako očit primjer kako ne bi trebalo da rade. Ja kažem, pravo je onakvo koje je potkrijepljeno sa istinom, sa činjenicama, sa dokazima. Međutim, mi smo živjeli prije ovih zbivanja na ovim prostorima gdje su bila određena politička suđenja. Prema tome, mene ne čudi, kažem vam, ni najmanje, što se dešava na prostorima bivše Jugoslavije ovakva suđenja, već me čudi da li je Haški tribunal tako i evropska civilizacija mala da dozvoli onakav sud u Hagu kako bi se nazvao pravnim terminom. Ono je od prava lakrdija. Dalje, ja uvažavam žrtve, logoraše, ratne-vojne invalide i civilne žrtve, ali kažem moramo se baviti živim ljudima i pomoć ljudima da prežive ono što danas, što sutra. Ja uvažavam ljude koji imaju ovdje, koji su prisutni, maloprije kad sam govorio, postavio pitanje da se izjasne, niko nije htio da kaže u kakvome stanu živi. Jel' to stan njegovih roditelja, iznajmio kuću, povraćena mu je imovina i tako slično. Međutim, to je sve ignorisano. Ja vam kažem iskreno. Ja živim, podstanar sam. Rekao sam koliko mi je mirovina ili penzija. Ja o pravu ovdje ne mogu da govorim. Ja kažem, nisam spreman da zastupam ničije interese. Kažem Vam, pravo poznajem dobro. Razlikujem crno i bijelo. Ja kažem, neću da uvrijedim nikoga ali pojedince na ovome skupu zaista, žele da preusmjere ovaj sastanak u nekom drugom.

Nataša Kanić: Jel' mogu ja samo jednu intervenciju? Šta bih Vas ja molila. Vi govorite i ono što ja osećam kad Vi govorite, da Vi govorite o tome da je Vama naneta nepravda, da niko nije pokušao da ispravi, da Vi mislite da je drugima bolje i da je sve usmereno protiv Vas i protiv zajednice kojoj Vi pripadate. Ali to onda govorite. Mnogo je bolje i ima više smisla i može više da bude delotvornije ako Vi govorite to u prvom licu pa kažete meni se to i to dogodilo, ja bih voleo da to nije tako ili da se to reši na takav i takav način. Zato što kad se govori na jedan politički način onda ne može da se prepozna šta je neka konkretna potreba. Ali zašto ne govorite. Evo, na primer, kako bi ste Vi postupali. Eto, Vaša kćerka je u Beogradu, advokat je i jednog dana Vaš unuk hoće da čuje od Vas da mu ispričate taj deo svog života od trenutka kad ste Vi morali da odete iz Hrvatske. Pa jednostavnim rečima da opišete šta se to Vama desilo.

Petar Babić: Ne bih mu ja to želio da pričam.

Nataša Kandić: Deca treba da znaju.

Petar Babić: Ne bih želio to, to je...

Nataša Kandić: Nije, ne. Ako danas ima pokušaja da se ne ponovi greška iz Drugog svetskog rata to znači da smo svi svesni problema koji može da stvori čutanje, koje može da stvori ovo što mi sad danas radimo. Ja, na primer, na Vašem mestu nikada ne bih rekla ne bi mi bilo nezgodno da kažem, ono što kaže da su oko 5000 Muslimana iz Trebinja proterani, to nije tačno. Pa ja ne bih rekla to. Ne, oni nisu više ovde. Je li tako? Ima ih...

Petar Babić: Ne radi se o 5000. Ne radi se o 5000.

Nataša Kandić: Pa, dobro, molim Vas, zato kažemo...Molim Vas, ne možemo svi...Samo da Vam kažem, ne možemo svi u glas zato što ne može snimanja. Ali kažemo, Vi možete da kažete ovako, ja ne znam, ne znam da li 5000 Trebinjanaca moralo da napusti, da li je otišlo... Zato, dajte da utvrdimo pa onda ćemo znati jeste li toliko ili nije toliko i činjenice pod kojima su otišli. Ali zašto odmah da diskvalifikujemo. Ne treba nam taj negativan ton. Molim Vas, nas je, sve je počelo sa tim negativnim tonom. Dajte malo da imamo saosećanja prema drugima i dajte uvek da kažemo, ja bih voleo da se to uradi tako i tako. Moja potreba je da konačno ta Hrvatska vrati taj stan. Pa malopre ono što kažete na pauzi. Pa ne mora u tom delu da Vam vrati, neka u nekom drugom, ali da Vi imate ono što ste dobili. Nije taj stan, iako je bilo stanarsko pravo, poklonjen. To je nešto što ste Vi dobili zahvaljujući tome što ste radili. Razumete? To je neka Vaša potreba. Jel' tako? To je nepravda koja Vam je počinjena. Ali, Vi ste iz te kategorije a drugi. Zamislite one koji u porodicama imaju i nestalih. Zamislite još roditelji koji još uvijek tragaju danas za kostima. A Vi kažete film je loš. Nije to nikakav film, molim Vas. To su priče ljudi koji su na istim ovim skupovima kao vi. Pa jeste li čuli onog Čedu Marića? Zar ste protiv onoga? On kaže jednu užasnu stvar. On kaže voleo bih da i drugi roditelji koji su izgubili svoju decu dožive sreću koju sam ja doživeo. I sad, neko ko ne zna o čemu je reč, misli ovaj je našao svog sina, a on bedan roditelj, bedan otac, užasan kaže: „Našao sam kosti i sad znam mesto gde ću da odem“. Pa jeste protiv toga što on kaže? Pa mene je porazilo ono što je on rekao.

Petar Babić: Dapače, ja kažem ...

Borislav Hamović: ...i ne znamo ako čovjek nije siguran i razmjena, i ja govorim o neistini

Nataša Kandić: Pa ne možemo...

Borislav Hamović: Mi smo došli da tražimo pravdu. Ko će bit u Komisiji? Gdje su kost iz grobalja? Ko je odnio to? I sad će bit, ne daj Bože, pretpostavljeni sahranio svoga sina. Nije istina. To ne mogu ja prihvatit nikako. Govorio sam istinu i pravdu neće nikad niko.

Nataša Kandić: Molim Vas, čovek je, izvršena je DNK analiza. Čovek je identifikovao...

Borislav Hamović: A ko vrši analizu tu? Ko će onaj to reć da nije... Pa mene samo interesuje gdje su kosti sahranjene prije 50 godina iz grobalja. Samo mi to objasnite to

Nataša Kandić: Pa, ne mogu to da Vam objasnim. Ne može niko. Idemo ... Hoćemo da se ne ponovi greška ...

Petar Babić: Ja zaista moram, izvinjavam se, htio sam da nastavim... Znači, čovječija duša je ravna ploča na kojoj život upisuje slova. Vjerovali ili ne, na mojoj duši je život upisao onakva slova faktički kakva je i upisao. Nisam rekao ni da su dobra ni da su loša. Ali vidite, ono što znam ja, kao **Petar Babić** ne moram da mislim. Kažem, svi teški zadaci i pitanja morali smo po težini ih poredat. Ne možemo mi ovdje govorit o jednom čovjeku kojem je nevraćena imovina, više od 200 000 ljudi kojima je nevraćena imovina. Takva organizacija, vjerujte, ja je ne doživljavam kao svoju i da bih joj trebao pomoći. Ali ja kažem, koja se bori za sva ljudska prava, to je moja organizacija. Možda sam ja sad zamijenio ono što kaže naš čovjek babe i žabe, ali mislim da sam na pravom putu. Znači, vid'te šta kažem, treba poredat težinu problema i pitanja po svom redosljedu. Nije jednako iskočit 8 stepenica i 20 stepenica. Mi smo gledali onaj film. Nismo imali zabilježenu Bradinu imali ispred sebe.

Nataša Kandić: Molim?

Petar Babić: Zabilježenu sliku nijednu iz Bradine nismo imali iz Konjica.

Nataša Kandić: Ali, molim Vas, ljudi...Pa time će Komisija da se bavi. Time će Komisija da se bavi. Ona je prikupljati podatke i o Konjicu, i o Bradini, i o Čelebićima, i o Srebrenici. Sve će da skupi, molim Vas...

Aleksandra Letić: Samo malo, sačekajte, sačekajte..

Nataša Kandić: Mi ovde ne utvrđujemo podatke, ni o Bradini, ni o Srebrenici...ni o Čelebiću.. samo kažemo ...

Borislav Hamović: Ako ste organizovani za ljudska prava, skrenite Vi na nas ta ljudska prava. Kakvo ja ljudsko pravo imam? Evo, nikakva. Ne može da mi se dokaže. Ja sam rekao maloprije, nisam 'mro pa se ponovo rodio da dokažem ja istinu ovu. Ja mislim da je Bradina i Čelebići prije Srebrenice bilo i ja sam naveo primjer...

Nataša Kandić: Jeste li Vi čuli da je za Čelebiće bilo suđenje pred Haškim tribunalom? Jeste čuli?

Aleksandra Letić: Pred Haškim tribunalom je bilo suđenje.

Nataša Kandić: Haški tribunal ima osuđene za Čelebiće. Jeste čuli za to?

Borislav Hamović: Koliko ih ima?

Nataša Kandić: Četvoricu.

Aleksandra Letić: A također su privedena grupa, još jedna grupa

Borislav Hamović:...samo mi kažite, sud pravde u Hagu. Milošević je 11. žrtva, izlazi u sanduku. Kažite mi još jedan primjer ko će da odgovara za taj zločin? I neka mi ga dokaže neko.

Nataša Kandić: Molim Vas...

Aleksandra Letić: Mislim da sada, ja se izvinjavam, ali stvarno. Naravno, naravno. Možemo samo sekund da se slušamo? Ne možemo ovako uglas, jer niko se neće, svi ćemo pričati u isto vrijeme. Možemo li se vratiti? Vi možete sada okretati glavu koliko god hoćete, ali mislim da se mi uopšte suštinski ne neslažemo oko nekih stvari. Ponovo se vraćam na ono jer ono sve što vi kažete je vrlo relevantno. A ono što ste gospodine Babić, Vi ste rekli da treba stvari poredati po svojoj težini. I u redu je to. To je jedan vrlo konstruktivan doprinos. Možete li nam samo reći je li Vi imate ideju po kojoj težini. Kako bi Vi šta poredali?

Petar Babić: Pa, ja bih predložio, na primjer, po, ako ništa, po nekoj jedinici mjerenja. Ne mogu tu jedinicu mjerenja izraziti ali po jedinici događaja vremenskih, na primjer. Da budu poredani. Znamo da je oružani sukob izbio i na neki način vršena diskriminacija...

Aleksandra Letić: Hronološki?

Petar Babić: ...i zlostavljanje srpskog stanovništva u Republici Hrvatskoj. Ja mislim da bi tu prvo trebalo začeti istinu da bi se našlo. Sjetimo se onih snimanja KOS-a, sjetimo se neke dane izjave Patriotske lige kada je čovjek kaz'o koji je bio pripadnik JNA, kad je kaz'o kad je formirana Patriotska liga. Nije rat došao slučajno i pao s Marsa, s Mjeseca. Vidite, rat je pripreman tako dugo, dugo ali pojedinci hoće da zatvore oči pred tim i da ne kažu ako sam ja uzeo od Vas kilogram šećera, što Vi imate okolišiti meni koji je uz'o. U'zo si ti gospodine Petre Babiću. E, to je znači. Mi nemamo hrabrosti da se suočimo sa određenim problemima. Ja kažem, vid'te, Bosna i Hercegovina prećutkiva namjerno. Imamo Bosnu i Hercegovinu koja je sastavljena iz dva dijela – Federacije i Republike Srpske. Namjerno prećutkivaju 250 000 Srba iz Republike Hrvatske i taj namjerno problem, ja kažem, potencira moj problem dok će ovaj sledeći gospodin potencirati njegov problem. Namjerno znači opštruiše i prećutkiva. Ja kažem, makar se zvala ta država Bosna i Hercegovina, ne treba ona nikome, izgleda. Jer vidite, ruše je Bošnjaci i Hrvati, ruše je s druge strane Srbi. Ja kažem, kome je u njoj dobro? A ja košulju u kojoj se ne osjećam dobro ne nosim. I ne treba mi ta. Toliko eto za sad.

Borislav Hamović: Musliman, Srbin..

Nataša Kandić: Ne može to tako...

Borislav Hamović:... Bošnjak, ko je priznato, gdje je priznato to. Nemoj ih oslovljavat. Znači, Musliman je vršio zločin, Bošnjak je danas taj jedan isti narod...

Stanko Buha: Molim Vas, gospodine Hamoviću, rekli ste prije dva sata da prije mjesec i pol dana smo bili svjedoci velike neprilike, nepravde između Čelsija i Barselone.

Borislav Hamović: Jesmo.

Stanko Buha:...nepravde na događaju koji je gledalo više od milijardu ljudi, gdje su...

Borislav Hamović: Jeste, čitavi svijet.

Stanko Buha:...Stotine miliona eura su bili u pitanju. Interes...

Borislav Hamović: a jedan čovjek komandov'o čitavim svijetom

Stanko Buha:...kako mi, kako možemo očekivati apsolutnu pravdu ovdje gdje je daleko manji novčani interes, gdje se daleko manje ljudi gleda događaje i sami mnogi od vas znaju sa jedne te iste čuke u toku rata tri čovjeka dođu, tri priče pričaju za sat vremena i hoćemo istinu poslije 14 godina ili koliko je prošlo.

Borislav Hamović: 17.

Stanko Buha: Ja bih samo ponovo da pročitam naslov ovog sastanka da bi smo bilo sa čim konkretno otišli odavde. Konsultacije o osnivanju Regionalne Komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj SFRJ. Jesmo li za to ili nismo i kakvu Komisiju? Moje je lično mišljenje da jesam za to. Multicentričnu komisiju, znači, ne da bude sjedište u jednom mjestu i da bude osnova rada Komisije iznošenje istina, odnosno ličnih priča i dokazivanje ličnim pričama prema donosiocima odluka. Dakle, u tim sistemu uvjeravati ovo što je kolegica Sandra rekla primjer

iz Južne Afrike. Nije važna sad Južna Afrika. Nije bitno. Jer je, jer je samo lična priča vjerodostojna, odnosno najviše vjerodostojna. Neko će je shvatiti ovako ili onako ali ipak je veća vjerovatnoća da će većina ljudi je shvatiti ljudski i da će se koristiti. Hoće li se koristiti u medijske svrhe, u sudske svrhe to je već kasnije u toku rada Komisije da se dogovori. A ja bih lično i u jedne i u druge. To nije pitanje zakona koliko pitanje prakse. Ja bih molio u tom smislu da vodimo razgovore, da se ovo baš ne pretvori u dokazivanje. Ništa nećemo dokazat. I ja imam ličnih ratnih priča koliko god hoćete i ratnih i poratnih, i negativnih i pozitivnih, a opet mislim da iznošenje ličnih priča ovdje, nemamo toliko vremena. Bez obzira što su korisne.

Borislav Hamović: Ja bih, doktore, volio samo da žrtva učestvuje u izboru Komisije. Ništa drugo. Da ne vode komisija komisiji.

Stanko Buha: To bi bio Vaš prijedlog?

Borislav Hamović: I već sam rekao...

Stanko Buha: To je Vaš prijedlog?

Borislav Hamović: Pa jeste naš prijedlog. Ja to kažem i ja insistiram na tome. Ne da bude u Komisiji onaj ko je vršio zločin. Normalno da će dokazat suprotan događaj i proces. I ja kažem, nek' bude žrtva glavni organizator formiranja Komisije. I živi svjedok i dokaz. Rekao sam maloprije, kako može sud presuditi ako svjedok nije svjedočio. Z amoj pojam, svaki sudija u Hagu je ratni zločinac i koji je donio presudu jer nije bio suučesnik i ono moranje što je mo'ro on presudit, ono dokazano, a to je sve laž. Ja to ne mogu dokazat sad jer može on pričat bebi od dvije godine i koja se savjetuje kako će hodati i držat za ruku da ne padne. Ja nijesam i ja sam rekao po hiljadu puta, nisam 'mro pa se rađao ponovo. Nego samo istinu i pravdu. I nek' ide tim putem. Nek' bude žrtva suučesnik izbora Komisije.

Aleksandra Letić: Ali, odlično gospodine, Hamoviću. Konačno smo smanjili ton i krenuli u pravom pravcu. To je upravo što je nama tokom ovih konsultacija i jeste potrebno, ovakvi konstruktivni prijedlozi kao što ste Vi rekli. Žrtva da učestvuje u izboru Komisije.

Borislav Hamović: Normalno.

Aleksandra Letić: Odlično. Još neko? Ima osoba koje se nisu javile a koje su tokom pauze izrazile određena mišljenja po pitanju ovih konsultacija i po pitanju samog REKOM-a. Mislim da je gospodin, Novinari su sad upravo došli. Novinare ćemo malo kasnije uključiti u cjelokupan proces.

Slobodan Dučić: Evo, Petar je govorio i u moje ime.

Nataša Kandić: A Vi ste?

Slobodan Dučić: Dučić.

Nataša Kandić: A Vi?

Srećko Biričanin: Srećko.

Aleksandra Letić: Mislim da je Srećko u pauzi imao komentar a sad ne bi da govori. No, ...

Nataša Kandić: Ko je sad Srećko?

Aleksandra Letić: Srećko je...

Nataša Kandić: Pa hajdete...

Aleksandra Letić: Izvolite...Ništa, ne biste... Šta po Vašem...

Nataša Kandić: Pa, ono što mislite...

Srećko Barićanin: Ajde, dobro, kad već toliko insistirate. Ponovo da se predstavim. Ja sam Srećko Barićanin, izbjeglica iz Sarajeva, ratni-vojni invalid, ali ja ne znam, ove primjedbe, hoće li ulaziti tamo u Vaš snimak, da ih ne budete cenzurirali, jer imam loše iskustvo.

Aleksandra Letić: Ne brinite ništa.

Srećko Barićanin: Da Vam kažem nešto. Ja se nisam složio pa, nadam se, da mi neće uzeti to toliko za zlo, sa replikom gospodina imama. Ja ne znam za Trebinje, šta je bilo sa Muslimanima-Bošnjacima, kako se sad krste, ali ja mogu reći... pa upravo to ja hoću da kažem. A, ja hoću samo da kažem način u Sarajevu, koliko smo mi oštećeni svi. ne samo ja nego svi. Prvo je veoma bitno, pošto govorite stalno, potencirate o istini. Sarajevo je ratom završeno. Rat je u Sarajevu bio završen. Mi smo okončali, ali nas politika prodade. Nikad nikog kleo nisam ali evo kunem pred vama javno kažem Momčila Krajišnika jer nas je on prodao. Napustali smo, 200 000 je otišlo, nema nas ni kontinenta ni grada gdje nas nema u svijetu. Nikad se više sastati nećemo. Govorim o djeci da prenesemo? Kako ćemo preneti kad se neće pola znati jesu li ljudi ili familija do kog koljena i tako dalje. Ja sam davno rekao pa evo i danas ću reći na ovome skupu. Ja živim u Sarajevu se vratiti neću, a mrtavim ne trebam. A evo obrazloženje zbog čega. Ja sam ratni-vojni invalid za ovu crnu Republiku Srpsku, kako je krstimo i zovemo, pa mi ništa ne vjeruju. Postanar sam, nezaposlen 30 godina. Nažalost, i ja sam diplomirani pravnik kao je gospodin imam zamjerio pravniku, mom Kostiću... 30 godina sam na birou. Nikad ništa nisam ponuđen za bilo kakav posao. Nisam tražio svoj posao. I ja sam radio u organu uprave, državnom organu uprave.

Nataša Kandić: Šta državnom...?

Srećko Barićanin:... državnom organu uprave, inspektor rada tačnije rečeno bio sam na tom radnom mjestu. Dalje, ne da mi država za koju sam dao dio sebe, imovinu. Sva je propala. Sve je otišlo.. Pofalići su najviše nastradali tu. Imam zamjerku. Tarčin se zloglasni nije pokazao gdje je moja supruga bila 8 mjeseci u zloglasnom Silosu, onda nije Čelebići, nije Bradina i tako dalje, i tako dalje. Bio je skup nedavno u Višegradu tim povodom pa slabo te istine dolaze. Samo se potencira crna Srebrenica. Molim Vas, gospođo Kandićko, Branka je li? Nataša, pardon. Vi morate znati tu istinu pošto se bavite sa forumom istine, pravde, kako se to tačno zove, nisam siguran...da je 800 Srebreničana na zadnjem popisu koji su sahranjeni u kako se zovu... Potočare, ali su glasali. E pa ta istina, a Vi jeste tim povodom, znači treba da se ta istina jednom objelodani za sva vremena, da gore nije stvarno 7000, 8000, 10 000 ovih sahranjeno Muslimana-Bošnjaka, nego sasvim je taj nekakav... Žrtva je žrtva. Ali ne valja praviti ni razlike između žrtava. Žrtve su samo Muslimani, neki Hrvat, ne mislim da ih povređujem ali Srba nema nigdje, ni u Božićnoj prečki, kako ja imam običaj reći. Treća stvar,

šta me duša boli. Ova razmjena... Ja sam sretno zadovoljan izašao iz rata. Ništa ukr'o nisam, 13 godina sam u Trebinju, izaš'o bi na... Bio sam u jedinici koja je bila specijalna u ovim crnim ratnim dejstvima. Sretno sam prošao. Ranjen sam. Živa je glava. Imam jednog jeditog brata. Sretno je prošao, nije ranjen, a jesam daljih rođaka izgubio. Roditeljima sam mojim, sad su oboje pokojni, govorio ako dođe sanduk, otvorite, vidite jesam li ja. Ako Vam neko bude rekao muštuluk, Srećko je poginuo, nemojte im vjerovat. A uvijek sam pripremo, u ratu sam, da znate, može da se desi ono najgore. Eto, srećom, nije se desilo ono najgore ali sad sam došao na prosjački štap. Sad otvorite granice. Bili smo pričali za vrijeme ratnih dejstava Sarajevo da otvori Alija granice pitao bih ko bi onda ratov'o. Možda bi ovi što su nas i uveli u rat. Da li bi oni ostali? Evo, i sad govorim, otvorite granice pa da idemo, kome će bit Milorad Dodik Premijer, kome će bit Haris Silajdžić Predsjednik Predsjedništva i tako dalje. Evo, sad zasad toliko pa. Želim još jednom ovaj skup da pozdravim...

Nataša Kandić: Samo da Vas pitamo. Šta Vi mislite, šta je važno? Evo, kažete, dovedeni ste na prosjački štap, pa šta Vi mislite, šta treba u odnosu na to, na taj rat, na ta ubijanja ljudi.. Šta treba uraditi?

Srećko Barićanin: Pa, evo, da Vam konkretno odgovorim. Ja kada razgovaram, nekakav sam intelektualac sa ovim ljudima intelektualcima i običnim građanima, sa oprostjenjem, kažu pa prema tome, to me pitanje koje ste uputili, mislim da je bespotrebno. Ta sam ja generacija, '55. godište, sad nigdje nisam pristao. Znači, ja ne mogu dokazati pravdu, živ se tamo neću vratiti, ovi ovdje ništa nam ne daju, vani ne mogu da odem. Ja samo bih se borio za ove žrtve koje su stvarni učesnici rata, žrtve, da se dokaže istina, da se dokaže pravda, jel' to Alija, jel' to Karadžić, jel' to Momčilo Krajišnik i tako dalje, da ih ne nabrajamo. Hljev se, moj je pokojni otac imao običaj reći, kad se prelomi, nikad se više ne sastavi. On se prelomio, al' dajte istinu za ova, što je rekla Sandrica i ostali, za naša buduća pokoljenja da ih ne zadesi naša sudbina. Toliko i hvala Vam.

Aleksandra Letić: Ima li još neko? ...u svojstvu posmatrača, da... Ali Srećko, kad ste Vi govorili, Vi ste govorili o toj jednoj vrsti frustracije koja je prosto mogla da se čuje iz Vašeg izlaganja, kad je Vaša lična patnja u pitanju...ono što ste Vi preživjeli. Ne govorim sada o ogromnoj frustraciji koja prosto zaokupira Vaš cjelokupan život, ali je prosto bilo to...moglo je se osjetiti u Vašem izlaganju. To je sasvim razumljivo za ljude koji su proživjeli to što ste Vi proživjeli, koji su proživjeli slične stvari ili možda još i gore. Šta bi za Vas značilo kad bi postojalo jedno mjesto gdje bi se mogle istinski utvrditi činjenice o tome šta je se Vama i Vašoj supruzi desilo? Jel' bi to značilo za Vas lično nešto?

Srećko Barićanin: Pa, da Vam kažem, molim Vas, *vis a vis* moje supruge i *vis a vis* Silosa zloglasnog. Vjerujte ako ste Vi pitali, a to imaju iskustva ovi koji su bili u logorima, nikada ne žele ništa da spominju šta su sve preživljavali. Ja nikada to nisam svojoj supruzi koja dan danas sa mnom živi, imam kćerkicu 15 godina, nikad je nisam potencir'o da bilo šta rekne. Jer to su... Ljudi koji su bili oni znaju kako je bilo. Ja sa tim nisam opterećen. Ne želim. Ali znam da je imala tolike traume. 4-5 godina sa mnom u braku je noćima se trzala, dave je, kolju, i tako dalje. Stani bre, rek'o Tanja bre, tu si, u kući si. Iako je rat. Na Ilidži smo rat završili. Rat je, bre, ja rek'o, u kući si, ne boj se. Znači to su ti dugogodišnji, dugoročni. maltene do zadnjega dana. Ja nisam apsolutno htio ni svoj problem da... Ali volio bih da se založim za ove crnje Srbe koji su stradali u nas, za sve žrtve Srbe. Nijedanput se ne potenciraju. Samo se spominju žrtve ove-one. Nikad se nije spomenuo. Kad ste čuli Kazane, kad ste čuli o Pofalićima u kojima sam živio prije rata iznad fabrike duvana. Najveći je pokolj bio Srba u Pofalićima. Prema tome, u ovim ostalim mjestima gdje se ratovalo ja zamjeram. Evo, i

Karadžić je taj naš ali, molim Vas, to je neminovno, ne može se da se to ne spomene. Sve govorim da se izbjegne politika. Pa Karadžić se meni zgadio, naš predsjednik, kada je rekao da nije želio da porazi neprijatelja. Ma mi smo zaratili, nema to, ako ne poraziš ti njega, porazit će on nas, čovječe. To se i desilo. Ne možeš ti ratovat sa neprijateljem a da ga ne poraziš. Moja supruga iz Tarčina, odmah su im vodu gore zatvorili Hadžići, čitav rat nisu imali vode, gradskoga onog vodovoda, odmah je zatvoren bio. Aerodrom mi gledamo, pošto sam u Vojnoj policiji bio, ne stidim se jer sam to i služio, bio sam vojni policajac, mornarički vojni policajac, kopa se aerodrom, tunel. Ma, kaže, neka, nek' imaju komšije kuda proć. I kako smo ratovali ti čitav period? Super smo prošli ko nas je vodio. I mi smo imali jedinica tih, stručnih. Kuvar je bio na artiljeriji, a artiljerac je bio u kuhinji, i tako dalje. I sad su oni borci prve kategorije i tako. Dok se to ne iznese u javnost, šta je gdje ko radio, šta je pljačkao... Meni je najcrnje zlo kad sam morao ovdje reći da sam bio vojni policajac. Kaže, pun je k'o brod. A ja deset godina, jer mi Nikolina kćerkica sa 2 godine nepune, rođena je 2. maja '94... Kada smo došli u Dayton, nikad nisam bio u Trebinju, kamo sreće da nisam ni sad. Kad nije bilo potrebe. Ja sam živio, rođeni Sarajlija, išao sam. Znae gdje su Sarajlije išle. E, kad sam došao kažu gdje si bio vojni policajac, 10 godina smo na strunjačama na Gradini spavali. Moje dijete je najmađe bilo. Poslije se rađalo djece. Moja je žena bila u Silosu, ja ratni vojni invalid. Zašta? Za ništa. Ali, šta je tu je. To je naša takva sudbina. **Ja jedino apelujem na Vas, na ovu Komisiju i želim da uspijete u prosperitetu punog jeka ali samo istina.** Ne može se prikazivat samo jedan zločin, Silos, pardon Srebrenica a zanemariti sarajevske Kazane. Ne može se prikazati Bradina, a ne prikazati...

Aleksandra Letić: Niko to, u stvari, nije učinio. To je u jednom trenutku samo...

Srećko Barićanin: ... samo borite se za istinu. Istina je istina.

Aleksandra Letić: Da...

Srećko Barićanin: Ja sam, na žalost, diplomirani pravnik. Kamo sreće da sam obućar. Ne bih bio bez posla.

Aleksandra Letić: ... Srebrenica je pala samo u jednom kontekstu tokom ovog skupa kad je Blažo govorio o sjedištu, mogućem sjedištu regionalne Komisije, pa je u tom kontekstu Srebrenica pomenuta. No, Vi ste me, u stvari, postakli na dvije stvari. Kad ste govorili o svojoj supruzi, o toj traumi koju je ona proživljavala 5 godina. Vi živite, svi mi, mi bar živimo u Bosni i Hercegovini i znamo na koji način se ta država odnosi prema traumama ljudi koji su preživjeli grozne stvari tokom rata. I tu postoje čak iskustva drugih. Govorili smo o njima. Možda nismo baš o tome govorili, ali postoje i te mogućnosti da kroz tu Komisiju ... Mi kada govorimo o reparacijama koje postoje, kao jedan od mehanizama tranzicione pravde, kao nešto za što se može zalagati i Komisija za utvrđivanje činjenica, ova naša regionalna ili neke koje su postojale u svijetu. Reparacija sama po sebi ne podrazumjeva samo tu finansijsku nadoknadu za patnje. To je samo jedan mali segment svega toga. Daleko više mehanizama postoje kada govorimo o toj reparaciji. I naravno da je rehabilitacija jedan od tih bitnih elemenata. Ne možemo mi da kažemo neko je imao traumu 5 godina i sama od sebe je ta trauma prošla. Ona neće proći na takav način. Vaša supruga je jedna od mnogo, mnogo tih osoba koje u Bosni i Hercegovini i dan danas same pokušavaju pokušavaju izaći na kraj sa onim što su preživjele. A upravo su to, i kad ponovo se sad vraćam na iskustva drugih, nećete mi zamjeriti, neću dugo uzurpirati ovo vrijeme. Ali, prosto, su i stručnjaci govorili o tome da žrtve kada imaju mogućnost da javno govore o onom što im se desilo ili da dobiju to javno priznanje sopstvene patnje, čak ako ne postoji ta jedna krivična odgovornost koja je utvrđena

kod osobe koja je počinila neki zločin prema nekome. Ako žrtva ima mogućnost da govori o sopstvenoj patnji i to je vraćanje dostojanstva. Ne može to nadoknaditi niti vrijeme koje Vaša supruga ili bilo koja druga supruga, bilo ko drugi proveo u logoru, suočio se sa torturom, nasiljem, silovanjima. Mi, nažalost, znamo kroz šta je prolazio region. Mi se moramo odvojiti i od te bosanskohercegovačke priče. Ona jeste teška i za nas je vrlo bitna, ali se u određenom trenutku moramo malo odmaći od toga i u drugim dijelovima ovog našeg, nažalost, ovog regiona postojala su jako teške priče. Mora da postoji neki mehanizam koji će žrtvama vratiti dostojanstvo. Čak i ako se počinio, a svi znamo da je to vrlo teško da se može uspostaviti krivična odgovornost svih onih koji jesu odgovorni za zločine, neovisno od toga sa koje strane dolaze. Ali, ako društvo kao takvo ne prepoznaje žrtvu i ne prepoznaje njihovu patnju, onda je to potpuna, ponovna dehumanizacija upravo tih ljudi koji su već jednom prije 17, 15 godina prolazili kroz strašne stvari. Mislim da i to može da bude nešto što mi možemo staviti da se Komisija može baviti time, da traži reparacije. Ali u onom širem smislu. Ne samo ta finansijska nadoknada koja jeste uredu, jeste potrebna, ali nikad se novcem ne može nadomjestiti nešto što smo izgubili kako najbližeg ili neko vrijeme ili patnju kroz koju smo prošli. A kada govorite, ona druga stvar. Kada govorite o tome da moramo sagledati srpske žrtve i ja lično sada, u ličnom kapacitetu kažem da, treba i to. Naravno da treba to ali ova Komisija nikad nije ni zagovarala monoetnički ili mononacionalni pristup. Ni u jednom trenutku. Mislim Koalicija za osnivanje Komisije. Mi smo vrlo otvoreno postavili taj razgovor u lokalnim zajednicama, u regionu i otvorili smo mogućnost, u stvari, i stvaramo mogućnost da se pruži prostor svakoj žrtvi. Ne možemo mi, toliko je vremena prošlo, prosto se moramo odvojiti od toga da gledamo... Samo ćemo se isključivo baviti bošnjačkim žrtvama ili ćemo se baviti hrvatskim žrtvama ili ćemo se samo baviti srpskim. Ta jedna stvar je vrlo univerzalna i ne možemo mi i niko od nas koji se istinski bavi ovim poslom i koji istinski hoće, ako govorimo o pravdi, i ako govorimo o uspostavljanju činjenica, ili uspostavljanju na osnovu tih činjenica pa da se utvrdi neka istina o tome šta je se dešavalo, ne možemo i ne smijemo sebi dozvoliti da gledamo to kroz etničku matricu. I ovo jeste, i ova Koalicija u stvari pruža mogućnost da sve žrtve, neovisno od toga odakle dolaze, gdje im se to dogodilo i koje ime i prezime imaju... To se odnosi i na počinio, ali i na žrtve.

Srećko Barićanin: Hvala lijepa, što se mene tiče, ako imate još nešto ja sam spreman do 00, 24...

Stanko Buha: Stanko Buha, *Solidarnost za jug*, zbog snimanja. Ja bih se opet vratio na Komisiju i prijedloge. Da ne dokazujemo jedni drugima, svi mi imamo svoju istinu, i niti je tačno u potpunosti ono što ja kažem, što kaže gospodin Hamović, što kaže Sandra, nema apsolutne istine ni apsolutne pravde. Čelzi... Ali da vidimo kako ćemo doći što bliže istini, znači da što realnije damo prijedloge za konstituisanje REKOM-a, način izbora... Ovo je dobar prijedlog da se žrtve ili da budu uključene, ili da se najviše pitaju.. Recimo da se kaže 1/3 članova moraju biti žrtve, recimo. Jer jedino žrtva može koliko koliko nepristrasno da priča o tome. Ima li prijedloga?

Petar Babić: Pa, ja bih još jedan prijedlog. Znači ako baratamo sa istinom...

Aleksandra Letić: Samo mikrofona, mikrofona, molim Vas, i ...

Nataša Kandić: Ponovo ime

Aleksandra Letić: Samo, molim Vas, ponovo ime i prezime.

Petar Babić: Ja se izvinjavam. Ja sam Petar Babić, predsjednik Udruženja izbjeglih Srba iz Republike Hrvatske, ali kažem Vam, ako budemo se rukovodili istinom, koja je najveća pobjeda u ovom momentu, i osnovni principi budu ovoga sastanka istina, suživot, uvažavanje... Znači, vjerovatno ćemo imat nekakav rezultat. Opravdat ćemo na neki način svrhu i cilj postojanja ovog današnjeg sastanka, odnosno za budućnost, ali kažem samo ako budemo govorili o ISTINI. Nemoj da neko podlegne pod neke političke uticaje, pod neke političke sfere. Imamo mi ovdje dosta nevladinih organizacija. Ja kao pojedinac bi se rado otarasio njih jer doprinose rješavanju određenih problema na području Bosne i Hercegovine, Republike Srpske. Znači one su došle da odrađivaju dio svoga posla na ovom području, a po mom izgledu da nisu dobronamjerni. Ja bih volio, vid'te, država pravno uređena, institucija koja se zove država, ja mislim da svak' bi trebao da ima opis i popis svojih zadataka. Tako bi pojedinci u vladinim, odnosno nevladinim organizacijama, ja bih zamolio ipak... Kaže tamo nevladina organizacija iznosi svoje neke stavove, nema obaveze da dokaže i da je se pita otkuda je ta istina došla. Jer, vid'te, čovjek koji nije učestvovao u nečem, a reprezentov'o je neku izjavu ili vijest, ja mislim da ima obavezu da kaže prvo kao čovjek a ne kao intelektualac i predstavnik neke skupine, da kaže odakle je ta istina nastala, kako je nastala ta istina, kako je došlo da taj čovjek... Ja kažem, da je najteži, najteži i opet kažem najteži put do istine je ljudi. Toliko. Hvala.

Stanko Buha: Gospodin Hodžić?

Husein Hodžić: Husein Hodžić, imam u Trebinju. Od organizatora molim i tražim da osudi ovo dezavoisanje i ignorisanje naziva Bošnjak ili ću pocijepati moju pristupnicu koju sam bio potpisao. Hvala.

Blažo Stevović: Oprostite, samo sekund, ja bih da smirimo tenzije. Ljudi, ajte da se vratimo na temu. Znači, tema je ova dva lista papira. Sandra, molim te, ...

Aleksandra Letić: Da?

Blažo Stevović: ...hajde da se vratimo na ovo. Zaista smo...

Aleksandra Letić: Da. Izvolite, slobodno, vratite se.

Blažo Stevović: Znači, da se vratimo na ovu žrtvu, da pokušamo zaštititi žrtvu do kraja. Mislim žrtva je najbitnija u cijeloj priči. Hajde da napravimo za početak, kad smo već u Trebinju, neki modalitet kad se tiče ovog našeg regiona, kako zaštititi naše žrtve.

Aleksandra Letić: U kom smislu mislite zaštititi? Kako... ?

Blažo Stevović: Kad svjedoče, znate.. da se ne plaše, da... Hajde da otvorimo to pitanje, ako ćemo nešto otvarati, a sve ostalo vidim da vodi ka svađi, ka...

Aleksandra Letić: Mislim da ne... Ne govorimo o suđenjima pred sudom, gospodine Hamoviću. Samo sekund. Opet se nećemo čuti. Opet nećemo ući...

Blažo Stevović: Ja se izvinjavam, Blažo Stevović, *Alternativni klub*, ponovo.

Aleksandra Letić: Ne, ja sam ... to znam za Vas ali ...

Blažo Stevović: Ne, ne, nisam se predstavio. Prekršio sam pravilo snimanja. Pazite, volio bih da nekako otvorimo to .. Da li da idemo prema našim opštinama, znači, lokalnim sredinama, da li ka entitetima, da li ka državi Bosni i Hercegovini... da se ovi ljudi stimulišu... Žrtva kao žrtva. Ona nema naciju, naravno. Znači, a oni su ključ u svim ovim procesima.

Aleksandra Letić: Hajte da budemo malo konkretniji. Da se stimulišu za šta?

Blažo Stevović: Pa za njihovo svjedočenje.

Aleksandra Letić: Javna slušanja?

Blažo Stevović: ...da ne slušaju strah, da su malo hrabriji, da im država na sve moguće načine omogući da u tom... pazite, ovo sad kod nas radi SIPA to je poprilično providno.. Zaštita svjedoka, znate kako to ide. I ti svedoci se mogu lako ...

Aleksandra Letić: Ja Vas samo moram prekinuti. Ja se stvarno izvinjavam. Imamo jako ograničeno vrijeme i ne bih da idemo u pogrešnom pravcu. Ako govorite o zaštiti svjedoka, onda, ja nisam sigurna da Vas razumijem, da li Vi govorite o zaštiti svjedoka pred sudovima...

Blažo Stevović: Jeste, jeste...

Aleksandra Letić: ...koji daju svoje iskaze. Ali to je prosto sudski mehanizam, znate. Postoji određena razlika, postoji velika razlika između iznošenja svjedočenja, u stvari, javnog svjedočenja žrtava pred komisijama, kao što je naša buduća, a postoji jedan način... Postoji velika razlika između tog svjedočenja i svjedočenja žrtava pred sudom. Vi morate da znate, da budemo svjesni toga. Sud, u krivičnim procesima, isključivo je fokusiran na utvrđivanje krivične odgovornosti počinioca. Uloga svjedoka je samo u tom pravcu, u tom nekom okviru...

Blažo Stevović: Naravno, oprostite, Sandra dolazim do linka... Znači, ako ja Vama dam iskaz kao žrtva, da li ćete Vi taj iskaz, ako ja hoću, proslijediti nadležnom tužilaštvu?

Aleksandra Letić: Pa, o tome možemo da govorimo. Treba imati...

Nataša Kandić: Isto pitanje za konsultacija...

Stanko Buha: To je čisto tehničko pitanje...

Nataša Kandić: Nije...

Stanko Buha: Jeste, izvinjavam se. Može da se napravi formular – Da li ste za korištenje tog i tog Vašeg iskaza. Potpiše se ili da se koristi medijski, ili da se koristi interno, ili da se ne koristi, i da se koristi sudski...

Aleksandra Letić: Nataša...

Nataša Kandić: Molim Vas, to je jedno vrlo važno pitanje ali to također zahteva široke konsultacije. Ima komisija, komisija za istinu u kojima su svedočenja žrtava, preživelih direktno upućivana tužilaštvima za ratne zločine. Imate danas u Sierra Leone postoji i

komisija i postoje suđenja za ratne zločine. Ali odnosi između komisije i suda su vrlo, vrlo, da kažem, ograničeni i uređeni su takvom procedurom da dokazi koje poseduje komisija ne idu sudovima. To je znači stvar koju moraju oni koji učestvuju u konsultacijama da o tome misle i razmišljaju. Ono što je, na primer, moje mišljenje.. Ja mislim da bi za našu Komisiju, Komisiju koju će da stvore nekoliko država, jako bitno da se i žrtve i učesnici da vrlo ozbiljno to shvate i da kažemo da vidimo kakav će odnos da bude između te Komisije i sudova, odnosno, tužilaštva za ratne zločine. Da li će svi dokazi do kojih dođe Komisija biti automatsko prosleđivani tužilaštvima? A onda se postavlja pitanje kako će ta Komisija da ima kontrolu nad tim šta ta tužilaštva za ratne zločine rade. Ili će onda i Komisija da formira neku svoju malu grupu od koje će tražiti da kontroliše, da vidi, da ima uvid u to šta tužilaštva rade. Šta ako se sve dostavi tužilaštvima, tužilaštvo bude zagušeno, nikada neće moći da, naravno, da procesuiraju sve one ratne zločine o kojima budu tokom rada Komisije budu izneti i prikupljeni podaci. Moraju da se naprave neki kriterijumi. Da li će se dokazi o masovnim zločinima prosleđivati? Da li će se tražiti od tužilaštva da pokrene neke istrage kada Komisija dođe do važnih dokaza? Ali, ono što je najbitnije, da svi zapravo dokazi koji budu izneti kroz svedočenje žrtava, moraju da budu provereni, da se ne bi dogodilo da kroz neko svedočenje prođe nešto što nije prošlo tu jaku proveru da se ne dogodi da neko kaže pa to nije tačno, da ima dokaz da to što je neko rekao da nije tačno. Ponekad može da se dogodi... Pazite, mi smo imali za primer... Svi ste vi videli onaj slučaj Mile Janković koja je nađena posle...koliko... ne znam

-Niko se nejasno uključuje u razgovor-

NATAŠA KANDIĆ: Da, tačno. Znači, i dan danas postoji spomenik sa njenim imenom, a ona je pod drugim imenom živela. Sad svi eno pokazuju da njena sestra je, pod nekim imenom, da je i ona živa. Znači, ti nivoi dokaza su jako važni. Standardi za dokazivanje nečega što je tačno... To je važno, ali se mora tačno definisati odnos između REKOM-a i pravosudnih organa, odnosno tužilaštva. I to je, da kažem, jedno vrlo, vrlo važno pitanje u ovim konsultacijama, ali ne treba zaboraviti kada se pisao taj izveštaj,...kada komisija piše.. To je po onome kako postoje ti izveštaji... Da vi vidite izveštaj Komisije za Gvatemalu... Pa to je čitava jedna istorija, ali istorija pisana na osnovu činjenica. Nema...da su tu priče, pa ja mislim ovo ili ja mislim ovo... Sve što je rečeno mora da je dokumentovano činjenicama. Kaže 124 podruma u Sarajevu je bilo pretvoreno u zatvore. To mora da bude dokazano. Ne vredi to što ću ja ili gospodin da kaže. Mora da bude provereno, dokazano. E, onda kada je to provereno, dokazano, postoje i validan, verodostojan dokaz, a postaje i nešto na osnovu čega se piše izveštaj. Izveštaji sadrže obrasce kršenja ljudskih prava, obrasce na koje su ratni zločini vršeni, ali sadrži i sve te podatke o tim zverstima, nedelima koja su se dogodili. Sandra je danas spomenula imenovanje počinilaca. Ja mislim da u našem slučaju teško da će biti izvodljivo da se javno svi počiniooci imenuju. To je, da vam kažem, vrlo komplikovana stvar, ali zato predstavnici udruženja žrtava, žrtve, porodice nestalih, oni jako dobro treba da obrate pažnju da razmišljaju o tome šta znači amnestija, šta amnestija može da donese... Da li mi dobijamo tako što kažemo... Ovako, kažemo svi počiniooci moraju pred sud. Da li je to ostvarivo? Nije. To je odmah svima jasno da to nije ostvarivo. Nema tih sudova koji mogu da osude sve počinioce pa da postoji neviđena politička volja da se svi odjednom se politička elita promeni i kaže sve ćemo iz svih sredina da sudimo. Ma, nema tih sudova. Nikada to u istoriji nije zabeleženo. Nema toga. Ne postoji. Svako suđenje traje po 2-3 godine.

Kosta Kosović: Ali isto, jednu malu korekciju. Ja se izvinjavam. Mislim da jedan narod nemere bit krivac ...

Nataša Kandić: Ma kakav narod. Ko govori o narodu?

Kosta Kosović: Ali vidite, naši zvaničnici, političari govore stalno o krivici naroda, ne individualaca, pojedinaca...

Nataša Kandić: Ma oni manipulišu. Onaj ko govori ne postoji u pravu.. Videli ste da postoji pojedinačna odgovornost, pojedinačna krivica. Što se tiče odgovornosti, pa naravno da postoji. Postoji moja odgovornost. Svi smo mi, ne svi. Postoji oni... Mogli smo da ne glasamo za neke. Mogli smo da, ne znam, izade stotine i stotine hiljada nas i da kaže nećemo rat. Nećemo. Pa se to nije dogodilo. Jeste. Ja pamtim da je u Banja Luci bilo nekih protesta i baš sam bila, ne znam koji je to bio, 2., 3. april, baš. Molim?

Kosta Kosović: Drugi.

Nataša Kandić: Drugi april. Sećam se koliko je ljudi bilo na ulicama i oko Ferhadije. Ja sam mislila nikada se tamo ništa neće dogoditi. Ono posle 4 dana sasvim nešto drugo. Ali, znači, postoji neka moralna odgovornost i prema nekim budućim generacijama. Ipak mi nismo... Nije samo oružje odlučivalo. Moglo je, ne znam, da je bilo neke snage, da je to bilo jasno da bi te... Gde su reformisti bili? Kako reformisti nisu spečili? Znači ima osnova da može da se govori o društvenoj, moralnoj odgovornosti a kada je krivica. To je uvek krivica samo onog kojeg sud utvrdi i samo pojedinačna krivica. Nema drugačije krivice.

KOSTA KOSOVIĆ: Mogu li ja nešto da? Biću kratak

Aleksandra Letić: Izvolite.

Kosta Kosović: Ja sam Kosta Kosović, logoraš u Trebinju. U Trebinju sam sad, a iz Sarajeva logoraš. Molim Vas, ovdje mora se gledat istini u oči. Mene strahovito nešto boli u čitavom ovom procesu, a to je nejednakost. Nismo jednaki pred političkim, Vijećem Europe i ex-Jugoslavije. Nismo jednaci ni između nas u Bosni i Hercegovini. Vidite jednu stvar, da budem konkretan. Vidite šta se dogodilo u Hrvatskoj. Glavaš je osuđen, preš'o samo u Bosnu i Hercegovinu, dobio je sva dokumenta za čas posla. On je osuđen za ratne zločine i sad je ovdje došao. Još pokazuje prste, paradira, nema šta ne radi na televiziji... Ratni zločinac. Ako bi se to dogodilo između Srbije i Republike Srpske, odmah bi Washington, Brisel, London... To bi bez daljnjeg diglo frku do neba.

Aleksandra Letić: E, ja se izvinjavam. Mogu li samo da Vas prekinem? Otićemo u potpuno pogrešnom pravcu a istiće nam vrijeme. Da, to što Vi govorite jeste nešto o čemu mi kao društvo moramo da razgovaramo.

Nataša Kandić: Ali to je tema Ustava. To je tema...

Aleksandra Letić: To je sasvim jedna druga tema. To je nešto što naš Ustav, naši zakoni dozvoljavaju, omogućavaju. A moram Vas ispraviti. Naravno, Glavaš jeste... Prvostepena presuda za ratni zločin i on je iz Hrvatske otišao u Bosnu i Hercegovinu. Sad se sasvim lagodno kreće jednim dijelom Hercegovine. Moram Vas, na žalost, podsjetiti na slučaj Stanković koji je pravosnažno osuđen na 20 godina teškog krivičnog djela, zločina silovanja i to maloletnih djevojaka u Foči i koji je pobjegao iz zatvora u Foči i ko zna gdje je.

Nataša Kandić: Kažu u Srbiji...

Aleksandra Letić: Kažu da je u Srbiji.

Borislav Hamović: Ali se ne pojavljuje javno u javnosti. Zamislite da ide sad javno kroz Srbiju ili kroz Beograd da ide na Zvezdinu utakmicu.

Aleksandra Letić: Da, naravno. Ali, ne, ne...Sačekajte, ne, ne...

Borislav Hamović: ...živi svjedok ko je svjedočio da je on silovao 20 djevojčica...

Aleksandra Letić: On je... Sačekajte. Radi se o ...

Borislav Hamović: ...namještajka i laž...

Aleksandra Letić: Sačekajte. Sačekajte, molim Vas. Govorimo o jednoj situaciji koja je... koju naši zakoni omogućavaju. Ja samo mogu.. Mogu samo da Vam kažem kad je Stanković... Ja apsolutno ne pravdam ovo što je se desilo sa Glavašem, njegovi javni nastupi i sve ostalo što jeste jedno pljuvanje u lice nekome ko želi pravdi. Sve to stoji i to je apsolutno... treba da se i odvoji od tog nacionalnog i etničkog konteksta ponovo. On je, ako je prvostepeno osuđen i postoje osnove sumnje da je on počinio ratni zločin, nema nikakve solidarnosti koja bi s bilo koje strane trebala da ide prema toj osobi koja je možda u datom trenutku... Pazite, sud je već utvrdio određenu krivicu. Nema te solidarnosti koja bi mogla da ide prema toj osobi. Ja ne mogu se solidarizirati sa njim ali se ne mogu solidarizirati ni sa nekim ko je u Foči počinio taj jedan gnusni zločin silovanja, koji jeste... određene činjenice su utvrđene po tom pitanju. Nije on, nije ta osoba bez razloga dobila 20 godina. Ali to nije rasprava za ovu konsultaciju. To je jedna rasprava koja prosto mora da teče na jednoj drugoj, sasvim drugoj razini, jer to omogućavaju naši zakoni. Da se neko može slobodno kretati u drugoj državi ako je u ovoj svojoj matičnoj državi osuđen za ratni zločin. Znači da se tu mora neka druga rasprava voditi. Ja Vas u potpunosti razumijem i to jeste frustracija. Jeste frustracija za sve nas koji se bavimo i želimo tu jednu vrstu pravde i istine, i želimo da se utvrde činjenice i želimo individualnu krivičnu odgovornost za one koji su počinili zločine. Ali to prosto nije područje u kom mi možemo da djelujemo, jer je to nešto što je Ustav dozvolio, nešto što naši zakoni dozvoljavaju, i hrvatski i bosanski.

Nataša Kandić: I srbijanski.

Aleksandra Letić: i srbijanski.

Kosta Kosović: Ima puno još ovakvih stvari koje bi se morale riješiti da bi raspravljali o ovim stvarima koje sad... Ali predhodno, ovo drugo, ja sam na početku rekao. Ne znam koliko sam shvaćen, da moramo neke stvari sukcesivno rješavati. Od početka pa na ovamo. Ja Vam tvrdim sad i to sam tvrdio na nekoliko mjesta do sad, da '92. godine, na početku ovoga rata, prije, još nije buknuo rat u Bosni i Hercegovini, Sarajevo je zatvoreno iznutra i svaka srpska osoba je bila rob. Pravim robovlasničkim životom je živjela 2 godine u Sarajevu. Ja sam to izjavio pred sudom '93. godine u Sarajevu jer je to prava, originalna istina. Ili, recimo, kažem da je XY pokažem prstom na čovjeka... Evo, ovaj čovjek je ubio ne znam koliko ljudi. Predamnom je klao nožem. Predamnom je bo ljude. I to je ustanovio taj sud u Sarajevu. Znae koliko je osuđen? 18 mjeseci. Molim Vas lijepo, pa to prelazilazi...

Aleksandra Letić: Da, ali Vi ne morate nas ubjeđivati...

Kosta Kosović: Čekajte. Ali dok mi ne riješimo ta pitanja, ne možemo se ovim drugim baviti.

Nataša Kandić: Koja?

Aleksandra Letić: Koja?

Kosta Kosović: Dok ne riješimo jednakost, jer pravno jednakost u Bosni i Hercegovini.

Nataša Kandić: Ko to treba da riješi?

Kosta Kosović: Pa to treba da riješi politika i sud, pravosuđe.

Stanko Buha: A Komisija da ih malo. A i mi da učestvujemo u svemu tome

Kosta Kosović: Mi treba da pripremimo materijale.

Aleksandra Letić: Odlično.

Kosta Kosović: Hvala.

Stanko Buha: Pazite. Ova ideja o osnivanju Komisije je da se izbalansira, da se svačija istina čuje. I sa tom istinom da se pritiska na one koji donose odluke. A opet se vraćam, naše je da pomognemo što realnije osnivanje REKOM-a.

Kosta Kosović: Mene strahovito uznemiruje i boli me posmatranje Međunarodne zajednice. To Međunarodna zajednica ne gleda jednako.

Stanko Buha: Ma njih ne svrbi.

Kosta Kosović: Ne gledaju oni... Među nama stvaraju bunt. Oni među nama stvaraju razdvojenost...

Stanko Buha: Zbog čega?

Kosta Kosović: Pa, zbog toga što jednako ne posmatraju činjenice i događaje.

Stanko Buha: Zbog svojih velikih plata koje ih samo ako smo mi posvađani, oni su ovdje i dobijaju velike pare.

Kosta Kosović: Ali ima ljudi koji to duboko koriste u svoje svrhe i nikom ništa za to. Recimo što je čovjek naredio da u Dobrovoljačkoj ulici padne 120 ljudi mrtvih ...

Borislav Hamović: Niko nije kriv.

Kosta Kosović: Niko nije kriv.

Nataša Kandić: ...napomeni, ne može u dva glasa da se govori...

Aleksandra Letić: Ne možemo uopšte... Apsolutno ne možemo da se čujemo i ne može biti zabilježeno to što Vi kažete.. Šta kažeš Stanko?

Stanko Buha: Prijedlozi.

Aleksandra Letić: Prijedlozi za šta?

Stanko Buha: Za današnji sastanak.

Aleksandra Letić: Pa, ne znam u kom pravcu ideš? No, ono što ste, upravo Vi govorite o nekim stvarima o kojima mi jesmo danas svi mi govorili. To je... Možemo kao jedan od zaključaka također izvesti sa ovih konsultacija. Možemo i sigurno će biti zabilježeno. Jer ovo sve što je danas rečeno, sve što je došlo od vas kao učesnika konsultacija, svakako će ući u dokumentaciju koja je sve obimnija i obimnija jer se ovo... Ovo je proces koji traje. Ovo je proces koji se dešava u cjelokupnom regionu, koji je obuhvaćen ovom Inicijativom. Ali vi upravo govorite o tim stvarima. Da, to su stvari koje se moraju znati. Moraju se utvrditi činjenice...

Kosta Kosović: Upravo o tome i govorim što će moći ući u zapisnik. Ja to i govorim jer je to istina što govorim.

Aleksandra Letić: Ne, niko je ne dovodi u pitanje...

Kosta Kosović: Jeste...

Aleksandra Letić: ...što Vi govorite...

Kosta Kosović: Ali, recimo, ja sam i govorio zato da uđe u zapisnik.

Aleksandra Letić: Ući će svakako. Sve što je danas rečeno će svakako ući u zapisnik. Da li još neko ima...

Blažo Stevović: Blažo Stejović, *Alternativni klub*. Ja bih volio, znači... Ova tačka mi je jako zanimljiva. Moram se vratiti na nju, a nismo ništa o njoj pričali. Pazite, strana 2. Znači, a ona je ključna pošto svi živimo ovdje sad u Trebinju, jel', prisutni. Ima ih doduše iz Bileće i Ljubinja.. E, pazite ovo, kaže... znači, područje.. Da li bi kada je riječ o sukobima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, na Kosovu REKOM trebalo da organizuje istraživanje? I pisanje konačnog izvještaja, prema opštinama, to jest, da genezu dešavanja neposredno uoči i u toku rata, u svakoj opštini u kojoj je bilo sukoba.. Ovo je ključno ljudi. Tek sam sad skont'o da je ovo ključno. E, hajte da razmislimo o ovome.

Aleksandra Letić: Pa šta je Vaše mišljenje, Blažo?

Blažo Stevović: Pa, ja bih išao na opštine, znate... sa jednim dopisom REKOM da sa svakim načelnikom i kabinetom načelnika mi imamo sastanak povodom ove teme...jedna delegacija REKOM. Ovo je ključ svih problema.

Aleksandra Letić: Zašto mislite tako?

Blažo Stevović: Pa, od mikro ka makro. Da ne idemo sa makro na mikro. Hvala

Aleksandra Letić: Hvala.

Nataša Kandić: Hoćeš sad pitat ljude jel' razumiju o čemu govori, na šta se odnosi da

Aleksandra Letić: Da. Da. Da li je ... Da li još neko ima na ovu temu koju je Blažo... Vrlo je, vrlo zanimljiva. Opaska je vrlo zanimljiva...tema, u stvari, o kojoj, nažalost, nismo imali vremena da razmišljamo i da govorimo. Šta... Ja bih voljela vas da pitam. Šta vi mislite? Da li je to korisna jedna stvar da se komisije i Komisija, u stvari, REKOM kao takva kad bude osnovana bavi na takav način... da ima taj opštinski pristup, da ima taj lokalni pristup...

Nataša Kandić: Da istražuje i dokumentuje ono što se

Aleksandra Letić: Ono što se do sada desilo. U stvari, da se utvrđuju činjenice kroz opsežne i vrlo profesionalne istrage na lokalnom nivou, da se istraže dešavanja i utvrde činjenice u lokalnim zajednicama?

Nataša Kandić: Pa tako, na primer, za Sarajevo, pa tako za Trebinje...

Petar Babić: Da se ponovo predstavim. Petar Babić, Udruženje izbjeglih Srba iz Republike Hrvatske. Međutim, kažem vam, treba čovek da vidi nešto, svrhu, cilj, odnosno što bi naš čovjek rek'o, plod rada, što je rek'o maloprije gospodin formiranja ovoga tima, institucije pa bi ljudi vjerovali i imali drugačiji pogled na sve to. Ali, dokle mi još uvijek razgovaramo o nekim stvarima. Masu ljudi ima nepovjerenje. Ja vam kažem, što se tiče Istočne, Stare Hercegovine, rada sa načelnicima opštine ili sa nekim njihovim stručnjacima... Oni su političke ličnosti, vjerovatno. Po mom ubjedenju, nezainteresirane za prošlost. Ljudi možda s pravom gledaju budućnost. Ne smijemo ih opterećivati našom prošlošću. Ali, vid'te, vrijedi pokušat sve skupa da bi se došlo, rekao sam, do bilo kakve, odnosno prave istine. Znači, vrijedi pokušat ali ne vjerujem da bi našlo to... Vid'te, mi smo.. realizacija REKOM.. Šta je cilj, svrha? Znači, ako ne mogne ostvarit preko vladajućih institucija sistema svoje ciljeve i programe, nametnut ih na neki način... Znači, izgubili smo svoju svrhu postojanja. Ja makar tako razmišljam. Znači, mi moramo u dogledno vrijeme da vidimo plod našega rada. Šta smo uradili? Moramo izvještaj napraviti za tri mjeseca. Urađeno je to. Došlo se do takve istine. Kakva je takva je. I najgora istina bolja je no laž. Znači, moramo, samo što ste maloprije... istinu i istinu. Hvala.

Aleksandra Letić: Hvala. Još neko?

Nataša Kandić: Evo onu gospodu koju nismo danas čuli

Aleksandra Letić: Da.

Nataša Kandić: Evo Vi gospodine.

Draško Šakotić: Draško Šakotić , odbor ratnih-vojnih invalida iz Bileće. Sasluš'o sam sve. Malo mi se i zgdilo ovo. Nije išlo po programu onome što smo dobili. Ima li o'ziv ovdje ovih organizacija? I ovo me interesuje. Da li smo živom svjedoku spremili? Da li ste živom svjedoku spremili poziv, Stahinji Živaku ili .. što je svjedok za to.

Nataša Kandić: Gde je svedok?

Draško Šakotić: Svjedok svega i zločina i da bi baš puno od tog čovjeka saznali.

Nataša Kandić: Strahinja?

Draško Šakotić: Živak. Čovjek je doktor nauka.

Nataša Kandić: Molim Vas, svi su oni iz Bradine i Konjica bili u Beogradu. Oni su svedoci.. Je li bio svedok u Hagu?

Aleksandra Letić: Hajte samo da počnemo, jedna osoba da priča.

Draško Šakotić: I to me interesuje da li ste njemu sjetili se ili da li znate za njegov'?

Draško Šakotić: Film su dosta oni prokomentarisali. Pravda... Vi kažete niste mogli sve ... to je slučajno u tome filmu. Najbolje bi bilo da su sve tri strane obuhvaćene u ovome filmu. Istina je i da je onaj momak Bošnjacke nacionalnosti da je izgubio, da je pokop'o i to.. Ali trebali smo nešto.. Vraćam se, već je to rečeno, detalj neki iz Lore, iz Čelebića, isto ubacit na taj film. Toliko. Hvala.

Nataša Kandić: E, ovako, pravo da Vam kažem. Što se tiče Čelebića, Bradine, ja se nadam da ste Vi gledali onaj jedan film koji je pravio Refik Hodžić. To je onaj gde su svi ovi svedoci iz Čelebića i ... Njih, svedoke je iz Čelebića videlo, ja mislim, u 20 gradova širom Bosne i Hercegovine i 2 puta u Beogradu. Tako da su oni, zahvaljujući Refiku Hodžiću, tom filmu i zahvaljujući Edinu Ramuliću iz Prijedora koji je sa svim tim ljudima iz Čelebića i iz Bradine, koji je putovao na razna mesta, pa je sa njima došao i u Beograd.. 2 puta.. Mi svi znamo tu istinu o Bradinu, o Čelebiću, ali ja ne znam da li vi znate kako je došlo do Čelebića i Bradine.. kako je došlo da to bude predmet suđenja pred Haškim tribunalom s obzirom da Slobodan Milošević nikada nije dozvolio, mislim na to vreme, da Haški istražitelji razgovaraju sa svedocima i preživelim iz Bradine i Čelebića, pa je jedna nevladina organizacija organizovala susret Haških istražitelja u Bukureštu i tako je došlo onda... Istraga sprovedeno i došlo do suđenja. Tako, što se tiče Bradine i Čelebića.. Ja mislim da je šteta što oni nisu danas ovde zato što bi oni onda pričali o tome koliko je važno da se sve zna. Oni su, na primer, kada smo mi govorili o Bradini i Čelebiću u Beogradu, onda je došla grupa Bošnjaka iz Prijedora... Upravo ovaj Sudbin kojeg gledate, on je došao da sluša njih u Beogradu i da im pruži podršku. Sudbin ne priča. On ne kaže ni Bošnjak, ni Hrvat ni Srbin. On samo kaže... Ispod njega stoji Prijedor. On govori, da kažemo, o jednom obrascu koji može biti svojstven raznim grupama ali on nije primer... On je iz jednog sela.. On je... Šteta, mi nismo doneli tu kasetu. Vi kad biste slušali Sudbina kako svedoči, vi biste... On govori jednu strašnu priču ali koja ima, da kažem, jedan strašan, pozitivan. Njemu pomaže Srbija. On priča šta se u celini dogodilo. Tako da je... Molim vas, njega ne uzimajte kao da on sad govori o nekim konkretnim zločinima. On govori o jednom obrascu. Što se tiče danas učesnika... Mi mislimo da je šteta što je ovako malo učesnika.

Draško Šakotić: Krivice ima.

Nataša Kandić: Molim?

Draško Šakotić: Ima krivice....mejlom da se javi, malo to će ko kod nas uraditi. Ovdje napisan broj telefona 20, nije bitno... pozivni ovaj 2. Nigdje nije bilo 034 koji je pozivni da se

obratimo na taj broj jer ima ovih mojih što su htjeli doći.. Ja sam u kontaktu. Od vas ću tražiti malo materijala da im ponesem... ako ćete mi dati ovu disketu, šta li je ovo. Ponijet ću da im rekнем a izjasnit se za ovu pristupnicu neću. Sa njima ću... Bit ćemo u kontaktu sa telefonom. To sam ja naumio. A greška je, na primjer, 034 je broj. Zvali su ovi neki. Ja sam sa njima u kontaktu bio. Kaže na taj broj se niko i ne javlja. A i istina kad okreneš 2 pa 0 što piše, ne javlja se. Zvali ste nepostojeći broj. Evo, poneko se od nas sjetio, 034 da se prijavimo da dođemo ovdje.

Nataša Kandić: E, to je, znači, naš propust. A samo malo, molim Vas, još oko filma. Vi sad pričate o tom filmu k'o da je to stvarno neki film. To je, kako da vam kažem, to je jedan kolaž onoga što smo mi čuli na tim konsultacijama. Pazite, znate koliko.. još godinu i pol dana će o ovome da se razgovara tako da neki sledeći film u nekom, kako vi kažete film, mi to zovemo zapis jedan.. Znači biće nešto i od onoga što je neko danas ovde rek'o... Znači, ne može.. Nisu još bili još ljudi iz Čelebića. Oni su bili ne nekim.. na jednoj specifičnoj konferenciji u Beogradu, ali to je ono što ćemo mi beležiti. Mi sa svakog skupa napravimo jedan zapis i onda to služi da drugi učesnici vide. Tako da, znači, nemojte ovo shvatati kao film pa kažete sad bi trebalo sve tri stane da bude. Vidite na primer koliko, da u jednom trenutku bude strašno puno ljudi sa Kosova. Zato što je bilo tamo u jednom trenutku konsultacija. Sad je, na primer, 6 konsultacija u Bosni i Hercegovini. Ovo je šesta konsultacija. Do septembra biće sigurno 10, biće mnogo više ali mi nećemo izdvajati. Da sad kažemo – evo sad posebna konsultacija u Bosni i Hercegovini, nego nam je cilj da se pokaže šta ljudi u konkretnim stvarima koje su važne za Komisiju misle. Šta onda govore, koje su njihove potrebe. Danas ovde niko, na primer, nije spomenuo koliko je važno pronaći, otkriti masovne grobnice zato što ovde nema iz udruženja porodica nestalih. Kada bi ste vi bili na nekom drugom skupu gde ima njih, onda biste vi čuli koliko je to užasna jedna patnja. To niko ne može da zamisli šta osećaju roditelji, porodice koje tragaju još uvek za kostima. To je jedan neopisiv bol.

Draško Šakotić: I ta tema je malo načeta od gospodina iz Sarajeva

Nataša Kandić: Dobro, ali je ...

Draško Šakotić: Malo je načeta. Malo smo više mi pridali pažnje 5000 Muslimana je, Stevović što kaže, gospodin... Istina, je li, nije istina, nek' se ustanovi. Ja nisam protiv tog. Hajmo načet ovu temu Sarajevsku malo i ove podrume Sarajevske. Za mene, ako bih mogao sudit, Trebinje i Sarajevo. Trebinjem je se i šetalo, što se tiče Bošnjaka. Pa, i bilo je... Ja... ne bih se smio zaklet... Bilo je tu i provociranja i ovog i onog, ali hajmo poredbu napraviti tamo Srba iz Sarajeva... Kako su zaglavili i Mojmiilo ona grobnica će još traže, će se plaća još da se kaže će je leš zakopan. Možda i našim plaćaju. Ja to ne znam.

Nataša Kandić: Izvinite, jeste li Vi iz Trebinja?

Draško Šakotić: Iz Bileće sam ja. Iz Bileće sam ja. A možda bi najdraže mi bilo da se načela tema odavno od Koričke jame će pobacano Srpski živalj, '42. godine. Ali nije. Ajmo sad da načnemo temu Sarajevo. I plaćanja, na primer, plaćanja da se plati će ta kost, kosti od tog, od te žrtve i tog.

Nataša Kandić: Jel' Vi hoćete da kažete da smatrate da je nalaženje, otkrivanje tih masovnih grobnica i predavanje posmrtnih ostataka porodicama važan? Jel' to hoćete da kažete?

NATAŠA KANDIĆ: Tako kažete? Nezavisno od nacionalnosti...

Draško Šakotić: Nezavisno. Nezavisno. Svak je od krvi i mesa i svakog za svog duša boli.

Nataša Kandić: Tako je.

Petar Babić: Žrtva je žrtva.

Nataša Kandić: E, sad, iza Vas, ovaj gospodin...

Miro Brborić: Nemam ja puno šta ...

Nataša Kandić: Samo da se predstavite, molim Vas

Miro Brborić: Ja sam Miro Brborić, iz boračke organizacije iz Ljubinja

Nataša Kandić: Iz?

Miro Brborić: Boračke organizacije, općinska boračka organizacija, Ljubinjce

Nataša Kandić: Ljubinjce. Dobro.

Miro Brborić: Da. Tu mi je krivo što pozvan nije i što nije ovdje Strahinja Živak, koji je najbolji poznavalac ove teme u Hercegovini. Sigurno... Koji navije ima i dokumenata i svega. I on nije tu i ja pravo, iskreno da vam kažem, nisam kompetentan da razgovaram o ovoj temi.

Nataša Kandić: Ma, kako niste, molim Vas?

Miro Brborić:...čovjek koji radi i koji je napisao knjige, koji je zajedno sa televizijom Republike Srpske snimio film *Jauk*. Možda ste i gledali, možda i niste.

Blažo Stevović: Oprostite, Nataša, on je bio kod Vas

Nataša Kandić: Jeste, jeste. Mi ga svi dobro znamo...

Miro Brborić: Nemam šta puno da pričam o tome...

Blažo Stevović: Ajde, ja ću otkrit jednu tajnu. Pomogla je gospođa Kandić, ali ona neće to iz skromnosti da kaže dosta tim ljudima iz Bradine ...

Nataša Kandić: Ma, što se dogodilo u Konjicu i Bradini... Svi znamo. To je bio u Srbiji jedan ogroman skup, ali najvrednije u tome... Možete zamisliti, po meni to je nešto što je najkorisnije... Zamislite da su sa njima, svim tim žrtvama koji su preživeli Konjic, i koje su proterali iz Bradine, da su došli Bošnjaci iz Prijedora. Oni su došli da pokažu kako oni podržavaju njih. Hoće da im pokažu da se solidarišu, da imaju osećanja, saosaćanja za ono što im se dogodilo. Mislim da je to nešto čemu treba da težimo. Ako to postignemo, pa onda nikada više zločina na ovim prostorima neće biti. Za mene je to bio istorijski pomak među ljudima, među zajednicama da su... jeste.. Pa zar nije tako? Jeste. To je neviđeno. Ako se to bude dogodilo 5 puta tako... Znae svi šta se u Prijedoru dogodilo. Ovaj Sudbin koga gledate, on je došao sa njih još 15 bilo je i došli su sa ovim ljudima iz Bradine i Čelebića, kad su oni

govorili u Beogradu i to je bilo, za mene... Ja nisam mogla da verujem da može nešto tako da se dogodi.

Miro Brborić: Ja samo kažem da je šteta što nije prisustvovao je čovek realno najbolje poznaje ovu temu, kod nas, ovdje.

Nataša Kandić: Ma, molim Vas, ja znam šta se sve i njemu i drugima dogodilo u Bradini... Pa, to sve postoji, postoji presuda. To svako treba da zna. Sednete i pročitate.

Srećko Barićanin: Dozvolite mi da kažem *vis a vis* Strahinje Živaka. Srećko Barićanin ispred odbora ratnih-vojnih invalida, Trebinje. Čim sam došao i vidio da njega nema ja sam postavio pitanje, a preko puta mene me ubijediše, kažu iz organizacije su pozvana dva člana. Pošto su ovdje gospodina dva člana, gospodin Kosta i gospodin Hamović, oni mene onda ubjediše, rekoh da nije, ispade, Stahinja Živak ni trebao doći.

Nataša Kandić: A da pitamo njih, onda, zašto nije došao?

Srećko Barićanin: E, pa, ja sam odmah pitao i oni mi obrazložiše njih su dvojica ispred logoraša. Znam da je Strahinja Živak, moj veliki prijatelj i dugogodišnji logoraš, koji je dva sina izgubio, živa legenda u 21. vijeku koji još uvijek stoji, hvala Bogu, na nogama

Aleksandra Letić: Strahinja, nažalost nije... Samo sekunda...

Aleksandra Letić: Dobro, nećemo sada. Došlo je do određenih propusta kad je organizacija u pitanju. Mi se kao organizatori istinski izvinjavamo.

Aleksandra Letić: Može malo više od pola. No, Strahinja nije, na žalost, ovdje. Mislim da bi bilo dobro da jeste ovdje, da bi možda imali kvalitetnu i možda malo kvalitetniju raspravu. No, to ne čini ovaj skup manje vrijednim ili više vrijednim ukoliko bi on bio tu. Drugi put, neka druga prilika, svakako da ćemo insistirati i na njegovom učešću, na učešću drugih koje vi također smatrate da bi mogli da...

Srećko Barićanin: Jeste.

Aleksandra Letić: Samo mi dozvolite da ja govorim do kraja. Odlično bi bilo. Prosto sada moramo, otprilike i privoditi ovo kraju. Moramo.. Dosta, dosta ideja smo dobili od Vas. Malo smo lutali u nekim određenim situacijama, što je možda i sasvim prirodno. Po prvi put smo u Trebinju što ne znači da smo po zadnji put sa vama. I nadamo se da ćete se vi u dalje aktivnosti koje jesu vrlo snažne i koje će biti sve snažnije... Ono što je Nataša rekla, do kraja 2010. godine... Imaćemo mnogo aktivnosti što regionalnih... Imaćemo i drugih nekih lokalnih konsultacija koje su možda vama geografski blizu. Bilo bi dobro da ostanete u cjelokupnom ovom procesu, da vidite, da se uvjerite da je ovo nešto... Nemamo mi vas šta uvjeravati. Daleko od toga. Nema potrebe da se uvjeravamo jer ovo nije naše. Ovo što se dešava nije vlasništvo Fonda za humanitarno pravo, Dokumente, Helsinškog odbora ili Inicijative mladih ili Sonje, Stanka... Ovo je nešto što je već u određenom trenutku prevazišlo nas kao organizacije koje se aktivno bavimo time. Ovo je jedan proces koji je prešao u vlasništvo vas. I dobro je da ostanete u cjelokupnom procesu. Ja vam ne govorim da vi morate potpisati Izjavu o pristupanju. Ne morate sada. Možete za mjesec dana. Možete za 6 mjeseci. Možete da se odlučite da nikad ne pristupite. Ali ja bih vas molila samo... Imat ćete vremena kada dođete kući. Pročitajte ovu dokumentaciju koju ste dobili. To su izrazito dobri tekstovi.

To su ljudi koji se ovim bave godinama pisali, koji su se stvarno potrudili da nama koji nismo stručnjaci... Ja moram priznati da nisam stručnjak za te stvari... Koji su stvarno pokušali to spustiti na jednu razinu koja nama može omogućiti da vidimo šta bi bio značaj te Regionalne Komisije, čime bi se vi mogli baviti kao civilno društvo, uz zagovaranje takve jedne Koalicije, uz zagovaranje takve jedne komisije. Možete da pročitate tekstove i kada su iskustva drugih u pitanju. To su vrlo, vrlo bitni tekstovi. To je dragocjen jedan materijal koji imate u vašim materijalima. Nemojte ga baciti negdje u neku ladicu i čekati da odložite vatru jednoga dana. Pročitajte ga. Istinski pročitajte. Imate onaj leaflet koji vam sažeto govori o tome. Vrlo su vrijedni tekstovi. Pogledajte i ostanite. Vi ćete svakako ostati i mi ćemo vas informisati o drugim aktivnostima koje se dešavaju u regionu, koje se dešavaju u mjestima koja su vama možda geografski bliža ili manje bliža, ali ćemo svakako ostati u kontaktu. Vi koristite priliku i da nas kontaktirate. Možete kolege u Beogradu zvati, nas u Bijeljini, u Sarajevo, Sonju, bilo koga, kolege u Zagrebu, ko vam je bliži, ko vam u tom trenutku može dati određenu informaciju. Ostanite zainteresovani a mi ćemo vas uključivati, svakako. I ne znam, ja bih pozvala...prije nego što... Možemo proći kratko kroz neke zaključke koje ja ovdje imam na papiru. Možda bi... Nataša, hoćete vi par stvari da kažete ili ...

Nataša Kandić: Pa, ne. Hajde ti pa ja mogu da

Aleksandra Letić: Ono što je... Mislim koliko god smo mi u nekim određenim trenucima malo djelovali kao da se nismo najbolje organizovali, da nismo poštovali proceduru, da smo se izgubili u svemu ovome.. Ono što jeste bilo bitno da se čulo ovdje... Jedna stvar koju bih ja stavila kao zaključak jeste ta potreba vas, koji jeste predstavnici žrtava, što je nama vrlo bitno da ste došli ovamo i da ste učestvovali u radu ovih konsultacija.. Da vi itekako pokazujete potrebu da javno govorite o onome što je se vama desilo, što je nama vrlo bitno. U stvari, je jasan pokazatelj koliko su ovakve stvari bitne, koliko su ove rasprave bitne i koliko bi čak i jedna Regionalna komisija, o kojoj mi još uvijek raspravljamo, naravno, koliko bi ona bila bitna. Jer ona u svom fokusu ima žrtvu. Ona pruža mogućnost da, u stvari, žrtve javno govore o onome što im se desilo. Ono što vi... Također se pokazalo da imate potrebu javno govoriti o tome i to je dobro. To je vrlo, vrlo važno. Ono što je rečeno, također, da upravo ta javna slušanja... koliko je bitno da postoji prilika za žrtve da se i njihova priča čuje. To je jedan od zaključaka sa ovih konsultacija. I da ova Inicijativa jeste i treba da bude istinski autentičan interes žrtava, da... Mora se uzeti u obzir način obeštećenja žrtava. Također je i to u nekoliko navrata rečeno. Zatim, da se sagleda ta mogućnost na koji način će se utvrđivati činjenice na opštinskom nivou, to jeste, da li će se po opštinama ili gradovima utvrđivati činjenice koje jesu specifične i za taj, ali mogu da daju jedan širi kontekst obrasca zločina koji se prosto dešavao u zemlji i u regionu. U nekoliko navrata je rečeno da se trebamo što baviti ljudima koji jesu stradali, mislim koji su poginuli na neki način tokom rata, ali trebamo u fokus staviti i žive ljude, tj. baviti se živim ljudima koji itekako jesu žrtve rata. Zatim je u nekoliko navrata rečeno da trebamo se baviti hronološkim pregledom utvrđivanja činjenica, ustvari, utvrđivati činjenice hronološkim redoslijedom. Ostalo je onako malo nejasno... Neki su se izjasnili da treba neki... kad je u pitanju imenovanje počinitelja. Da li treba to javno reći ili ne treba reći? Da li bi trebalo imati taj popis? Zatim je, u nekoliko navrata također insistirano da žrtve učestvuju u izboru komesara, ustvari izbora članova Komisije, ali da također i žrtve, čak je rečeno ¼ članova komisije, tj. ¼ komesara u Komisiji bi trebali da budu predstavnici žrtava. A kada su članovi Komisije u pitanju, kada su komesari u pitanju, onda to istinski moraju da budu osobe od kredibiliteta, osobe koje nemaju hipoteku prošlosti, koje su potpuno lišene toga i koje imaju i, u potpunosti, uživaju podršku šire javnosti. Zatim je, naravno... U fokusu Komisije bi trebalo da bude također pronalaženje žrtava, pronalaženje nestalih, neovisno od etničke, nacionalne pripadnosti. U nekoliko je navrata rečeno da je žrtva žrtva. Njen etnički i

nacionalni identitet kao takav ne može da bude primaran i ne može da bude fokus ili primarna odrednica kada se bavimo žrtvama. I da cjelokupan ovaj proces mora, nužno je da bude u potpunosti depolitiziran. E, ne znam da li... Da, da. To je Stanko je rekao da i Komisija, kada se govori o strukturi, o načinu kako bi ona funkcionisala jeste da ona bude, da ne bude fokusirana, da ne bude centralizovana u jednom mjestu, nego da bude... Kako si ti Stanko rekao to? Multicentrična. Ne znam da li kolege imaju...

Nataša Kandić: Evo ja ću da... samo da.. Kao što vidite iz ovoga što Sandra kaže, taj prvi utisak da je bilo danas haotično, vara. Danas su se izgovorile i predložile vrlo važne stvari. Pa. Tako, ja ću da istaknem ono što je stvarno bitno i osnova čitavog ovog procesa i formiranja komisije REKOM-a. To je da su bitne činjenice i uzroci rata, ali da u ovom trenutku i u ovom procesu prvenstvo i prioritet treba dati činjenicama. Onda je vrlo važno jedna sugestija da se ne sme zaboraviti krivično delo silovanja, ali da to mora biti posebno razmatrano i na koji način treba, zapravo, organizovati slušanje ili uzimanje izjava od onih žena koje su bile silovane. Onda, mislim da se mora voditi računa o tom jednom upozorenju, o jednoj zabrinutosti da u... Zapravo, formiranje jedne ovakve komisije koja bi utvrđivala činjenice, da to nije interes političkih elita, ali da jeste interes žrtava i da se od toga treba početi... Izo je vrlo, vrlo dobro rekao... Nešto što može da ilustruje tu potrebu kada kaže imam potrebu da bude zabeležena moja priča, šta se meni desilo. E, to je ono na čemu treba da se zasniva, da se stvori jedan merodavan, verodostojan zapis o prošlosti, o onome što se desilo. I još jedna vrlo važna stvar je danas istaknuta, a to je kada se govorilo o tome ko sve treba da bude pozvan od strane Komisije.. da li je to samo žrtve treba da govore u tom delu, ta javna slušanja... Ja mislim da je to Blažo rek'o, da ne treba isključiti, nego upravo da treba pozivati i predstavnike institucija da govore na određena pitanja koja mogu da doprinesu upravo razjašnjenju čak i onoga što je rek'o, što je ovde nekoliko puta insistirano na tome da se razjasne te pripreme. Znači, pripreme su deo nečega što je kontekst, nešto što ulazi u uzroke, nešto što pripada, hajd kažem, što je rezultat opisa činjenica, ali u svakom slučaju ostaće zabeleženo da je na ovom skupu... da su neki učesnici vrlo, vrlo insisitirali da se, da ta Komisija ne sme da krene od toga, hronološkim redom od činjenica, nego mora da počne i od tih priprema, pa je navedeno, ne znam, kako je u Sarajevu već nekoliko meseci pre nego što je počeo rat, da su se.. taj koji je to rekao, misli da su tamo već bile obavljene činjenice i, ovaj... Opet jedno upozorenje, jedan strah da se ne dogodi da slučajno u Komisiji bude onaj za kojeg... koji je činio zločine. Naravno da to ne može da se dogodi, ali je važno, eto, kao... ukoliko ima straha među ljudima da se u našim uslovima čak i to može dogoditi.

Petar Babić: Samo mala ispravka. Nije $\frac{1}{4}$ rečeno, nego mi smo izričito zahtijevali $\frac{1}{3}$ i to se puno razlikuje i molim Vas kažem, uz uvažavanje...

Aleksandra Letić: Evo, evo, zapisujem...

Petar Babić: ... jer vid'te $\frac{1}{3}$ je razlika puno i $\frac{1}{4}$.

Aleksandra Letić: Naravno, naravno, evo ispravljeno odmah gospodine Babiću. Ja se izvinjavam. No, ja bih iskoristila priliku sad prije nego što Stanku i Sonji dam riječ da zatvorimo ovaj skup, da vam se još jednom zahvalim u ime Grupe za koordinaciju konsultacija u BiH, tj. ispred par ovih organizacija koje sad neću nabrajati jer u ovom kontekstu više nijedna organizacija nije bitna, nego je bitna ideja koja stoji iza svega ovoga. Tako da, ja vam se još jednom u lično ime i u ime Grupe za koordinaciju konsultacija u BiH zahvaljujem što ste odvojili vrijeme, ovako jedno lijepo vrijeme subotnje proveli sa nama da

razgovaramo, na žalost, o vrlo, vrlo teškim temama koje prosto jednog dana moramo tematizirati i što prije to bolje. Hvala vam još jednom. Vidimo se nekom drugom prilikom.

Nataša Kandić: Samo da pitamo. Da li imamo sve adrese zato što ćemo im slati izveštaje? Imamo.

Aleksandra Letić: Imamo sve adrese. Vi ćete sa ovog skupa dobiti zaključke. Dobićete mišljenje. Dobićete mali jedan dokument u kom ćete vidjeti i prepoznati najvjerovatnije jednu ili dvije sopstvene izjave... Samo da se skoncentrišemo još sekund... Ja molim gospodu na kraju stola... Hoćete još samo sekunda koncentracije i završavamo. Stanko?

Stanko Buha: Ja vam prije svega zahvaljujem na vremenu. Svi znamo šta znači subota prije podne, odnosno oko podne u Trebinju – vrijeme za obaveznu kafu pod Platanima ili negdje u okolini. I u ime suorganizatora ovoga sastanka za Bosnu i Hercegovinu, dakle koordinatora Helsinški komitet, odnosno, Sandre, Centra za građansku suradnju, Livno, odnosno Sonje i moje ime, Stanko Buha, Solidarnost za jug zahvaljujemo vam na aktivnom učešću na ovom sastanku, na vremenu i na iskrenom doprinosu budućem, što jasnijem rasvjetljavanju onoga što se desilo u proteklom ratu, zarad budućih generacija. Hvala Vam.

Nataša Kandić: Ali, molim Vas, ko je potpisao izjave...

Aleksandra Letić: ... može ih predati nama ovde. U stvari meni...

Nataša Kandić: A niste vi? Ali stavite mi je li organizacija ili vi. Evo, Sandra. Ako hoćete. Jeste li Vi iz istog udruženja? Istog? Pa, dobro, isto udruženje onda.

■